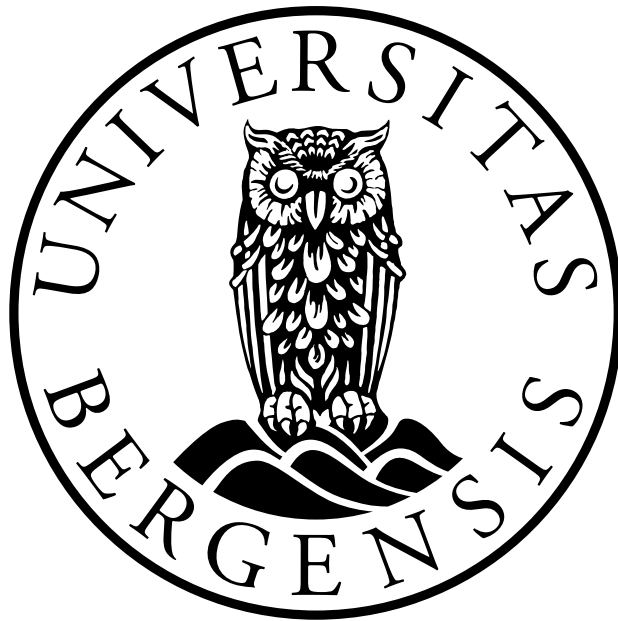

Fortiet krigshistorie?

*En analyse av fremstillinger av bombingene av Laksevåg/Holen skole
4. oktober 1944*

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Våren 2022

Marianne Sætre Amundsen

© Marianne Sætre Amundsen

2022

*Fortiet krigshistorie? En analyse av fremstillinger av bombingene av Laksevåg/Holen skole
4. oktober 1944*

<https://bora.uib.no/>

Abstract

This master thesis is a study of how the bombing of Laksevåg/Holen school 4th of October 1944 has been portrayed and commemorated. The issue to be addressed is: *In which ways has the bombing of Laksevåg/Holen school been portrayed, by whom, and what can explain the various representations?* The issue includes research questions related to an alleged concealment of the incident. A main objective has been to find and explain the development of the local war history at Laksevåg, specifically of the bombing 4th of October. On a more general level, the objective has been to acquire knowledge about the national writing of World War II history in Norway. At an overall level, the thesis has been designed to gain insight into remembrance and memory culture related to World War II and traumatic events in general.

The method used to address the issue is text analysis, which includes close reading and contextualization. The analysis is based on a vast material of textual representations from 1944 to 2022, consisting of several professional historical works, both of local history and national war history, newspapers, memorial works, fictional books and other genres. The theoretical framework for the analysis is the history didactical concept of uses of history, specifically Klas-Göran Karlsson's typology, and Quentin Skinners conceptualization of speech act theory.

The analysis focuses on three periods, and several patterns of representation have been identified in each of them. Chapter 2 concerns the period from 1944-1970. Apart from the Nazi-controlled newspapers in 1944, the portrays from this period is characterized by patterns of cognition, reconciliation and justification of the incident. Chapter 3 covers the second period, from 1970-1990, where new patterns emerge, characterized by nuances, speculations and guilt attribution. Chapter 4 concerns the last period, from 1990-2022. During this period, several debates and discussions arose, and the main pattern is highlighting of the long-term victims of the bombing, as well as demands for recognition of their experiences and struggles. The thesis argues that the bombing of Laksevåg/Holen school itself, has not been concealed. The conclusion points to several explanations behind the allegations of concealment, including a lack of recognition of the survivors' traumas.

Forord

Arbeidet med denne masteroppgaven har vært en spennende, krevende og ikke minst givende prosess, og det er mange som fortjener en takk.

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder, Teemu Ryymin, for to år med gode råd, konstruktive tilbakemeldinger og inspirerende engasjement.

Takk til venner og familie for forståelse, støtte og oppmuntring. En spesiell takk til mine foreldre, Anette, Andreas og Mari for korrekturlesing og nyttige innspill.

Til slutt vil jeg takke mine kjære medstudenter for gode diskusjoner, moralsk støtte og sosiale avbrekk i masterperioden, og for å ha gjort de siste fem årene til en tid jeg alltid vil se tilbake på med gode minner.

Bergen, 20. mai 2022
Marianne Sætre Amundsen

Innholdsfortegnelse

<i>Abstract</i>	ii
<i>Forord</i>	iii
Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Tema	1
1.2 Problemstilling og forskningsspørsmål	2
1.3 Tidligere forskning	4
1.3.1 Bombingen av Laksevåg/Holen skole	4
1.3.2 Historieskrivningen om andre verdenskrig	5
1.3.3 Minnekultur og minneteori	8
1.4 Teoretisk ramme	9
1.4.1 Historiebruk	9
1.4.2 Talehandlinger	10
1.5 Kildeutvalg	11
1.5.1 Historiske oversiktsverk	11
1.5.2 Offisielle minneskrift	11
1.5.3 Utgivelser i andre sjangre	12
1.5.4 Aviser	13
1.6 Metode	13
1.7 Oppgavens struktur	15
Kapittel 2: Erkjennelse, forsoning og syndsforlatelse. Fremstillinger fra 1944 til 1970	16
2.1 Aviser 1944-1945 – Naziperspektiv versus syndsforlatelse	16
2.2 Rundt i Laksevåg (1946) – Opplysning og orientering	20
2.3 Aviser 1946-1950 – Gjenreisning, hjelpearbeidet og minnesmerker	21
2.4 Norges krig (1947-1950) – Taushet	22
2.5 Det Frivillige hjelpearbeid (1949) – En uunngåelig ulykke	24
2.6 Våre falne (1949-1951) – Skrevet inn i en offentlig minnefortelling	26
2.7 Lærerne som falt (1949) – Holen-lærerne offentlig minnet	28
2.8 Holen skole: ved innvielsen 1. desember 1954 (1954) – En tragisk ulykke	30
2.9 Aviser 1950-1970 – Minnesmerker- og markeringer	31
2.10 Kapittelkonklusjon	32
Kapittel 3: Nyanser, spekulasjoner og skyldtilskrivelse. Fremstillinger fra 1970-1990	35
3.1 Aviser 1970-1980 – Taushet og skyldtilskrivelse	35
3.2 Bergen i krig (1978-1979) – Første faghistoriske fremstilling	36
3.3 Aviser 1980-1990 – Minnesmerker, forsvar av de allierte og rom for nyanser	37
3.4 Norge i krig (1984-87) – Inkludert i nasjonalt standardverk om krigen	40
3.5 Laksevågs historie (1984-1991) – Økt omfang og svekket konsensus	45
3.6 Kapittelkonklusjon	51

Kapittel 4: Diskusjon, synliggjøring av langtidsofrene og krav om anerkjennelse.

Fremstillinger fra 1990 til 2022.	55
4.1 Bomber over Laksevåg (1991) – Erfaringer i fokus.....	55
4.2 Tragedien i Laksevåg (1994) – Bevisst handling med tragiske følger.....	61
4.3 Aviser 1990-1994 – Krigens langtidsvirkninger og klandring av de allierte.....	64
4.4 Norsk krigsleksikon (1995) – Inkludert i en krigshistorisk kanon.....	66
4.5 Aviser 1995-2000 – Erkjennelse uten skyldfordeling, minneforening stiftet.....	69
4.6 Barn under krigen (2000) – Holen-barna som ofre for friendly fire.....	70
4.7 Aviser 2001-2003 – Erfaringer og manglende anerkjennelse.....	72
4.8 Krigsårene i Bergen (2004) – En visuell fremstilling av et tragisk angrep	74
4.9 Vi reiste oss igjen. Et 60-års minne (2004) – Tapene og den vanskelige ettertiden	75
4.10 Aviser 2004-2005 – Langtidsofrenes lidelser og påstander om bombingene.....	78
4.11 Bomber over barneskolen (2006) – Holen-barnas lidelser i tegneserieformat.....	80
4.12 Aviser 2006 – Kampen for krigspensjon	84
4.13 Allierte: roman (2007) – Familiehistorie med kontroversielle påstander	85
4.14 Aviser 2007-2008 – Kampen for krigspensjon og Løkkeberg-debatten	87
4.15 Holen skole (2008) – Historien om bombingene skrevet av overlevende Holen-elev.....	91
4.16 Aviser 2009-2012 – Minnemarkeringer og Holen-barnas traumer	94
4.17 «Bombemål S/N 102 Bergen» (2012) – Oppgjør gjennom dokumentarisk stoff.....	95
4.18 Aviser 2013-2022 – Myteknusing, minnemarkeringer og storfilm om bombingene	99
4.19 Kapittelkonklusjon.....	101
Kapittel 5: Avslutning	108
5.1 Oppsummering og konklusjon.....	108
5.2 Fremstillingene av bombingene og historiografiske utviklingstrekk	110
5.3 Bombingen i minnekulturen.....	111
Litteraturliste	114

Kapittel 1: Innledning

1.1 Tema

Temaet for denne masteroppgaven er den allierte bombing av Laksevåg/Holen skole 4. oktober 1944, nærmere bestemt hvordan den har blitt fremstilt i ettertid. Målet for angrepet var å ødelegge den tyske ubåtbasen på Laksevåg utenfor Bergen¹, som bestod av ubåtbunkeren «Bruno» og verftsområdene rundt. Morgenen 4. oktober 1944 slapp britiske styrker til sammen 1432 bomber over Laksevåg. Angrepet varte i 12 minutter, og totalt 152 fly deltok. I etterkant vurderte det britiske *Bomber Command* angrepet som vellykket militært sett, med svært få egne tap. Fra tysk side ble skadene sett på som alvorlige. Flere verkstedhaller ble delvis eller helt ødelagt, all strømtilførsel på verftet ble slått ut, kaianleggene med flere fartøyer tok skade, to flytedokker ble senket og flere ubåter gikk tapt. Ubåtbunkeren fikk minst syv direkte treff, men ingen av dem anrettet særlig skade. De totale skadene medførte forsinkelse på vedlikehold og reparasjoner, men bunkeren kunne fortsatt nyttes, og den tyske ubåttaktiviteten økte etter angrepet. En instans i britiske *Coastal Command* konkluderte derfor med at resultatet var skuffende, særlig når det gjaldt skadene på selve ubåtbunkeren, og at de burde angripe på nytt. Det ble forsøkt natt til 29. oktober, og deretter 12. januar 1945, som var det siste angrepet rettet mot ubåtbasen på Laksevåg.²

De menneskelige tapene etter 4. oktober-bombingen var store. Totalt 193 norske sivile mistet livet, og rundt 180 ble skadet. I tillegg omkom trolig tolv tyskere og et ukjent antall russiske krigsfanger. Det generelt definerte målområdet for angrepet inkluderte Kleivdals lærfabrikk, Holen barneskole og annen sivil bebyggelse. På Holen skole, som fikk tre direkte bombetreff, omkom 61 elever, to lærere, en vaktmester og 16 mannskaper fra Det sivile luftvern. I tilfluktsrommet på Kleivdals lærfabrikk var det 36 arbeidere som døde. I Bernt Iversens bøttefabrikk, som lå rett utenfor målområdet, omkom elleve mennesker, samt seks skipsmannskaper som hadde søkt tilflukt der. Mange døde i sine hjem, og blant dem var over halvparten kvinner og barn. Redningsarbeidet har blitt beskrevet som vanskelig og omfattende. Bombingen førte også til store materielle skader. Flere boligstrøk og fabrikker i Laksevåg ble totalskadd, og store deler av området måtte fraflyttes. Av de (ca.) 9000 menneskene som bodde på Laksevåg på denne tiden, regnes det med at rundt 600 ble hjemløse. Det ble opprettet pengeinnsamlinger for å hjelpe de skadelidte økonomisk, og mange av de overlevende barna ble evakuert og tatt hånd om av slekt, venner eller fremmede. Store deler av Laksevågs

¹ Laksevåg var på denne tiden en egen kommune. Området ble innlemmet som bydel i Bergen kommune i 1972.

² Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 215-218, 268, 350

befolkning satt igjen med sorg, savn og fortvilelse etter bombingene, og mange måtte slite med livslange traumer og senskader etter det de hadde opplevd. Bombingen av Laksevåg/Holen skole 4. oktober 1944 var en av de største sivile katastrofene i Norge under andre verdenskrig.³

Oppgavens tema og innfallsvinkel er motivert av et inntrykk om at fortellingene om hendelsen fremstår som vanskelige, verdiladde og omstridte. Det har for eksempel oppstått flere diskusjoner i senere tid om hvilke forutnelser og forventninger de allierte egentlig hadde da de iverksatte angrepet, særlig med tanke på Holen skole, som lå så nært ubåtbunkerene. Noen har hevdet at det var en feilbombing, andre at det var terrorbombing. Hvorvidt bombingene var vellykket eller mislykket, og hvem som kunne klandres for tapene, har det også hersket uenighet om. Den mest fremtredende påstanden de siste tiårene har imidlertid vært at hendelsen har blitt fortiet, noe som har blitt hevdet i flere større utgivelser og i en rekke avisinnlegg.⁴ Den påståtte fortielsen har oftest fått sin forklaring i at hendelsen var vanskelig å forholde seg til fordi det var «våre» allierte som hadde forårsaket lidelsene. Dette kalles gjerne for *friendly fire*. Uttrykket brukes om militære styrker som prøver å angripe fienden, men som samtidig skader eller dreper tropper eller sivile som de er allierte med. Med bakgrunn i disse aspektene vil det være spesielt interessant å undersøke hvordan bombingene av Laksevåg/Holen skole har blitt fremstilt i ettertid, derunder hvorvidt hendelsen kan sies å ha blitt fortiet, og hvordan det hele kan forstås.

1.2 Problemstilling og forskningsspørsmål

Det er ikke et mål med oppgaven å finne ut hva som egentlig skjedde i forbindelse med bombingene av Laksevåg/Holen skole 4. oktober 1944. Formålet er heller å undersøke hvordan hendelsen har blitt fremstilt fra den inntraff og frem til i dag, hvilke aktører som har gjort det til en tematikk og – om mulig – forklare hvorfor fremstillingene har blitt som de har blitt. Problemstillingen lyder derfor som følger: ***Hvordan har bombingene av Laksevåg/Holen skole blitt fremstilt i ettertid, av hvem, og hva kan forklare de ulike fremstillingene?***

For å svare på problemstillingen uten å overskride oppgavens format og omfangsbegrensninger, er den avgrenset til å bare omfatte *skriftlige* fremstillinger på norsk, noe som utelukker muntlige kilder, minnesmerker og eventuelle fremstillinger i utenlandske verk.⁵

³ Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 222, 226, 228-229, 234-235, 283

⁴ F.eks. Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 188, 283; Jensen, *Bomber over barneskolen*; Guldbrandsen, *Holen skole*; *Aftenposten* 17.10.04; *Bergens Tidende* 14.10.07

⁵ Avgrensningen når det gjelder muntlige fremstillinger handler ikke bare om omfangs- og arbeidsøkonomiske hensyn, men også om oppgavens teoretiske utgangspunkt. Når fortellinger om hendelsen nedfelles i skrift og kulturprodukter blir de til kulturelle minner, ifølge J. Assmanns teori, og da kan de si meg noe om (den norske) minnekulturen knyttet til hendelsen. Det er utdypet i 1.3.3.

Tekstene som utgjør kildematerialet er presentert og begrunnet i 1.5. Den overordnede problemstillingen for oppgaven kan konkretiseres i fem underspørsmål:

- 1) *Hvem har omtalt hendelsen?*
- 2) *Hvor har den blitt fremstilt?*
- 3) *På hvilken måte har den blitt skrevet om?*
- 4) *Når har den blitt skrevet om, og (hvordan) har fremstillingene endret seg over tid?*
- 5) *Hva kan være mulige forklaringer på funnene?*

Det første underspørsmålet er basert på en oppfatning om at forfatteren av en tekst, gjennom sin bakgrunn, posisjon, tilnærming og språkbruk, har stor betydning for hvilken mening som skapes i teksten. Det andre underspørsmålet handler om hvilke type utgivelser og kontekster hendelsen har blitt fremstilt i; hvor mye plass den er viet innad i disse, og under hvilke kapitler eller tema. Når det gjelder hvilken måte hendelsen har blitt skrevet om på, som er det tredje underspørsmålet, er jeg på utkikk etter hva ulike aktører og forfattere har fremstilt som det mest vesentlige med hendelsen – hva de har fremhevet og hva de har utelatt. Her vil også språkbruk være relevant, siden språket og formen på fremstillingen er med på å gi teksten mening. Det kan være gjennom ordbruk, grammatikk, språklige virkemidler og fortellingens oppbygging. Det fjerde underspørsmålet dreier seg om hvilke år og tidsperioder hendelsen har blitt fremstilt i, om fremstillingene har endret seg over tid og hvordan den eventuelle utviklingen har vært. Dette spørsmålet springer ut fra en tanke om at verkene ikke kan sees som isolerte produkter av sin samtid, men at de i større eller mindre grad vil være formet av strømninger i tiden forfatteren lever i, eller andre ytre påvirkninger. Det siste underspørsmålet undersøker hva som kan være mulige forklaringer på det jeg har funnet gjennom de fire øvrige spørsmålene. Det handler med andre ord om å diskutere ulike grunner til at fremstillingene har blitt som de har blitt, noe som gjøres ved hjelp av teori, kontekstualisering og kunnskaper om forskningsfeltet.

Som nevnt er oppgavens tema og innfallsvinkel motivert av at bombingene av Laksevåg/Holen skole fremstår som et vanskelig og omstridt tema, spesielt på grunn av påstandene om at det har vært fortiet, og at fortielsen har skjedd på grunn av friendly fire. Det fører med seg noen ekstra forskningsspørsmål i analysen av fremstillingene: *Stemmer det at hendelsen har blitt fortiet? I så fall, på hvilken måte har den blitt det? Dersom påstandene om fortielse ikke stemmer, hvordan kan vi forstå dem?* Det vil også være interessant å se etter fortellermønstre knyttet til sivil død som følge av friendly fire generelt, for å kunne diskutere hvorvidt det kan være en forklaringsfaktor i måten bombingene av Laksevåg/Holen skole har

blitt fremstilt på. Historiker Ola Svein Stugu (1947-) har hevdet at ofrene for alliert krigføring lenge var et tabuområde i minnet om krigen.⁶ Ved å gå systematisk gjennom det utvalgte kildematerialet vil det trolig være mulig å si noe om hvorvidt disse påstandene er treffende når det gjelder Laksevåg. Flere av verkene i kildematerialet inneholder også fremstillinger av andre hendelser i Norge der sivile liv gikk tapt som følge av allierte angrep, for eksempel bombingene av Victoria terrasse, Vallø ved Tønsberg, Rjukan og Herøya. Disse kommer til å brukes som et komparativt sideblikk til bombingene av Laksevåg/Holen skole for å styrke slutningene, men de vil ikke bli analysert inngående.

1.3 Tidligere forskning

Dette masterprosjektet står i relasjon til flere litteratur- og forskningsfelt. Helt spesifikt er det et bidrag til behandlingen av og diskusjonene rundt bombingene av Laksevåg/Holen skole 4. oktober 1944. Dette inngår i en bredere kontekst som handler om historiografi, nærmere bestemt hvordan den norske krigshistorien har blitt skrevet, og hvordan den har utviklet seg over tid. På et overordnet nivå kan oppgaven knyttes til minnekultur og minneteori, spesielt relatert til andre verdenskrig og omstridte eller traumatiske hendelser i fortiden generelt.

1.3.1 Bombingen av Laksevåg/Holen skole

Det har blitt skrevet mye om bombingene 4. oktober 1944 siden krigstiden og frem til i dag. De første utgivelsene som skildret hendelsen (bortsett fra avisinnlegg) kom i 1946, 1949 og 1954. I tillegg ble dødsofrene minnet i flere offisielle verk fra samme periode. I 1970- og 80-årene ble bombingene fremstilt i ett nasjonalt og to lokale oversiktsverk.⁷ Etter 1990 ble det gitt ut en rekke bøker og hefter som handler spesifikt om hendelsen, i tillegg til at den er skildret i flere faghistoriske verk. Bombingen har også blitt tematisert i aviser gjennom hele perioden – fra den inntraff og frem til vår tid. Som nevnt innledningsvis har det oppstått flere diskusjoner i senere tid om forhold knyttet til bombingene, samt påstander om fortielse. Det gjelder hovedsakelig fra 1990-årene av, men det startet i det små noen tiår før – først og fremst implisitt, gjennom motstridende påstander om hva som hadde skjedd og hvem som burde klandres for tapene. Mange av de nyeste fremstillingene er fokusert rundt de som overlevde bombingene: deres opplevelser 4. oktober 1944 og hvordan det har preget dem siden.

⁶ Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, 74

⁷ Ut fra kildematerialet som denne oppgaven bygger på. Det er fullt mulig at hendelsen ble fremstilt i flere oversiktsverk disse tiårene.

Så vidt jeg er kjent med, har det ikke blitt skrevet noen analyser av eksisterende litteratur om bombingene av Laksevåg/Holen skole, slik denne oppgaven har som formål å gjøre. I det utvalgte kildematerialet finner man innslag der tekstforfattere har omtalt eller referert til andre verk, og i forbindelse med påstandene om fortielse har det gjerne blitt vist til manglende oppmerksomhet i tidligere utgitt krigshistorie. Denne oppgaven gir en systematisk analyse av hvor, hvordan og av hvem bombingene har blitt fremstilt, hvordan det har utviklet seg over tid og hvordan det kan forstås. Helt konkret forteller det noe om den historiografiske utviklingen av denne hendelsen, men det kan også si noe om utviklingen av den lokale krigshistorien på Laksevåg. I tillegg kan oppgaven settes i sammenheng med historieskrivningen om andre verdenskrig generelt. Funnene når det gjelder historieskrivningen om bombingene av Laksevåg/Holen skole kan på den ene siden fungere som en nyorientering eller bekreftelse på det som allerede er etablert om krigshistorieskrivningen i Norge. På den andre siden kan utviklingstrekkene i krigshistorieskrivningen generelt bidra til å forklare de eventuelle endringene i måten bombingene har blitt fremstilt på.

1.3.2 *Historieskrivningen om andre verdenskrig*

I det følgende vil den etablerte kunnskapen om (den norske) historieskrivningen om andre verdenskrig bli skissert i grove trekk. I perioden fra 1945 til rundt 1970 ble den primært skrevet av mennesker som hadde opplevd og deltatt i krigen. De første fem årene etter frigjøringen var det et sterkt oppsamlet behov for «å vite» og å meddele sin «viten» om det som hadde skjedd de foregående årene, særlig med tanke på at det endelig var slutt på sensur og ensidig propaganda fra Nasjonal Samling (NS) og okkupasjonsmakten. Norske myndigheter hadde i tillegg et behov for å legitimere sitt nye styre, begrunne den innsatsen som hadde blitt gjort under krigen og skille mellom rett og galt i det som hadde skjedd.⁸ På 1950- og 60-tallet ble det etablert flere historiske forskningsmiljøer med krigshistorie blant sine hovedinteresser. Historieskrivningen fra denne perioden ble gjenstand for debatt fra rundt 1970-tallet, da representanter for en ny generasjon okkupasjonshistorikere blant annet kritiserte den for å være moral- og verdistyrkt, forårsaket av historieskrivernes personlige forhold til krigen. Fra 1990-årene har en rekke historikere brukt ordet *konsensus* om det som ble skrevet disse årene, forstått som en rådende enighet i tolkningen av krigshistorien.⁹ Konsensusen innebar at de nasjonale fortellingene om krigen var dominert av et patriotisk krigs- og kampperspektiv, sentrert rundt

⁸ Larsen, *I krigens kjølvann*, 22, 29

⁹ I norsk kontekst fremmet av f.eks. Ole Kristian Grimnes i artikkelen «Historieskrivningen om okkupasjonen» (1990), Stein Ugelvik Larsen i *I krigens kjølvann* (1999) og Claudia Lenz og Trond Risto Nilssen i *Fortiden i nåtiden* (2011).

heroiske nordmenn og deres motstand mot NS og okkupasjonsmakten. Fortellingene var, ifølge dette synet, bygget opp rundt dikotomier; godt og ondt, rett og galt, helt og skurk, offer og overgriper. Det førte til mangel på nyanser og indre motsetninger, og en neglisjering av skjebnene til de som ikke tilhørte det nasjonale fellesskapet eller de «stolte» fortellingene.¹⁰ Et annet begrep som ofte har blitt brukt om de samme tendensene er *den patriotiske grunnfortellingen*. Ifølge Stugu dominerte den patriotiske grunnfortellingen de skriftlige fremstillingene av krigen de første 25 årene etter krigens slutt – altså frem til 1970.¹¹

Rundt 1970 begynte andre- og tredjegerasjonen av okkupasjonshistorikere å gjøre seg gjeldene, og som nevnt stod flere av dem frem med kritikk av den etablerte historieskrivningen om krigen. I spissen stod de de såkalte *revisjonistene*: Hans Fredrik Dahl (1939-), Nils Johan Ringdal (1952-2008) og Øystein Sørensen (1954-). De kritiserte at historieskrivningen hadde vært moral- og verdistyr, med et overdrevent fokus på motstandshistorie, at viktige temaer hadde blitt holdt unna forskning og at hele begrepsdannelsen om okkupasjonen var dreid i en skarp motstand/forræderi-dikotomi. Revisjonistene krevde en ny gransking av ubehagelige sider ved okkupasjonstiden, økt metodisk bevissthet og at forskningen skulle foregå så nøkternt som mulig – uten styrende moralske eller politiske holdninger eller tildekking av elementer man mislikte. De mente at den stadig større avstanden til begivenhetene ga et klarere blikk, og at det med nytt kildemateriale og tretti-førti år siden krigens slutt nå var mulig (og på tide) å skrive historien om igjen.¹² I senere tid har flere, deriblant Stugu, vist at historien om krigen fra rundt 1980 ble fortalt med flere gråsoner og med større rom for synliggjøring av moralske dilemma enn det som hadde vært vanlig tidligere.¹³

Revisjonistene bidro også til en utvidelse i okkupasjonsforskningen ved å behandle temaer som de mente hittil var blitt neglisjert. Eksempler er jødernes skjebne under krigen, nazismen som ideologi, kommunistenes krigspolitikk, landssvikerne og «myter om okkupasjonen». Utvidelsen av perspektiver og tema kan sees i sammenheng med den fremvoksende *nye sosialhistorien*, som gjorde seg bemerket i Norge fra 1970-årene. Den nye sosialhistorien innebar blant annet et «nedenfra og opp»-perspektiv, der alminnelige mennesker, sosiale grupper og tema som tidligere ikke hadde blitt viet oppmerksomhet, nå skulle løftes frem og skrives inn i historien.¹⁴ Tematiseringen av jødernes skjebne vitner i tillegg

¹⁰ Larsen, *I krigens kjølvann*, 12, 76-77

¹¹ Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, 49, 77

¹² de Figueiredo, «En norsk historikerstrid?», 358-361; Dahl, *Krigen i Norge*, 11-12

¹³ Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, 58

¹⁴ Heiret, Ryymin og Skålevåg, *Fortalt fortid*, 346; Melve, *Globalhistoriografi*, 272

om starten på en moralsk vending i historieskrivningen, der krigens ofre kom til å spille en hovedrolle. Den startet i det små i 1980-årene, og slo inn for fullt det neste tiåret.

Historieskrivningen fra 1990 og frem til i dag er på mange måter mer mangfoldig enn tidligere, både på generelt grunnlag og i krigshistoriesammenheng, og mangfoldet har økt med tiårene. Sosialhistoriske perspektiver fortsatte å gjøre seg gjeldene etter 1970-tallet, men ble også videreutviklet i nye retninger. Man snakker gjerne om en kulturell og språklig vending i 1990-årene, og med det fremveksten av en rekke nye retninger og tendenser som går under samlebetegnelsen *nyere kulturhistorie*. Nyere kulturhistorie preges blant annet av en vektlegging av opplevelse, tanker og subjektive erfaringer, noe som var lettere å få frem gjennom bruken av minner enn med kvantitative metoder. Andre samlende trekk er et aktivt forhold til kultur, samt en skepsis mot å ordne, redusere og universalisere. I tillegg oppstod et nytt fokus på de konstruktivistiske og subjektive aspektene ved språk og meningsdanning, særlig knyttet til sannhet og fortellingens rolle.¹⁵

I krigshistorisk sammenheng blir de siste tiårene før tusenårsskiftet også forbundet med en moralsk vending. Det ga seg til uttrykk i en sterk kritikk av måten krigens ofre var blitt behandlet på i etterkrigstiden – uansett hvilken side de hadde stått på. Mens helter, heroisme og kamp hadde dominert historieskrivningen de første tiårene etter krigen, ble ofrene nå løftet frem, der jødene stod i en særstilling.¹⁶ Dette var del av en internasjonal utvikling. Ifølge den tyske kulturforskeren Aleida Assmann (1947-) skjedde det et skifte i minnepolitikken på 1980-tallet, som hadde sin bakgrunn i det tilbakevendende Holocaust-minnet, ettersom det å glemme ikke lenger ble ansett som en akseptabel politikk for å bearbeide fortidens grusomheter. Mange steder i verden utløste det nye tilnærminger til å håndtere andre historiske traumer. Det førte til en minnepolitikk som ikke bare utviklet seg rundt et heroisk selvbilde, men som også anerkjente historisk vold, lidelse og traumer innenfor en ny ramme av moralsk og historisk ansvar. Det å tilgi var ikke lenger knyttet til å glemme, men til å huske, fordi det innebar anerkjennelse av ofrenes minner.¹⁷ Ellers i 1990-årene ble en rekke bevaringsprosjekt satt i gang fordi tidsvitner – som kunne opprettholde et kommunikativt minne om krigen – var i ferd med å falle fra. Da måtte man ta vare på minnet på andre måter, noe som gjorde kulturprodukter og fysiske minner viktigere. Etter tusenårsskiftet har man også sett et oppsving i den kommersielle siden av minnekulturen.¹⁸ Mange har ment at interessen for krigen vil tape seg med årene og etter hvert

¹⁵ Kaldal, *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*, 7-8, 16, 102

¹⁶ Grimnes, «Hvordan har historieskrivningen om okkupasjonsårene skiftet over tid?», 281-283; Stugu, *Den andre verdskrig i norsk etterkrigsminne*, 170-171

¹⁷ Assmann, «Dialogic Memory», 207

¹⁸ Stugu, *Den andre verdskrigen i norsk etterkrigsminne*, 139, 175-176

som nye generasjoner vokser frem. Slik har det imidlertid ikke blitt, og interessen ser ut til å stadig bli større.¹⁹

1.3.3 Minnekultur og minneteori

Minnekultur og minneteori er både en del av den forskningstradisjonen som jeg vil komme med et bidrag til, og samtidig utgjør det en del av oppgavens teoretiske ramme. Minnekultur er et uttrykk for hvordan historie blir oppfattet, formet og brukt i senere tiders kollektive erindring. Å minnes er i utgangspunktet en individuell mental prosess som innebærer at man ser tilbake og kaller frem bilder av noe som har vært. Bildene refererer til *forestillinger* om fortiden, og er ikke nødvendigvis fullstendig sammenfallende med den faktiske fortiden. Når mange har parallelle minner, og når minnene blir delt innenfor kommunikative fellesskap, blir de, ifølge Stugu, til kollektive minner.²⁰

Aleida Assmann og Jan Assmann (1938-), som også er en tysk kulturforsker, har kommet med en rekke innflytelsesrike bidrag til minneteorien. Ifølge J. Assmann er det minner som gjør det mulig for oss å forme en bevissthet om egen identitet, både på det personlige og kollektive nivået. Han skiller mellom *kommunikative* og *kulturelle minner*. Førstnevnte begrep viser til minner som fortsatt er en del av levende menneskers liv, som refererer til den nære fortiden og sirkulerer gjennom hverdagskommunikasjon. De deles ikke bare mellom enkeltindivider, men også innenfor sosiale, kulturelle og politiske rammer. Kommunikative minner har begrenset varighet, ifølge Assmann; de dør ut sammen med menneskene som var direkte berørt av hendelsene og kan snakke om dem som noe selvopplevd. Det skjer som regel etter tre generasjoner – rundt 80 år. For at minnene skal kunne bevares over lengre tid, må de tas vare på i andre former; de må formaliseres og institusjonaliseres. Det innebærer at minnene blir nedfelt i symbolske former og kulturprodukter som ikke er tids- og situasjonsbestemte, for eksempel tekster, monumenter, sanger og jubileer. Det er dette Assmann betegner som kulturelle minner. De omfatter fortiden slik den er kollektivt erindret, og ikke slik den blir undersøkt og rekonstruert av historikere. Dermed blir også skillet mellom myte og historie visket bort. Han har presisert at kulturproduktene ikke har iboende minner, men at de kan påminne og trigge minner hos mennesker fordi de er bærere av minner som har blitt investert i dem.²¹

¹⁹ Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, 9

²⁰ Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, 15

²¹ Assmann, «Communicative and Cultural Memory», 109-113

Når det gjelder historien om andre verdenskrig, befinner vi oss i en overgangssituasjon mellom kommunikative og kulturelle minner. I 2022 er det 76 år siden krigens slutt, og det finnes fremdeles mennesker med selvopplevde minner om krigen. Samtidig er de fleste tidsvitnene borte, og de som fortsatt lever er i livets siste fase. I tillegg er krigen en del av norsk historie som over mange tiår har blitt formalisert og institusjonalisert. Dermed har det blitt skapt en stor mengde kulturelle minner som har påvirket den kollektive erindringen knyttet til krigen – eller med andre ord, formet minnekulturen om den.

Aleida Assmann har forsket mye på minner knyttet til andre verdenskrig og traumatiske begivenheter, fortrinnsvis i tysk minnekultur. Som nevnt over, har hun pekt på et transnasjonalt skifte i minnepolitikken på 1980-tallet. I tillegg har hun identifisert en ny minneimpuls hos tredjegerasjonen av ofre, som dukket på 1990-tallet og fortsatte inn i det nye årtusenet. Hun viste at mennesker har blitt stadig mer interessert i familiens historie, og at mange knytter sin identitet til en del av den historien som de ikke selv har opplevd. Det vil ofte føre til et behov for anerkjennelse, som omfatter rehabilitering og forsoning med de døde. Tredjegerasjonen blir da selverklærte talsmenn for historiske minner. Det har kommet til uttrykk i fremstillinger om krigen ved at barnebarna til den første generasjonen av ofre har handlet på vegne av dem, som sitt spesifikke generasjonsprosjekt.²²

1.4 Teoretisk ramme

1.4.1 Historiebruk

I analysen av fremstillingene har jeg hentet inspirasjon fra historiebruksfeltet. Det er et stort og mangartede felt, men kort sagt dreier det seg om hvem som bruker hvilken fortid, i hvilken situasjon, på hvilken måte og til hva. I dette perspektivet er det ikke fortiden i seg selv som er viktig, men tolkningene av den, og de mange funksjonene den kan ha i samtiden.²³ Det er flere som har forsøkt å systematisere historiebrukens funksjon og motiver. Blant disse er den svenske historieprofessoren Klas-Göran Karlsson (1955-), som utviklet en typologi med syv former for historiebruk: 1) Vitenskapelig historiebruk, som utøves av forskere og lærere, som tjener oppdagende og rekonstruerende behov, og har verifikasjon og tolkning som funksjon, 2) Eksistensiell historiebruk, som springer ut fra individer eller gruppers behov for å minnes eller glemme, og for å kunne orientere seg i omverdenen, 3) Moralsk historiebruk, som utøves av velutdannede og intellektuelle, der funksjonen er rehabilitering, forsoning eller restaurering, 4) Ideologisk historiebruk, som utøves av intellektuelle og politiske eliter, der hensikten er

²² Assmann, «Limits of Understanding: Generational Identities in Recent German Memory Literature», 31, 33

²³ Stugu, *Historie i bruk*, 11-12

glemsel, utslettelse, legitimering av politiske prosjekter og rasjonalisering av ført politikk, 5) Ikke-bruk av historien, som innebærer å aktivt nekte å forholde seg til fortiden, med samme aktører og hensikter som sistnevnte, 6) Politisk-pedagogisk historiebruk, som skiller seg fra begge de foregående ved at den også utøves av pedagoger, og ved at funksjonen er politisering og instrumentalisering, gjennom å offentliggjøre, illustrere og debattere, og 7) Kommersiell historiebruk, som utøves av mennesker innenfor reklame og økonomi, for å oppfylle behov for fortjeneste og for å øke historiens verdi. De ulike historiebruksformene er ikke gjensidig utelukkende, ifølge Karlsson; de glir over i hverandre, og er ofte overlappende.²⁴

Mitt formål i denne sammenhengen er ikke å klassifisere tekstene i oppgavens kildemateriale i henhold til Karlssons historiebrukstypologi. Formålet er heller å bruke perspektiver fra historiebruksfeltet, derunder Karlssons syv former for historiebruk, som redskaper til å tenke med i analysen av tekstene. Bombingen av Laksevåg/Holen skole har blitt fremstilt i ulike sjangre og av aktører både med og uten faghistorisk bakgrunn, som har hatt ulike tilnærminger til og hensikter med å skrive om fortiden. Historebruksfeltet kan bidra til å forstå disse tekstene bedre – ved å tenke på hvilket formål de kan ha sprunget ut fra, og hvilken funksjon de kan sies å ha (hatt). Dette perspektivet vil altså være spesielt relevant for å svare på siste del av oppgavens problemstilling; hva som kan forklare de ulike fremstillingene.

1.4.2 Talehandlinger

I analysen vil det også bli hentet inspirasjon fra den britiske idéhistorikeren Quentin Skinner (1940-) og hans konseptualisering og videreføring av talehandlingsteorien, som opprinnelig ble utviklet av John Austin (1911-1960). Talehandlinger er intensjonelle handlinger som blir utført ved hjelp av språket. Med andre ord; å ytre noe er å *gjøre* noe – det er en handling med en spesifikk intensjon. Eksempler på slike handlinger er å beskrive noe, ta avstand fra noe eller å gi ordre. Skinner har videreført dette til å fungere som et redskap i lesing og tolkning av tekster. For at vi skal forstå hva et utsagn betyr, må vi ikke bare ta tak i dets semantiske betydning, men også hvilken type talehandling ytringen er et uttrykk for, ifølge Skinner. Det holder altså ikke å bare vite hva ordene betyr – man må også ta i betraktning hva som blir gjort ved å si det, gjennom den konteksten det ytres i og måten det blir sagt på. Å analysere i tråd med Skinner dreier seg om å avdekke forfatterens intensjoner (ikke som bevisst motiv, men som intensjonell handling), og om å identifisere konvensjonene som kvalifiserte ytringene som gyldige på et

²⁴ Warring, «Erindring og historiebrug», 24-25

bestemt historisk tidspunkt. Da er ikke spørsmålet hvorvidt det som ble ytret var sant eller ikke, men hvordan det var ment til å fungere i den aktuelle konteksten.²⁵

1.5 Kildeutvalg

For å belyse problemstillingen best mulig er analysen bygget på et bredt kildemateriale, som består av 19 større utgivelser og en mengde avisinnlegg/avisartikler. Det er stor variasjon mellom dem når det gjelder sjanger, kontekst og forfatternes posisjon og tilnærming, og de er spredt utover hele den aktuelle tidsperioden. I det følgende vil jeg i korte trekk legge frem og begrunne utvalget. Selve analysen er bygget opp kronologisk etter kildematerialets utgivelsesår, for å få frem utvikling over tid. I dette delkapittelet vil kildene heller presenteres etter type og sjanger, med den hensikt å få frem forskjellene mellom de ulike kildetyperne.

1.5.1 Historiske oversiktsverk

Kildematerialet består av til sammen syv historiske oversiktsverk. Tre av disse, *Norges krig* (1947-50), *Norge i krig* (1984-87) og *Norsk krigsleksikon* (1995) er valgt ut fordi de kan betegnes som standardverk. De er autoritative, vitenskapelige verk som gir en oversikt over krigen og okkupasjonstiden i Norge, skrevet for å nå ut til et allment publikum. De to første har blitt beskrevet av statsviter Stein Ugelvik Larsen som standardsettere og «offisielle» historier, som ga føringer for det som ble skrevet siden.²⁶ Verkene har altså vært viktige i formingen av den nasjonale minnekulturen om krigen. Et fjerde oversiktsverk, som også er nasjonalt orientert, men mer spesifikt innrettet, er *Barn under krigen* (2000). Verket gir en bred fremstilling av hvordan barn hadde det under krigen i Norge. De resterende oversiktsverkene er lokalhistoriske: *Bergen i krig* (1979), som handler om krigstiden i Bergen, *Laksevågs historie* (bind III, 1991), om Laksevåg som sted og lokalsamfunn gjennom tidene, og *Krigsårene i Bergen* (2004), som gir en visuell fremstilling av krigsårene. Disse kan bidra til å si noe om hvordan bombingene av Laksevåg/Holen skole har blitt formet i den lokale minnekulturen om krigen, og det vil være interessant å sammenligne dem med de nasjonale oversiktsverkene og det øvrige kildematerialet.

1.5.2 Offisielle minneskrift

Kildematerialet inkluderer også to offisielle minneskrift: *Våre falne 1939-45* (1947-50), utgitt av Den norske stat, og *Lærerne som falt. Minneskrift* (1949), utgitt av Norges lærerlag, Norges

²⁵ Skinner, *Vision of Politics, Volume 1*, 97, 104-105, 115-117

²⁶ Larsen, *I krigens kjølvann*, 13

lærerinneforbund og Norsk lektorlag. Begge inneholder korte biografier med bilder av mennesker som døde som følge av andre verdenskrig. *Våre falne* omfatter nordmenn generelt, mens *Lærerne som falt* er viet til norske lærere. Disse kan si noe om hvordan krigsofrene ble minnet, hvilke opplysninger som ble sett på som viktige, og ikke minst hvem som ble ansett som betydningsfulle i den offentlige minnefortellingen om krigen. Det vil være interessant å se om de som omkom av bombingene av Laksevåg/Holen skole fikk en plass i minneskriftene, og hvorvidt/hvordan selve hendelsen i så fall ble skildret i dem.

1.5.3 Utgivelser i andre sjangre

Det resterende kildematerialet (bortsett fra aviser) består fortrinnsvis av utgivelser som spesifikt omhandler bombingene av Laksevåg/Holen skole. Unntaket er to utgivelser som ikke har bombingene som hovedtema, men som inneholder skildringer av den. Målet har vært å samle mest mulig materiale som sier noe om hendelsen, for å få et bredt sammenligningsgrunnlag totalt sett, og et helhetlig bilde av hvordan hendelsen har blitt formet i minnekulturen om krigen, både nasjonalt og lokalt. Så vidt jeg er kjent med, finnes det ikke flere utgitte bøker/skrift/hefter som har bombingene som hovedtema enn de som presenteres under.²⁷ De fleste av dem er skrevet av lokale fra Laksevåg, uten faghistorisk bakgrunn og med ulike tilnærminger og erfaringer tilknyttet hendelsen. Det kan ha skapt bestemte behov for fremstillingen av hendelsen, og forfatterne har stått mer fritt enn faghistorikerne når det gjelder valg av sjanger og vitenskapelige krav.

Rundt i Laksevåg (1946) handler om krigstiden i Laksevåg og gjenreisningen etter krigen. *Det frivillige hjelpearbeid* (1949) beskriver hjelpearbeidet og pengebidragsfordelingen etter bombingene, med en redegjørelse av selve hendelsen. I 1954 ble skriftet *Holen skole* utgitt i forbindelse med gjenreisningen av skolen. Det inneholder kun en kort skildring av bombingene. I 1991 kom boken *Bomber over Laksevåg* – en samling av personlige beretninger fra mennesker som hadde opplevd bombingene. Skriftet *Tragedien i Laksevåg* (1994) ble gitt ut ved hendelsens 50-årsdag av Laksevåg Kulturhistoriske Forening, og i 2004 ble boken *Vi reiste oss igjen* utgitt, som beskrev bombingene og gjenreisningen av Laksevåg etter krigen. Bombingen var også hovedtemaet i heftet *Holen skole* fra 2008. I 2006 ble det laget en tegneseriebok om hendelsen (*Bomber over barneskolen*), og året etter ble den skildret i romanen *Allierte*. I 2012 ble hendelsen grundig redegjort for i dokumentarverket «*Bombemål S/N 102 Bergen*», skrevet av historikere og andre med interesse for temaet.

²⁷ Hvis det finnes, har det ikke vært like tilgjengelig som det øvrige kildematerialet, noe som betyr at det trolig også har hatt mindre betydning for det kollektivet minnet knyttet til hendelsen.

1.5.4 Aviser

Analysen inneholder også en gjennomgang av hva abonnementsavisene *Aftenposten* og *Bergens Tidende* (BT) har skrevet om hendelsen fra den inntraff og frem til i dag.²⁸ Hensikten med å inkludere aviser som kildetype er at det kan supplere analysen og gi andre innsikter enn oppgavens øvrige kildemateriale. Avisers rolle er å opplyse befolkningen omgående, og er i tillegg en arena for meningsutveksling. Informasjon, kunngjøringer, skildringer og vurderinger utgis oftest fortløpende etter at noe har skjedd, og temaene som blir behandlet gir en indikasjon på hva som anses som viktig til enhver tid. Det er ikke et siktemål å analysere avisinnleggene grundig hver for seg. Blikket vil i hovedsak være rettet mot trender og mønstre i omtalen av bombingene, derunder hvor hyppig og inngående hendelsen har blitt skrevet om, og hvilke aspekter ved den som har blitt mest vektlagt. I tillegg vil noen enkeltartikler som skiller seg ut bli analysert mer inngående. Årsaken til at jeg har valgt nettopp BT og *Aftenposten* er at begge har vært ledende storbyaviser i hver sin by, helt fra krigstiden og frem til i dag. *Aftenposten* har Oslo som utgiversted, og har vært Norges største papiravis i mesteparten av den aktuelle perioden.²⁹ BT, med Bergen som utgiversted, har holdt posisjonen som landets fjerde/femte største avis, i tillegg til å være den dominerende medieaktøren på Vestlandet. Begge avisene har inkludert dekning av nasjonale og internasjonale nyheter i større grad enn vanlige lokale dagsaviser.³⁰ Fremstillingene i BT kan si noe om hvordan bombingene av Laksevåg/Holen skole ble skildret og minnet lokalt, mens fremstillingene i *Aftenposten* gir uttrykk for et nasjonalt- eller utenbysperspektiv, som i økende grad med årene nådde ut til et publikum over hele Norge.

1.6 Metode

Metode forstås i denne sammenheng som den fremgangsmåten som har blitt brukt for å komme frem til et svar på problemstillingen. Jeg har benyttet meg av tekstanalyse som metode, som kort sagt innebærer å studere og tolke tekstene systematisk. Første steg i analysen er *nærlesing*, det vil si å lese tekstene grundig og være oppmerksom på det som helt konkret står skrevet. Det kan være mange aspekter ved en tekst som bidrar til å skape mening. Jeg har valgt å nærlese tekstene i kildematerialet med et skjerpet blikk på de aspektene som jeg tror har størst relevans for å svare på oppgavens problemstilling og forskningsspørsmål. Et av disse er det rent

²⁸ Jeg har hovedsakelig brukt BT og *Aftenposten*'s egne historiske arkiver for å finne frem til omtalene, med søkeord som «4. oktober 1944», «Holen skole», «bombing; Laksevåg» og «angrep; Laksevåg». For årene etter 2000 har jeg supplert med arkivsøk i Atekst (Retriever). Målet har vært å finne samtlige omtaler av hendelsen, men det er mulig at flere innlegg har gått under radaren.

²⁹ Høst, *Mye mer enn Akersgata*, 26, 44

³⁰ Høst, *Mye mer enn Akersgata*, 48

innholdsmessige, altså hvilke opplysninger teksten inneholder, hva som er fremhevet og hva den ikke sier noe om. Jeg har også sett på språkbruk, i form av virkemidler, skrivestil og meningsbærende ord og uttrykk, samt bruk av retoriske og fortellertekniske grep. Tekstenes oppbygging, *narratologien*, er også et viktig aspekt. Når elementer av fortiden settes sammen på en koherent og meningsfylt måte, etableres fortellinger – *narrativer*. En metodisk tilnærming til narratologien innebærer å vende blikket mot fortellingenes strukturer, og undersøke hvordan bestemte oppbygginger av dem, med start og slutt punkt og i et bestemt mønster, er med på å skape mening.³¹

I tillegg til nærlesing – å studere teksten i seg selv – har *kontekstualisering* vært et viktig steg i analysen. Tekstene kan ikke forstås isolert, ettersom de har blitt til i en situasjons- og kulturbestemt sammenheng.³² Kontekstualisering innebærer å si noe om hvilke sammenhenger eller kontekster tekstene kan forstås i forhold til. I denne oppgaven har relevante kontekster vært tekstenes sjanger/formål, hvem som har skrevet dem (og deres posisjon, tilnærming og personlige erfaringer), politisk/historisk kontekst og utviklingen av krigshistorieskrivningen generelt. Kontekstualisering er helt sentralt hvis man skal lese og tolke ytringer i tråd med Skinner (1.4.2), fordi det er gjennom å rette blikket mot kontekster at man kan si noe om hvilken type talehandling ytringen er et uttrykk for. Det er også nødvendig å ha kunnskaper om tekstenes tilblivelseskontekst for å kunne identifisere ulike former for historiebruk (1.4.1).

Tilnærmingen som er beskrevet i avsnittet over handler om kontekstualisering av selve tekstene/utgivelsene som skal analyseres. En annen form for kontekstualisering er *verkintern* kontekstualisering, som handler om hvilke sammenhenger bombingene av Laksevåg/Holen skole plasseres i *innad* i utgivelsene. Da vil det være relevant å se etter hvor stor del av utgivelsens helhet som er viet til hendelsen, hvilket kapittel fremstillingen av den er plassert i, under hvilken overskrift og om det er en del av hovedteksten eller ikke. Den verkinterne kontekstualiseringen kommer i tillegg til de øvrige tekstanalytiske lesemåtene, siden omfang og antall sider ikke nødvendigvis står i forhold til den innholdsmessig betydning.

Gjennom metoden som er skissert over, anvendt på det brede utvalget av kilder, er jeg ute etter å identifisere noen mønstre, det vil si systematiske sammenhenger, i måten bombingene av Laksevåg/Holen skole har blitt fremstilt på. Funnene i denne oppgaven vil imidlertid kun gi ett bilde av utviklingen. Alternative tilnærminger og annen empiri ville nok fått frem andre aspekter, utviklingstrekk og forklaringer. I tillegg vil min lesning av tekstene nødvendigvis være preget av mitt historiske ståsted og de erfaringer og kunnskapstradisjoner som jeg selv

³¹ Brekke, *Å begripe teksten*, 27, 40; Melve og Ryymin, *Historikerens arbeidsmåter*, 49, 65

³² Brekke, *Å begripe teksten*, 21-22

tilhører, på tross av at jeg har i størst mulig grad har forsøkt å sette meg inn i de aktuelle periodenes kontekst og forståelsesrammer.

1.7 Oppgavens struktur

Oppgaven er grovt sett tredelt, med innledning, analyse og konklusjon. Analysen er delt inn i tre kapitler: Kapittel 2 inneholder analyse av fremstillinger fra 1944 til 1970, kapittel 3 omfatter fremstillinger fra 1970 til 1990 og kapittel 4 behandler fremstillinger fra 1990 til 2022. Alle tre er bygget opp kronologisk etter kildematerialets utgivelsesår, med den hensikt å belyse utvikling over tid. Hvert analysekapittel inneholder også en kapittelkonklusjon. I oppgavens siste del, kapittel 5, gis en oppsummering av oppgaven i sin helhet, og en konklusjon på den overordnede problemstillingen og forskningsspørsmålene presentert i 1.2.

Kapittel 2: Erkjennelse, forsoning og syndsforlatelse. Fremstillinger fra 1944 til 1970

Dette analysekapittelet omfatter de tidligste fremstillingene av bombingene av Laksevåg/Holen skole; fra 1944, da hendelsen inntraff, og frem til 1970. Som nevnt i 1.3.2 har det blitt hevdet at krigshistorien fra denne perioden var styrt av en konsensus, som innebar at den ble skrevet ut ifra et patriotisk perspektiv og at fortellingene var bygget opp rundt dikotomier. Ut fra dette vil man kunne forvente at bombingene av Laksevåg/Holen skole ble viet lite oppmerksomhet i nasjonale verk i denne perioden, sammenlignet med det som omhandlet motstandsarbeid og kamp mot en felles fiende. Når det gjelder lokale utgivelser vil forventningene i utgangspunktet være mer åpne, ettersom konsensusen hovedsakelig har blitt forbundet med den nasjonale historieskrivningen. Påstandene om fortielse, som har blitt fremsatt i senere tid (1.1) kan imidlertid tolkes som at bombingene ble dysset ned og forsøkt skjult i perioden. Analyse materialet for kapittelet består av standardverket *Norges krig*, fem forskjellige skrift som ble utgitt i løpet av det første tiåret etter krigen og avisartikler fra BT og Aftenposten.

2.1 Aviser 1944-1945 – Naziperspektiv versus syndsforlatelse

I motsetning til mange andre aviser, fortsatte både BT og Aftenposten å komme ut under krigen. Alle aviser som ble gitt ut (lovlig) under krigen var kontrollert av nazister og sensurert av okkupasjonsmakten. Bombingen av Laksevåg/Holen skole fikk umiddelbart bred dekning i begge avisene, og det varte ut oktober måned. Nesten daglig i oktober 1944 ble det publisert ett eller flere innlegg tilknyttet bombingene, ofte som hovedsak på forsiden. Dagen etter bombingene lød overskriftene «Voldsomt flyangrep på Bergen» (Aftenposten) og «Allierte flyformasjoner med død og ødeleggelse til Laksevåg» (BT). Med unntak av siste overskrift ble ikke de allierte eksplisitt nevnt igjen i noen av avisene før i 1964 i BT, og så sent som 2004 i Aftenposten. Hvem som stod bak angrepet, var inntil da uspesifisert, men tidvis sterkt insinuert. De første dagene etter bombingene omtalte både BT og Aftenposten aktørene som «svære, svarte rovfugler» som slapp sin dødbringende last. I en annen artikkel fra Aftenposten stod det bare «et stort antall fiendtlige bombefly». Avisenes søkelys var imidlertid ikke på det politiske, men på menneskene. Skildringene like etter bombingene var svært dramatiske, med sterk ordbruk som «det tunge hav av gråt», «brennende og rykende inferno», «dødens mørke og redsel», «skrik og jammer» og «grufulle lidelser». Noen av formuleringene er helt like – trolig lånt – mellom avisene, for eksempel «Det ble utspilt så hjerteskjærende scener at vi ikke kan gå i detaljer». Hele oktober måned var innholdet sentrert rundt hvor mange omkomne som hittil

hadde blitt funnet/identifisert, oppdaterte navnelister, rydnings- og hjelpearbeidet, pengeinnsamlinger, minnehøytideligheter og begravelser. Taler fra prester og pårørende ble gjengitt, og man fikk et lite innblikk i enkeltskjebner; folk som ble hjemløse, barn som mistet sine søsken, venner eller forsørgere, foreldre som mistet sine barn, og så videre.³³ Det var et gjennomgående søkelys på sorgen som bombingene medførte – både kollektivt og enkeltvis.

På grunn av sensuren og de NS-vennlige utgiverne, var alle disse avisinnleggene skrevet fra tysk/nazistisk perspektiv. At det var deres fiende som hadde utført bombingene kan tjene som forklaring på avisenes sterke søkelys på sivilbefolkningens lidelser. Det kan leses som en del av den tyske krigspropagandaen, ved at fremheving av de negative konsekvensene av bombingene gjorde at de allierte ble stilt i et dårligere lys. At politiske aspekter ikke ble trukket frem overhodet, kan ha sammenheng med at tyskerne ville trekke oppmerksomheten bort fra det faktum at det var de som hadde bygget ubåtunkerer som tiltrakk seg luftangrep.

Trendene beskrevet over er litt tydeligere i BT enn i Aftenposten, blant annet gjennom at de enkelte begravelsene i større grad ble dekket og gjengitt. Artikkelmengden var også noe større i BT, der rydnings- og hjelpearbeidet ble særlig omtalt. Mens det i Aftenposten ble skrevet et par setninger om de militære skadene fra bombingene (konkludert som «ubetydelig»), ble det aspektet sett helt bort ifra i BT. Utsagnet om at skadene var ubetydelige kan ha blitt ytret for å fremstille angrepet som unødvendig, og for å vise folk at den tyske krigsmaskinen var uslåelig. Hvordan hendelsen oftest ble navngitt er også ulikt. I BT er det nesten bare «katastrofen» og «ulykken» som går igjen, og den blir bare i én artikkel navngitt som et angrep. I Aftenposten er variasjonen mye større, og man finner både «ulykke», «katastrofe» og «bombingen», men aller mest «flyangrepet» og «bombeangrepet». Det var altså en sterkere ulykkesretorikk lokalt, trolig påvirket av sorgens nærhet, mens det i Oslo-avisen i større grad ble fremstilt som en aktiv handling – et angrep.

Det ble også gitt ut illegale aviser under krigen, som en del av motstandsbevegelsen. De ble produsert og spredt i hemmelighet, og det er usikkert hvor mange lesere de nådde frem til.³⁴ De illegale avisene var viktige i å bygge opp en opinion mot tyskerne, og de hevdet å fortelle den *egentlige* sannheten om andre verdenskrig, i motsetning til de nazistyrte avisene – en

³³ *Bergens Tidende* 5.10.44, 6.10.44, 7.10.44, 9.10.44, 10.10.44, 11.10.44, 12.10.44, 13.10.44, 16.10.44, 17.10.44, 18.10.44, 19.10.44, 20.10.44, 23.10.44, 27.10.44

Aftenposten 5.10.44 (morgen), 6.10.44 (morgen og aften), 7.10.44 (morgen og aften), 9.10.44 (morgen), 10.10.44 (morgen og aften), 11.10.44 (morgen og aften), 12.10.44 (morgen og aften), 13.10.44 (morgen), 14.10.44 (morgen og aften), 17.10.44 (morgen)

³⁴ Dahl, «Illegale aviser»

oppfatning som fremdeles ser ut til å stå sterkt.³⁵ I avisen *Fram*, som ble utgitt i Bergen, ble skylden for tapene etter bombingene tilskrevet tyskerne (som hadde lagt sine sprengstofflaster ved ei kai «midt i hjertet af byen») og de kommunale myndighetene på Laksevåg; de hadde tillatt at det ble holdt skole for barna i en bygning som var nærmeste nabo til «det mest utpregede militære mål i byområdet», og hadde heller ikke gjort noe for å evakuere privathusene i nærheten.³⁶ Oslo-avisen *Siste runde* skrev litt om de militære resultatene ved å liste opp det de allierte hadde oppnådd med angrepet, og påpekte at det tragiske var at mange barn ble drept på Holen skole. Luftvernsmyndighetene hadde sagt at skolen ikke måtte nyttes, men skolestyret trumfet gjennom at den ble brukt med «full besetning av skolebarn», ifølge avisen.³⁷ Ved at skylden ble lagt på andre aktører ble de allierte indirekte rettferdiggjort og forsvart, og samtidig ble tyskerne og de kommunale myndighetene (hvis ordfører var NS-medlem) stilt i et dårlig lys. På grunn av oppgavens tids- og formatbegrensninger har ikke de illegale avisene blitt nærmere undersøkt, men eksemplene over viser at det i 1944 ble lansert to ulike fortellinger om det som skjedde 4. oktober 1944. Ytringene kan forstås som intensjonelle handlinger i tråd med Skinner (1.4.2), ved at de var ment å skape tilslutning til de allierte, og motstand mot nazistene.

Etter oktober 1944 ble det ikke skrevet om bombingene i *Aftenposten* eller *BT* før i 1945, da det var slutt på krigen og sensuren. I *BT* var det syv avisinnlegg knyttet til bombingene det året, og de handlet først og fremst om gjenreisningsarbeidet i Laksevåg, men også om å minnes de falne. Det stod blant annet at det skulle reises et monument over alle de falne på Laksevåg, samt en minneplate på Holen skole over de omkomne derfra. Krigen og «ulykken» (ett sted «flyangrepet») ble beskrevet som et trist kapittel for Laksevåg, og man finner formuleringer som «Ingen ante at den vakre oktoberdagen skulle bli den tristeste vi har opplevet».³⁸ Det generelle søkelyset var imidlertid rettet mot tiden fremover, og dramatikken som preget avisene i 1944 var borte.

I juli og august 1945 ble det publisert artikler i både *Aftenposten* og *BT* i forbindelse med kongen og kronprinsens besøk i Bergen og Laksevåg, med omtrent det samme innholdet. Kronprinsen besøkte Bergen den 29. juli, og da han kom til «det bombeherjede Laksevåg», erklærte han at bombingene av ubåtbunkeren hadde forkortet krigen betraktelig. Han beklaget dypt det «uhell» som skjedde da mange barn ble drept, og sa at flygerne trodde at skolen var

³⁵ Universitetet i Bergen / Bagge, «Illegal news in Bergen during World War II», 0:30, 12:35. Universitetsbibliotekar og seksjonsleder for specialsamlingene ved UiB, Bjørn Arvik Bagge, presenterer her de illegale avisene som aviser som fortalte «den egentlige sannheten om andre verdenskrig».

³⁶ *Fram* 7. oktober 1944

³⁷ *Siste runde* 7. oktober 1944

³⁸ *Bergens Tidende* 22.5.44, 1.6.44, 6.6.44, 11.6.44, 16.8.45, 4.10.45

evakuert. Siden den bare lå noen meter unna bunkerområdet, «var slikt uhell uunngåelig selv ved den største forsiktighet». I tillegg hadde han sagt at «Vi derute og alle nordmenn her hjemme, følte dypt med dere i deres sorg». Da kongen besøkte Laksevåg en måned senere, uttalte han at han ønsket å se med egne øyne hva de hadde måttet gjennomgå i de forferdelige år, og at «Det vesentlige for meg er imidlertid å kunne uttale til dere personlig, hva forøvrig også Kronprinsen sa, at det ikke skyldtes uforsvarlighet eller hensynsløshet fra de militæres side når bombingene av u-båtstasjonen fikk skjebnesvangre følger». Han sa også at «Det var jo gang på gang og i lang tid forut varskudd om at militære mål måtte en holde seg unna. En kunne ikke tenke seg at det var barn i Holen skole».³⁹

At kongen og kronprinsen kom til Laksevåg og uttalte seg om dette, kan tolkes som at det offisielle Norge forstod at det her var noe å søke å forsvare og rettferdiggjøre. Deres ytringer i denne konteksten kan forstås som uttrykk for flere typer talehandlinger. For det første viste de sympati ved å anerkjenne folks negative følelser og vise medfølelse. For det andre antydte kronprinsen at bombingene ikke var forgjeves (fordi den forkortet krigen), noe som kan ha fungert som en trøst eller forsoning for de berørte – en slags kompensasjon for tapene. Det ble også konkludert av journalisten i en av artiklene: «Det kan ikke være tvil om at bombingene her har lamslått en stor del av de tyske u-båtene som var stasjonert i Norge, og dermed har vært med på å forkorte krigen betraktelig». For det tredje unnskyldte de de allierte: de hadde ikke visst at det var barn på skolen. Kongens kommentar om at det gang på gang ble advart om å holde seg unna militære mål, kan leses som en antydning om at noe av skylden lå hos sivilbefolkningen eller de kommunale myndighetene, som hadde latt barna fortsette å gå på skolen. I tillegg understreket han at tapene i hvert fall *ikke* skyldtes uforsvarlighet eller hensynsløshet fra de militæres, altså de alliertes, side. Her knyttet han seg til den fortellingen som de illegale avisene lanserte.

Etter en gjennomgående fokusering i BT og Aftenposten på sivilbefolkningens lidelser og hverdag, skiller disse artiklene seg ut ved å også trekke frem politiske aspekter ved hendelsen. Bombingen og de store tapene som den medførte, ble anerkjent av de kongelige. De fremstilte tapene som en beklagelig ulykke, uten skyld og ansvarsfordeling. Det er en form for moralsk historiebruk, som har rehabilitering og forsoning som funksjon. De allierte ble direkte forsvart og unnskyldt, noe som tyder på at de ansvarlige myndighetene var opptatt av å nøytralisere anklager, enten de var reelle eller forventede. Det var en måte å rettferdiggjøre innsatsen som hadde blitt gjort under krigen, noe som videre bidro til å legitimere deres styre.

³⁹ *Aftenposten* 30.7.45 (morgen), 29.8.45 (morgen); *Bergens Tidende* 30.7.45, 28.8.45

2.2 Rundt i Laksevåg (1946) – Opplysning og orientering

Året etter krigens slutt, og to år etter bombingene av Laksevåg/Holen skole, kom den første større utgivelsen i fredstid som skildret hendelsen. Skriftet hadde den fulle tittel *Med Laksevåg opplysningskomité for gjenreisningen rundt i Laksevåg*. Det ble utgitt i 1946 av Laksevåg kommunes Opplysningskomité, og var redigert av Johanna Bugge Olsen. Hun var NKP-politiker, redaktør og barnebokforfatter, og gift med Alf Pettersen – ordføreren i Laksevåg 1936-40 og 1945. Formålet bak utgivelsen var å vise frem det krigsherjede Laksevåg for alle som hadde interesse av det, etter stadige forespørsler fra utflyttede Laksevågsfolk og besøkende fra andre kommuner.⁴⁰ Skriftet er på 72 sider, med innhold om Laksevåg som kommune, krigsutbruddet, de største krigshendelsene, nazifiseringen av den kommunale administrasjon, ubåtbunkeren, ødeleggelsene, motstandsbevegelsen, de falne og gjenreisningen. Perspektivet er lokalt, og omfatter både politisk historie, det hverdagslige og personlige beretninger.

Under kapittelet «De største krigshendingene og den totale skaden» er bombingene av Laksevåg/Holen skole 4. oktober beskrevet sammen med eksplosjonsulykken 11. september og bombingene 29. oktober. Kapittelet består av syv sider, hvorav to av dem er ren tekst og resten er fotografier fra de utsatte områdene. 4. oktober-bombingen er viet størst oppmerksomhet, omtalt som «det store flyangrepet» der 194 sivilpersoner mistet livet. Ordet «angrep» involverer aktiv handling, og forbindes ofte med fiendtlig eller voldelig hensikt. Fremstillingen starter med tidspunkt og varighet for bombingene, og setningen «Det var klart vær, da et stort antall allierte fly i bølger kom innover Laksevåg». Som bombemål oppgis «først og fremst de tyske kjempeanleggene i Søndre og Nordre Vågen», men også Bergens Mekaniske Verksteder (BMV), valseverket i Simonsvik og bøttefabrikken i Nygårdsvik. Videre står det «Men flyene måtte høyt opp på grunn av den voldsomme luftvernild, og bombenedslagene spredte seg betydelig», og at privatboligbebyggelse, bedrifter og Holen skole ble rammet.⁴¹ De allierte har tydelige roller som aktører bak angrepet, men på grunn av kommentaren om at (den tyske) luftvernilden gjorde at de *måtte* slippe bombene fra stor høyde, og da med mindre treffsikkerhet, får de ikke hele skylden for konsekvensene utover bombemålene.

Videre er det oppgitt hvor mange sivilpersoner som omkom, gruppert etter hvor de oppholdt seg og om de var skolebarn, lærere, medlemmer av Det sivile luftverns førstehjelpstjeneste eller andre. Hvor mange som ble hardt og lettere skadet er også oppgitt. Redningsarbeidet, utført av Det sivile luftvern med Laksevåg brannvesen og frivillige mannskaper, ble anerkjent med at de «rykket ut og ydet et strålende arbeide under vanskelige

⁴⁰ Olsen, *Med Laksevåg opplysningskomité for gjenreisningen rundt i Laksevåg*, 7

⁴¹ Olsen, *Med Laksevåg opplysningskomité for gjenreisningen rundt i Laksevåg*, 22

vilkår». Deretter følger beskrivelser av forholdene umiddelbart etter bombingene. De materielle skadene på boliger er listet opp etter antall og skadeomfang. I de neste avsnittene er hjelpe- og opprydningsarbeidet beskrevet, blant annet med opplysninger av det som måtte repareres av vann-, gass-, strøm- og telefonledninger. Hjelp til de skadelidte i form av mat, kontantbidrag og barnehjelp er også omtalt, før det til slutt er lagt ved en samlet oversikt over krigsskadene i Laksevåg.⁴² De fem neste sidene er dekket av fotografier fra de utsatte områdene, blant annet Holen skole like etter bombingene, skolen «i dag» (altså i 1946), Kleivdal fabrikk etter bombingene og ødelagte private boliger.⁴³ Alle som døde av bombingene er listet i kapittelet «De falne fra Laksevåg», med yrke eller skolegutt/skolepike oppgitt etter navnet.⁴⁴

Fremstillingen er beskrivende, til tider preget av opplysning og med lite til ingen bruk av språklige virkemidler og/eller dramatisering. Hovedfokuset er lagt på skadene og ødeleggelsene på den sivile bebyggelsen, med rednings- opprydnings- og hjelpearbeidet som sentralt. Hvilke militære resultater bombingene fikk, står det ingenting om. Det har nok sin forklaring i at skriftet var etterspurt av folk fra Laksevåg og omegn som ville vite detaljene om hva som hadde skjedd med hjemstedet deres og hvordan det ble tatt hånd om. De omkomne er navngitt og inkludert i fremstillingen, men det er ikke rettet søkelys mot hvordan bombingene ble opplevd av de som var til stede, dramatiske scener fra episoden eller lignende. Det kan skyldes en ren tematisk avgrensning, eller at folk ikke ville eller orket å stå frem med sine historier/beretningene om å fortelle. Det kan også ha vært av hensyn til de pårørende og traumatiserte blant leserkretsen, med tanke på at det bare var to år siden bombingene skjedde da skriftet ble utgitt.

2.3 Aviser 1946-1950 – Gjenreisning, hjelpearbeidet og minnesmerker

De første fire årene etter 1945 ble det bare skrevet innlegg i BT relatert til bombingene. I 1946 ble innlegget «La oss ikke glemme» sendt inn av Hans B. Fasmer (lederen av hovedutvalgene for pengeinnsamling), for å minnes ulykkene og alle som sendte hjelp. I juni 1947 ble det publisert et avsnitt om at ofrene fra Holen skole skulle få sitt minnesmerke, i august om at hovedutvalget for pengebidragsfordelingen hadde avsluttet sitt arbeid (med en oversikt over resultatene) og i oktober at det skulle avdukes et minnesmerke den 4. oktober over de 18 menn fra Det sivile luftvern som falt under krigen.⁴⁵ I 1950 publiserte både BT og Aftenposten artikler om hjelpearbeidet og hovedutvalgets beretning om det (analysert i 2.5), som nå var blitt tilgjengelig. Neste måned kom Aftenposten i tillegg med en heldekkende

⁴² Olsen, *Med Laksevåg opplysningskomité for gjenreisningen rundt i Laksevåg*, 22-23

⁴³ Olsen, *Med Laksevåg opplysningskomité for gjenreisningen rundt i Laksevåg*, 24-28

⁴⁴ Olsen, *Med Laksevåg opplysningskomité for gjenreisningen rundt i Laksevåg*, 47-49

⁴⁵ *Bergens Tidende* 30.3.46, 6.6.47, 26.8.47, 2.10.47

artikkel om gjenreisningsarbeidet i Laksevåg.⁴⁶ I de sistnevnte artiklene ble det forklart at det var tyskernes ubåtbunker som gjorde stedet til et militært mål, men de allierte ble ikke nevnt. Ellers stod det mye i BT i begynnelsen av 50-årene om gjenreisningen av Holen skole og utgiftene knyttet til det.

2.4 Norges krig (1947-1950) – Taushet

Oversiktsverket *Norges krig* ble utgitt fra 1947 til 1950 med professor og historiker Sverre Steen (1898-1983) som hovedredaktør. Verket består av tre bind på om lag 2400 sider totalt, og er bygget opp kronologisk. Det var den første sammenfattede oversikten over krigsårene i Norge – skrevet av og for mennesker som hadde opplevd krigen personlig. De fleste forfatterne hadde erfaring fra motstandsarbeid, og et mindretall av dem var faghistorikere. *Norges krig* var et standardverk som nådde ut til et stort publikum, og ifølge Ola Svein Stugu var den en sentral publikasjon på veien frem mot en konsensusfortelling om krigen.⁴⁷ I forordet diskuterte Steen om det var for tidlig å skrive en slik samlet oversikt, om de visste nok, men at nye opplysninger og vurderinger stadig vil dukke opp uansett hvor lenge man venter. Fordi så mange ville ha greie på hva som hadde skjedd under okkupasjonen, mente Steen det var naturlig og nødvendig at den første fremstilling kom på daværende tidspunkt. Han understreket videre at de enkelte forfatterne, som selv tok ansvar for hver sine avsnitt, av plasshensyn hadde vært nødt til å samle sin fremstilling om det de anså som viktigst.⁴⁸

Bombingen av Laksevåg ser ikke ut til å være skrevet om i noen av bindene fra *Norges krig*.⁴⁹ Det nærmeste man kommer en direkte henvisning er i bind III, i et avsnitt under tittelen «Fra krig til fred», hvor det er et bilde fra innsiden av en ubåtbunker i Trondheim med tilhørende tekst: «Tyskerne hadde faktisk bygd Norge om til en festning, og deres ubåtbaser på kysten var i stand til å motstå et ganske kraftig bombardement».⁵⁰ Det er bare ubåtbunkeren på Laksevåg (og bombingen av den) 4. og 29. oktober som samsvarer med denne beskrivelsen, men her ble dette verken navngitt eller videre redegjort for.

I *Norges krigs* første bind, i et kapittel skrevet av oberst Bjørn Christophersen i samarbeid med oberstløytnant O. Bull, orlogskaptein D.E. Kjiholt og major J. H. Nordlie, finner man delkapittelet «Norsk industri bombes bare når det er strengt nødvendig», som

⁴⁶ *Bergens Tidende* 13.6.50; *Aftenposten* 13.6.50 (aften), 18.6.50 (aften)

⁴⁷ Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, 34

⁴⁸ Steen (red.), *Norges krig 1940-1945 I*, 7-8

⁴⁹ Det er min slutning etter å ha lett gjennom registeret, samt søkt på ord som «flyangrep», «bombing», «ubåtbunker», «Laksevåg», «Holen» og «4. oktober» i den digitale utgaven av verket på Nasjonalbiblioteket.

⁵⁰ Steen (red.), *Norges krig 1940-1945 III*, 714

omfatter fem-seks sider om de alliertes krigføring i okkuperte land, mer spesifikt bombing av industri og transportmidler som tjente fiendens krigsmål. De allierte angrepene på Herøya, Vemork, Rjukan, Fosnavåg og Vallø står her beskrevet i hvert sitt avsnitt, etter samlebetegnelsen «De angrep vi kan være misfornøyd med».⁵¹ Forfatterne la vekt på det militærpolitiske ved angrepene, der misnøyen knyttet seg til spørsmål om hvor vellykket eller nødvendig de egentlig var i den sammenheng. De sivile tapene er ikke oppgitt, til tross for at det både på Herøya og Vallø var over 50 sivile dødsfall. Angrepet på Laksevåg er ikke nevnt i delkapittelet. Følger man overskriften alene kan utelatelsen forklares i at ubåtbunkerer ikke var norsk industri, men med tanke på at den tjente fiendens interesser og ble et alliert bombemål, hadde en omtale likevel passet tematisk inn i kapittelet. Norsk industri *ble* dessuten rammet i angrepet, selv om ubåtbunkerer var hovedmålet, nærmere bestemt BMV, bøttefabrikken Bernt Iversen & Søn, Norsk Blikkvalseverk (som var satt opp på den norske London-regjeringens liste over anbefalte bombemål) og Kleivdal lærfabrikk, som alle lå i umiddelbar nærhet til bunkerer.⁵²

En stor del av delkapittelet er viet til samarbeidet mellom norske og britiske myndigheter. Her er det utstrakt bruk av «vi», «oss» og «våre», som Synne Corell har vist er en måte å knytte leseren til et nasjonalt fellesskap på, som går igjen i hele *Norges krig*.⁵³ Det står at norske myndigheter «kunne ikke og ville ikke motsette seg bombing av slike anlegg som virkelig tjente fiendens interesser», men at vurdering var et viktig spørsmål, og «bombeangrep mot norske anlegg måtte ikke skje med mindre saken var overveid nøye i hvert enkelt tilfelle». Ifølge forfatterne støtte disse synspunktene aldri på noen motstand fra «våre allierte», selv om omstendighetene noen ganger kunne være til hinder. Videre hevdet de at britiske myndigheter «arbeidet meget grundig og samvittighetsfullt» og at det intime samarbeidet uten tvil har «spart vårt land for flere og kanskje mange bombeangrep».⁵⁴ Disse utsagnene tyder på at forfatterne verken ønsket å sette norske eller britiske myndigheter i et dårlig lys. At de sivile tapene ikke er nevnt kan på den ene siden støtte oppunder denne tolkningen. På den andre siden kan det også ha sin forklaring i at alle forfatterne bak delkapittelet hadde offisersgrader i militæret, og med det en naturlig opptatthet av det militærpolitiske ved angrepene, fremfor sivile skjebner. Dessuten var det et generelt trekk ved krigshistorieskrivningen i denne perioden at stat, nasjon og politikk dominerte.

⁵¹ Steen (red.), *Norges krig 1940-1945 I*, 734-739

⁵² Arkivverket/Riksarkivet, «Bomber over Laksevåg i Bergen - Holen skole 1944»

⁵³ Corell, *Krigens ettertid*, 56

⁵⁴ Steen (red.), *Norges krig 1940-1945 I*, 735, 738

Bombingen av Rjukan, som ble forklart som en feiltakelse, er avsluttet med «Det bør nevnes at vi ikke kjenner noe annet tilfelle hvor allierte flygere bombet feil mål i Norge».⁵⁵ Kan det ha vært nærliggende for forfatterne å nevne bombingen av Laksevåg/Holen skole i denne sammenheng? Både før og etter utgivelsen av *Norges krig* eksisterte det oppfatninger blant folk om at det var en feilbombing som gjorde at Holen skole og den sivile bebyggelsen på Laksevåg ble truffet.⁵⁶ Det finnes derimot rimelig grunn til å anta at forfatterne ikke anså bombingen 4. oktober som en feilbombing, for militært sett var den ikke det. Den tyske ubåtbunkeren ble truffet, og størstedelen av den sivile bebyggelsen, inkludert Holen skole, lå så nært bunkeren at det lå innenfor flygernes bombemålområde. Det er heller ingen selvfølge at forfatterne faktisk kjente til bombingen av Laksevåg/Holen skole. De var alle østlendinger, og under krigen var de trolig opptatt med militærtjenestene sine i utlandet. Dessuten har den nasjonale krigshistorien som regel blitt fortalt med hovedstaden og Østlandet som utgangspunkt.⁵⁷ Det kan i så fall være en mulig forklaring på fravær av omtale i delkapittelet, samt bemerkningen om feilbombing.

2.5 Det Frivillige hjelpearbeid (1949) – En uunngåelig ulykke

I september 1949 ble *Det Frivillige hjelpearbeid i Bergen og Laksevåg etter krigsulykkene i 1944* utgitt av Hovedutvalget for pengebidragsfordelingen ved dets redaksjonskomité. Utvalget ble opprettet av fylkesmannen etter eksplosjonsulykken i Vågen april 1944, for å dele ut innsamlede pengebidrag til de skadelidte etter ulykken. Et tilsvarende utvalg ble opprettet etter bombingen 4. oktober, som senere ble slått sammen med førstnevnte. Redaksjonskomiteen bak skriftet bestod av fabrikkeier Hans B. Fasmer, som var leder for begge utvalgene, St. Tschudi Madsen, Arthur Kordt og E. Svenke.⁵⁸ Bombingen 4. oktober navngis som en krigsulykke gjennom tittelen på skriftet. At noe er en ulykke betyr at det er utilsiktet og ufrivillig. Ifølge forordet ble skriftet utgitt for å imøtekomme et ønske om en bred og allsidig skildring av det frivillige hjelpearbeidet etter ulykkene 20. april, 11. september og 4. og 29. oktober 1944. Det ble også fastslått at alle beretninger skulle være lett tilgjengelige.⁵⁹ I hvor stor grad fremstillingen faktisk ble lest av folk er vanskelig å si, men både Aftenposten og BT skrev avisartikler i 1950 om at det forelå en trykt beretning om hjelpearbeidet i Bergen og Laksevåg, noe som kan ha økt lesermengden.⁶⁰ Det er ellers grunn til å tro at skriftet var etterspurt og mest

⁵⁵ Steen (red.), *Norges krig 1940-1945 I*, 739

⁵⁶ Jensen, *Bomber over barneskolen*, 53

⁵⁷ Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, 42

⁵⁸ Nielsen, «Hovedutvalget for pengebidragsfordelingen i Bergen og Laksevåg»

⁵⁹ Fasmer mfl., *Det Frivillige hjelpearbeid i Bergen og Laksevåg etter krigsulykkene i 1944*, 9

⁶⁰ *Bergens Tidende* 13.6.50; *Aftenposten* 13.6.50 (aften)

interessant for de som hadde tilknytning til stedet og hendelsene, og at denne fremstillingen først og fremst har blitt en del av den lokale minnekulturen.

Publikasjonen er på 127 sider, hvorav de første ti sidene er satt av til å beskrive «Ulykkene og deres omfang», mens resten består av en lang rekke beretninger fra ulike hjelpeorganisasjoner. Siden fokuset i beretningene er økonomisk hjelp og bespisninger i ettertid, vil min analyse bare ta utgangspunkt de tre sidene fra første del som skildrer selve bombingene av Laksevåg/Holen skole. Fremstillingen er bygget opp som en fortelling, og starter med «Året 1944 var et sorgens år for Bergen», noe som peker frem mot noe tragisk. Det gjør også fortsettelsen: «På Laksevågssiden lå tyskernes ubåtbunker og ubåtverksteder. Alle visste at en dag måtte slaget mot disse militære mål komme, men ingen visste hvor forferdelig det skulle bli»⁶¹. At det *måtte* skje fremstiller det som noe uunngåelig, nærmest skjebnebestemt. Det, sammen med det faktum at hendelsen navngis som en ulykke, gjør at det ikke blir noen tydelig tilskrivelse av skyld til noen parter. Hvorfor bombingene «måtte» skje forklares heller ikke, men det kan tolkes som at det var nødvendig for krigens gang, eller for en alliert seier.

I beskrivelsen av selve bombingene oppgis detaljer som klokkeslett, varighet, antall fly, at det var engelskmennenes fly og at ubåtbunkerene var målet. Forfatterne skrev også at dagen «vil bli husket på Laksevåg som den mest sorgbringende i stedets historie», at angrepet *ikke* var vellykket selv om ubåtbunkerene fikk varig skade, og at det gikk hardest utover sivilbefolkningen. Fokuset videre er på ødeleggelsene, det som skjedde på Holen skole og alle dødsfallene, og det beskrives med språklige bilder som «bomberegnet», «bål etter bål flammet mot himmelen fra store og små hus» og at det var et «brennende inferno», som betyr helvete eller underverdenen. «Og midt i dette rykket hjelpemannskapene fram», står det deretter, samt at de utførte mange heltedåder. Det er også fotografier av ødeleggelsene fra Øvre Holen og Holen skole etter bombingene, og en beskrivelse av at det fra restene av skolen trengte seg frem rop om hjelp fra skolebarn og andre fastklemt. Fortellingen om 4. oktober avsluttes med et par setninger om begravelser som fulgte og ringende kirkeklokker.⁶² Det tragiske er fremhevet, og ved at fremstillingen har form som en fortelling, vil mentale forestillinger om fortiden være lettere tilgjengelig for leseren enn den rent faktabaserte skrivemåten. På den måten inviterer fortellingen til respons i form av sympati, ubehag eller lignende.

Det står eksplisitt at det var engelskmennene som utførte bombingene, men på grunn av uunngåelig ulykke-retorikken som nevnt over, blir ikke skyld og ansvar lagt over på dem i særlig grad. Det er ingen diskusjon rundt om angrepet kunne eller burde vært unngått. At

⁶¹ Fasmer mfl., *Det Frivillige hjelpearbeid i Bergen og Laksevåg etter krigsulykkene i 1944*, 11

⁶² Fasmer mfl., *Det Frivillige hjelpearbeid i Bergen og Laksevåg etter krigsulykkene i 1944*, 16-18

fremstillingen er fokusert rundt ødeleggelsene og konsekvensene for sivilbefolkningen, er naturlig med tanke på at resten av skriftet handler om hvordan ødeleggelsene ble rettet opp i og menneskene hjulpet.

2.6 *Våre falne* (1949-1951) – Skrevet inn i en offentlig minnefortelling

Våre falne 1939-1945 er et minneskrift i fire bind, som ble utgitt av Den norske stat i perioden 1949 til 1951. Verket er alfabetisk organisert, og består av korte biografier med bilder av ca. 11.000 nordmenn som omkom som følge av krigen, samt oversikter over den norske innsatsen på de viktigste kampområdene.⁶³ Tekstene ble samlet inn med hjelp av innspill fra familier, prester, diverse organisasjoner og offentlige institusjoner. Verket hadde nasjonal utbredelse, og ble skrevet for å minnes de falne, for at «minnet om det enkelte menneskes offerdød for Norge alltid holdes levende og varmt». For å ikke sprengte verkets ramme, tok forfatterne bare med de viktigste faktiske opplysningene i biografiene.⁶⁴

Denne typen litteratur – opplister av navn på de døde – vant utbredelse på globalt nivå fra slutten av 1800-tallet, og særlig etter massedødene som fulgte de to verdenskrigene. Den amerikanske historikeren Thomas W. Laqueur har diskutert hvorfor behovet for å liste opp navnene på de døde har blitt stadig mer påtrengende. Svaret, mente han, er sammensatt, og ligger i skjæringspunktet mellom det intime og det byråkratiske – mellom en administrativ og en psykisk infrastruktur. Å navngi de døde blir en måte å holde dem blant de levende, å la dem forbli en del av denne verden. I tillegg begynte stadig flere å anse det som en universell rettighet til å bli skrevet inn i døden, som en anerkjennelse for at man hadde levd et liv av betydning. Navn blir stående som minnesmerker som taler for de døde, både enkeltvis og kollektivt. Generelt sett var det staten som hadde midler til å møte folks behov for å navngi de døde, noe sivilbefolkningen også krevde at den gjorde.⁶⁵

Lister har en iboende logikk av inkludering eller ekskludering. Hvem som kom med i listene over falne fra krigen, var avhengig av hvordan listene ble definert, men også av synet på hvem som ble ansett som viktig i den bestemte konteksten. Navnene som ble inkludert i listene stod der for å bli husket – fordi de betydde noe i et bestemt minnesamfunn og i en bestemt offentlig fortelling.⁶⁶ Nordmenn som falt i tysk tjeneste er ikke tatt med i *Våre Falne*, og tjener dermed som eksempel på det motsatte: de som ble ekskludert fordi de ikke passet inn i den historien man ønsket å fortelle. Bortimot alle som døde av bombingene av Laksevåg/Holen skole

⁶³ Den norske stat, *Våre falne I*, 1

⁶⁴ Den norske stat, *Våre falne I*, 3, 5

⁶⁵ Laqueur, *The work of the dead*, 366-367, 372, 397, 468

⁶⁶ Laqueur, *The work of the dead*, 375, 424

har fått en omtale i verket. Det betyr for det første at det som hadde skjedd ble offisielt anerkjent. For det andre viser det at de man regnet som «våre falne» fra krigen ikke bare var de som hadde kjempet militært i krigen (på den rette siden) eller drevet motstandsarbeid, men også vanlige mennesker – sivile ofre, inkludert barn. Med *Våre Falne* ble ofrene fra Laksevåg altså inkludert i en offentlig minnefortelling.

Med unntak av små variasjoner er det de samme opplysningene som går igjen i samtlige av biografiene i verket: fullt navn, yrke/beskjeftigelse, foreldre, hvor og når vedkommende ble født, hva de døde av og hvor de ble gravlagt. De fleste inkluderer også et bilde av den avdøde. Bilder av de døde skriker nærmest dødelighet – et liv som ikke er levd, ifølge Laqueur, spesielt når de er unge.⁶⁷ Biografiene til de som døde av bombingene av Laksevåg følger mønsteret over, der en typisk omtale ser slik ut:

«JOHNSEN, ALF, skolegutt, Laksevåg. Født 15. september 1933 i Laksevåg, s. av Jacob Johnsen, f. 1883 i Lindås, d. 1940 i Laksevåg, og Susanne f. Erstad, f. 1891 i Meland. Omkom 4. oktober 1944 under et flyangrep mot u-båtbunkeren i Laksevåg da Holen skole ble rammet. Gravlagt i Laksevåg».⁶⁸

Av til sammen 190 biografier om de som falt under bombeangrepet 4. oktober, nevnes det i 24 av dem – nærmere 13% – at det var et *alliert* flyangrep. Om detaljen ble bevisst utelatt av skribentene/informantene bak de resterende biografiene, eller om det bare ikke var ansett som relevant, er vanskelig å si noe sikkert om. Mengden informasjon og detaljer gitt er varierende mellom biografiene. Mens bortimot alle inneholder informasjon om at bombingene skjedde på Laksevåg, finnes det også eksempler som – utenom biografiske opplysninger – ikke gir mer informasjon enn: «Omkom 4. oktober 1944 under et flyangrep, da et tilfluktsrom ble truffet av en bombe».⁶⁹ Eksempelet hører imidlertid til unntaket. I mange av biografiene er det (i tillegg til bydel) oppgitt hvor vedkommende omkom, med Holen skole og tilfluktsrommet på Kleivdals Lærfabrikk som de mest nevnte, da det var på disse stedene flest døde. Ubåthavnen går også mye igjen, ved at det påpekes at det var et angrep mot den. I en del av biografiene står det at det var et angrep «mot Laksevåg», noe som er mer uklart, og som åpner for en tolkning der angrepet var rettet mot bydelen eller sivilbefolkningen generelt.

⁶⁷ Laqueur, *The work of the dead*, 425

⁶⁸ Den norske stat, *Våre falne II*, 578

⁶⁹ Den norske stat, *Våre falne III*, 723

Det er også andre variasjoner mellom omtalene som kan ha meningsbærende betydning, for eksempel om substantivet står i bestemt eller ubestemt form. I rundt en tredjedel av biografiene brukes det bestemt form, oftest «bombingen» eller «bombeangrepet», mens i resten brukes det ubestemt, der «et bombeangrep» og «et flyangrep» går mest igjen, og noen steder «rammet av en bombe». Ubestemt form refererer til noe generelt og ukjent, mens bestemt form referer til noe spesifikt, kjent og unikt. Derfor vil «bombeangrepet» gjøre at hendelsen i større grad fremstår som betydningsfull og enestående, blant annet ved at det legges opp til at leseren kjenner til hendelsen fra før. Formuleringen «et bombeangrep» vil virke på motsatt måte, og gir heller inntrykk av at det er ett av mange.

Passiv skrivemåte går mye igjen, ved at Holen skole eller tilfluktsrommet på lærerfabrikken «ble truffet» eller «ble rammet», som grammatisk sett fjerner fokus fra aktøren bak handlingen. I de fleste beskrivelsene står det at personene «omkom», og i noen «døde» eller «mistet livet». Omkomme betyr å dø *ved ulykke eller lignende*. I elleve av dem (av til sammen 190) brukes ordet «drept» istedenfor. Det uttrykker en intendert handling og at noe(n) står direkte ansvarlig for andres død. Det er bare i én av disse elleve hvor det også er oppgitt at det var et alliert angrep, så det er nødvendigvis ikke en sammenheng her som innebærer at de allierte ble stilt til ansvar for tapene.

Samlet sett er biografiene formmessig like; alle består av ett avsnitt, og de inneholder samme type opplysninger. Dette har nok sin forklaring i redaksjonens kriterier. Når det gjelder detaljer og det språklige er variasjonene større, som vist over. Det tyder på mindre redaksjonell kontroll og at det var opp til informantene å definere det som skjedde. Informantenes tilknytning til den omkomne varierte: det kunne for eksempel være pårørende, prester eller kommunale tillitsmenn, noe som sannsynligvis hadde betydning for tilgangen på opplysninger og detaljer, men også oppfatninger og følelser tilknyttet bombingen. Variasjonene må imidlertid ikke overdrives: det er fortsatt mye det samme som går igjen, og et flertall av dem er like også når det gjelder det språklige og mengden informasjon og detaljer. Det kan bety at de ble samlet inn fra samme institusjon, kommunenemnd eller lignende, men det kan også bety at folk hadde et noenlunde felles bilde av det som hadde skjedd.

2.7 Lærerne som falt (1949) – Holen-lærerne offentlig minnet

Et annet minneskrift fra 1949 er *Lærerne som falt. 1940-1945*, som ble utgitt av Norges lærerlag, Norges lærerinneforbund og Norsk lektorlag, og var ment som lesning for hele landet. Redaksjonen skrev innledningsvis at minneskriftet ikke var forfattet av enkeltpersoner, for opplysningene og ordene var kommet fra «slekt og venner, våpenbrødre og lidelsesfeller».

Skriftet er på 127 sider og inneholder fotografier og en til tre siders omtale av hver av de 52 lærerne som døde under andre verdenskrig. Formålet, slik det kommer frem i forordet, var at de omkomne lærerne ikke skulle glemmes – de skulle minnes, men også takkes for innsatsen sin.⁷⁰ Tre av dem var lærere på Holen skole, så i det følgende vil jeg analysere hvordan bombeangrepet fremstilles gjennom omtalen av disse.

Den første av de tre biografiene handler om skolekjøkkenlærerinne Kristine Bruntveit. Mesteparten av teksten handler om hennes oppvekst, bakgrunn, interesser og personlighet. Deretter følger et avsnitt om hennes hemmelige motstandsarbeid, før teksten avsluttes med: «Den 4. oktober 1944 skulle hun holde skole utpå dagen. Hun var i heimen sin da bombeangrepet kom. Hele huset ble knust, og de to kvinner som hadde søkt liv i kjelleren, satte livet til».⁷¹ «Bombeangrepet» er bestemt form av substantivet, som gjør at hendelsen fremstår som unik og allment kjent. Fremstillingen inneholder svært få detaljer, og det gis ingen informasjon om hvem som stod bak angrepet, hvorfor det skjedde og hvilke konsekvenser det fikk, utenom at minst ett hus ble knust og minst to døde. Den neste biografien går rett på sak:

«Ein av dei lærarane som miste live då Holen skule på Laksevåg vart råma av bomber tysdag 4. oktober 1944, var Henrik Johan Eversvik. Saman med dei andre lærarane på skulen og skuleborna hadde Eversvik med klassen sin søkt livd i skulekjellaren. Her fall han då og fylgdegst i døden med elevane som stod i kring han».⁷²

Resten av teksten om Eversvik handler om hans liv og beskjeftigelser. Som med biografien over, inneholder fremstillingen lite detaljer eller ekstra informasjon om bombingene. Man får ikke vite at noe annet enn Holen skole ble rammet, så skolen blir hovedsaken i fremstillingen. Den passive verbformen («vårt råma») erstatter et handlende subjekt i setningen, slik at det ikke blir en synlig aktør bak bombingene. Det kommer frem at flere lærere enn Eversvik døde, og til slutt skapes et bilde av ham med elevene rundt seg, som alle dør, noe som skaper et dramatisk og tragisk mentalt bilde av hendelsen.

Den siste av de tre biografiene handler om Alf Hovda. Denne skiller seg for det første fra de to andre ved at mesteparten av den biografiske delen arter seg som en ren hyllest. For det andre opptar bombeangrepet rundt halve teksten, med form som en dramatisk fortelling. Den starter med «Aldri blir 4. oktober 1944 glemt i Laksevågs historie», og dagen omtales som

⁷⁰ Norges lærerlag mfl., *Lærerne som falt*, 18-19

⁷¹ Norges lærerlag mfl., *Lærerne som falt*, 32-33

⁷² Norges lærerlag mfl., *Lærerne som falt*, 42-43

«ulykkesdagen da nærpå 200 mennesker omkom». Ordet *ulykke* indikerer at hendelsen var utilsiktet eller ufrivillig. Skolen fremheves ved «Heller ikke blir den glemt i Holen skoles saga: Hos 65 skolebarn ble livet blåst ut». Deretter følger en beskrivelse av klart vær og solen som skinte i gyllent løv da glade og friske barn forlot hjemmene sine den morgenen. Dette står i sterk kontrast til det som kommer – et virkemiddel som skaper dybde, og her fremhever det tragiske. Beskrivelsen av selve angrepet lyder som følger: «Noen hundre fly gikk til åtak. Hus og heimer ble blåst bort eller lyste som flammende bål. Bunkeren stod, men Holen skole ble smadret. Barnas rop kan aldri glemmes». At «fly gikk til åtak» er uspesifikt og sier ikke noe om hvem det var som stod bak angrepet eller hvorfor de kom, men at «bunkeren stod» indikerer at den var et bombemål. Biografien inneholder også sitater fra barna, de såkalte ropene som aldri kan glemmes: ««Kjære Gud, nå dør vi! Hils mor og far!» – «Kjære Gud, de sa at kjelleren var bombesikker –»». Avslutningsvis oppgis det at hele klassen som Hovda var lærer for, «ble totalt utslettet», og at han falt på sin post, sammen med barna.⁷³ Fremstillingen er fokusert rundt skolebarna som døde, og gjennom formen, detaljene og virkemidlene skapes lignende effekter som i *Det frivillige hjelpearbeid*, som appellerer til leserens følelser. Det er ingen skyldtilskrivelse eller ansvarsfordeling i noen av biografiene, og de allierte er ikke nevnt.

2.8 Holen skole: ved innvielsen 1. desember 1954 (1954) – En tragisk ulykke

Den siste større utgivelsen som ble utgitt i perioden er et festskrift fra 1954, redigert av Bjørn H. Steimler og utgitt av Skolens byggekomite i forbindelse med gjenreisningen av Holen skole. Skolen skulle bli presentert gjennom festskriftet «til glede for samtid og ettertid», og fokuset er lagt deretter.⁷⁴ Av skriftets 64 sider, som i stor grad består av bilder og detaljerte beskrivelser av skolens utseende og ambisjoner, er fem sider viet til skolens historie gjennom 200 år, der til sammen to avsnitt handler om bombingene 4. oktober. Som med *Rundt i Laksevåg* og *Det Frivillige hjelpearbeid* er det sannsynlig at skriftet hovedsakelig har nådd ut til lokale fra Laksevåg og omegn.

En annen likhet med sistnevnte skrift er den fortellende formen, som også her er fokusert rundt dem som gikk tapt. Avsnittet starter med en beskrivelse av 4. oktober som en strålende, usedvanlig fin dag, men så at «dagen brakte sorg og ulykke i de fleste hjem». Subjektet i denne setningen, som grammatisk sett er den som utfører handlingen, er «dagen». På den måten har forfatterne unngått å legge skyld over på noe konkret – ingen andre aktører er nevnt. Gjennom ordbruk som «mistet livet» og «omkom» istedenfor «drept», unngår fremstillingen å få en

⁷³ Norges lærerlag mfl., *Lærerne som falt*, 60-61

⁷⁴ Steimler, *Holen skole: ved innvielsen 1. desember 1954*, 3

klandrende tone. Det siste avsnittet om bombingene avsluttes slik: «Vi har ofte stått spørrende overfor det som hendte, men vi kan bare i ydmykhet si: Åndens herre, du skal råde for de skatter du oss gav».⁷⁵ Som med de andre analyserte fremstillingene, er det ingen diskusjon rundt om angrepet kunne eller burde vært unngått, og i denne har Guds vilje blitt brukt både som en form for forklaring og forsoning, om man tolker sitatet som om at det er Gud som bestemmer over det han har gitt menneskene.

2.9 Aviser 1950-1970 – Minnesmerker- og markeringer

Utover 1950- og 60-årene ble det skrevet innlegg i både BT og Aftenposten som handlet om avduking av minnesmerker: I 1955 ble det innviet en minneplate for dem som omkom på Holen skole, i 1957 kom en minnestøtte over ofrene fra Kleivdals Lærfabrikker, i 1961 ble det bestilt et monument over de falne i Laksevåg, og våren 1962 ble det avduket. Avisenes navngivninger av hendelsen i disse årene varierte mellom «bombeangrepet», «bombekatastrofen», «den tragiske bombingene», «den tragiske hendelse» og «flyangrepet».⁷⁶

På slutten av perioden ble det publisert tre innholdsrike minneartikler i avisene. Den første kom i BT i oktober 1964 – 20 år etter bombingene – med overskriften «Den smerteligste dagen i Laksevågs historie», signert med «-øy.». Artikkelen innledes med at dagen vil bli husket som den mest sorgfylte og redselsfylte dagen i Laksevågs historie, og at «Lenge hadde man fryktet for at slaget mot de mange militære mål i kommunen måtte komme [...] Ingen visste imidlertid hvor forferdelig slaget skulle bli». Formuleringene er nesten identiske med dem i *Det frivillige hjelpearbeid*. I artikkelen beskrives hva som skjedde («angrepet»), bombemålene, at flyene var engelske, de materielle ødeleggelsene (både på den sivile bebyggelsen og bombemålene), de sivile ofrene, redningsstyrkene, begravelsene og folks hjelpsomhet og innsatsvilje i ettertid. Det er brukt dramatiske virkemidler, for eksempel kontrasten mellom at det var «mildt og vakkert høstvær» og det som ble til gruoppvekkende syn, tragiske skjebner og fortvilte rop om hjelp fra de innestengte barna. Så kommer enda en formulering lånt fra *Det frivillige hjelpearbeid*: «Og midt gjennom dette brennende og redselsfulle inferno rykket hjelpemannskapene fram». Det står også i artikkelen at «Muligens regnet man med at sivilbefolkningen i området var evakuert slik det visstnok også hadde vært planer om», som i så fall unnskylder de allierte/den norske regjeringen (ubestemt gjennom «man»)⁷⁷. Politiske aspekter ved hendelsen hadde ikke blitt trukket frem i BT tidligere.

⁷⁵ Steimler, *Holen skole: ved innvielsen 1. desember 1954*, 8

⁷⁶ *Aftenposten* 6.10.55 (morgen), 05.10.57 (morgen), 16.12.61 (aften); *Bergens Tidende* 15.12.61, 20.6.62

⁷⁷ *Bergens Tidende* 4.10.64

Begge avisene minnet hendelsen 4. oktober 1969, på dens 25-årsdag. I BT ble dagen beskrevet som den svarteste dag i Laksevågs historie, som ingen derfra noen gang kan glemme. Hendelsen er omtalt som både «tragedien» og «bombeangrepet». Det står at britiske svermer av fly slapp sine bomber fra stor høyde og at de var ute etter den tyske ubåtbunkerer. Videre kan man lese om hvordan det rammet den sivile bebyggelsen og menneskene på Laksevåg, beskrevet som «grufullt». Det som er banebrytende med denne artikkelen er blikket utover de norske sivile: «Dessuten må det ha vært mange døde blant tyskerne på Laksevågneset og blant de hundrevis av russiske krigsfanger på Nygårdsmyren».⁷⁸ Verken tyske eller russiske dødsfall som følge av bombingene hadde blitt nevnt i noen fremstillinger tidligere (blant oppgavens kildemateriale).

Aftenpostens minneartikkel fra 1969 er litt kortere enn de overnevnte, med overskriften «Da bombene falt over Laksevåg». Det er ikke spesifisert hvem som slapp bombene, men siden de tyske ubåtbunkerer står oppgitt som målet, kommer det likevel implisitt frem. Etter det såkalte «bomberegnet», ble stedet forvandlet til «et brennende og rykende inferno» – en formulering som man også finner i *Det frivillige hjelpearbeid* og i flere senere avisinnlegg. Ellers handler artikkelen om de sivile dødsfallene, de materielle skadene og opprydnings- og hjelpearbeidet.⁷⁹ I alle de omtalte tre minneartiklene er det bilder av ruinene etter bombingene. De har alle et mer dramatisk preg over seg enn avisartiklene tiårene før, men ikke på nivå med de nazikontrollerte i 1944. Skrivestilen kan minne om fremstillingene i de lokale skriftene, blant annet gjennom at flere av de samme formuleringene går igjen.

2.10 Kapittelkonklusjon

I perioden mellom 1944 og 1970,⁸⁰ er det to mønstre som fremtrer. Hovedmønsteret kan betegnes som erkjennelse og forsoning, uten skyld- eller ansvarsfordeling. Bombingen og de sivile tapene ble skrevet inn i offisielle sammenhenger, både lokalt og nasjonalt. De lokale skriftene *Rundt i Laksevåg* og *Det frivillige hjelpearbeid* ble utgitt med en begrunnelse om at folk hadde behov for å vite hva som hadde skjedd. Minneskriftene *Våre falne* og *Lærerne som falt* hadde som hovedfunksjon å minnes de omkomne, og i disse ble ofrene fra bombingene inkludert på lik linje med andre som falt under krigen. Sistnevnte ble utgitt av staten, noe som viser at ofrene fra Laksevåg ble inkludert i en offentlig minnefortelling, og at det som hadde skjedd ble offentlig anerkjent. Bombingen ble presentert som en ulykke i alle skriftene/verkene

⁷⁸ *Bergens Tidende* 4.10.69

⁷⁹ *Aftenposten* 4.10.69 (morgen)

⁸⁰ Med unntak av de nazikontrollerte avisene i 1944.

den var nevnt i, bortsett fra *Rundt i Laksevåg* og noen av biografiene i *Våre falne*. At det ikke er lagt frem som en bevisst handling, flytter fokuset vekk fra aktørene. I noen av fremstillingene ble deler av skylden indirekte lagt på tyskerne, ved at de hadde gjort stedet til et militært mål, og at de tvang flyene opp i stor høyde med antiluftvernet. Mangel på skyld- og ansvarsfordeling viser seg også ved at de allierte sjeldent ble nevnt i fremstillingene fra denne perioden. I de tilfellene hvor de faktisk ble det, var det ikke på en negativ eller klandrende måte. I avisene (etter krigens slutt) ble ikke de allierte nevnt eksplisitt før 1964 i BT, og så sent som etter 2000 i Aftenposten, selv om det ble skrevet relativt mye om hendelsen. Generelt konsentrerte avisene seg om det som hadde med sivilbefolkningen og lokalsamfunnet å gjøre, og ikke politiske aspekter. Ser man på de større utgivelsene, er de allierte enten ikke nevnt i det hele tatt, stilt i et godt lys, eller delvis fraskrevet skyld.

Det andre, mindre fremtredende mønsteret i denne perioden, er syndsforlatelse. I talene til kongen og kronprinsen, som ble gjengitt i avisene i 1945, ble de allierte og bombingen på flere vis unnskyldt og rettferdiggjort, hvilket støttet oppunder fortellingen som de illegale avisene lanserte i 1944. I *Norges krig* har fortellermønstre knyttet til friendly fire fremtrådt gjennom omtalen av fem andre allierte bombinger. De sivile tapene er ikke nevnt i noen av disse omtalene, og de allierte ble beskrevet som meget grundige og samvittighetsfulle. Unntaket fra de identifiserte mønstrene i perioden, er de nazikontrollerte avisartiklene fra krigstiden. Høsten 1944 ble bombingen svært mye omtalt av både Aftenposten og BT. Da var søkelyset på sivilbefolkningens tap og lidelser, der skylden for tapene ble tilskrevet de allierte.

Både syndsforlatelsesmønsteret og det som gjelder erkjennelse og forsoning, uten skyld- eller ansvarsfordeling, tyder på at man ønsket å stille de allierte i et godt lys i denne perioden. Det kan sees i sammenheng med den såkalte konsensusen som dominerte krigshistorie-skrivningen i perioden, da den innebar klare skillelinjer mellom «venn» og «fiende», «de gode» mot «de onde», uten særlig rom for nyanser. En annen forklaring kan være den politiske situasjonen i Europa de første tiårene etter krigen. Under den kalde krigen ble «taushetspakten» en strategi for europeisk politikk, ifølge Aleida Assmann. Mye måtte glemmes for å konsolidere den nye vestlige militæralliansen mot den kommunistiske blokken.⁸¹ Norge valgte å bygge videre på det fellesskapet med vestmaktene som var opparbeidet gjennom krigen ved å bli medlem av forsvarsunionen NATO i 1949, som ga beskyttelse og trygghet. Dermed markerte den norske regjeringen sin tilhørighet i vest.⁸² Det kan ha påvirket historieskrivningen om

⁸¹ Assmann, «Dialogic Memory», 200

⁸² Lange, «NATO-medlemskap og blokkpolitikk»

krigen i den forstand at det ble sett på som uheldig og dumt å kritisere vestmaktene – de allierte – og peke på dem som forbrytere.

Analysen viser noen forskjeller mellom lokale og nasjonale utgivelser. Tre av utgivelsene kan med stor sikkerhet sies å ha hatt nasjonal utbredelse: oversiktsverket *Norge i krig*, hvor bombingene av Laksevåg/Holen ikke er nevnt, og minneskriftene *Våre falne* og *Lærerne som falt*, der blikket skulle rettes mot enkeltskjebner. De mer lokalt innrettede utgivelsene ble til med formål om å informere folk om saker i forbindelse med bombingene som hadde betydning for sivilbefolkningen; hvordan det stod til i Laksevåg etter krigens herjinger, det frivillige hjelpearbeidet og gjenreisningen/innvielsen av Holen skole. Felles for både *Rundt i Laksevåg*, *Det frivillige hjelpearbeid* og *Holen skole* er at de handler om etterspillet av bombingene, ikke bakgrunnen for den, med lokalsamfunnet fremfor det politiske i sentrum. Den totale mengden informasjon er også større enn i de andre omtalte utgivelsene, der hjelpe- og rydningsarbeidet er særlig vektlagt. I *Det frivillige hjelpearbeid* er i tillegg begravelser kort beskrevet. Med unntak av *Rundt i Laksevåg*, er de også mer dramatiske og fortellende enn de andre. Det gjelder også biografien om Alf Hovda i *Lærerne som falt*, som var innsendt av lokale som kjente han. I BT, med Bergen som utgiversted, ble bombingene skrevet litt mer og oftere om enn i Aftenposten, som holdt til i Oslo. De største forskjellene mellom avisene fant sted i 1944, under sensuren; BT førte en særlig sterk ulykkesretorikk, mens Aftenposten i litt større grad fremstilte bombingene som en bevisst handling. I tillegg la BT større vekt på lokale forhold, som begravelser og minnehøytideligheter.

Påstandene om at bombingene av Laksevåg/Holen skole ble fortiet i denne perioden, samsvarer ikke med det jeg har funnet. De fremstår heller som direkte misvisende. For det første ble hendelsen skrevet mye om i avisene – spesielt høsten 1944, men også med jevne mellomrom i begge avisene frem til 1970. For det andre ble det utgitt tre forskjellige skrifter som handlet spesifikt om bombingene eller forhold knyttet til den. For det tredje ble ofre fra bombingene inkludert i de større verkene *Lærerne som falt* og *Våre falne*, og man kan gjennom biografiene finne beskrivelser av selve bombingene i begge verkene. Sistnevnte ble utgitt av staten, og bortimot alle ofre fra bombingene ble inkludert, som viser at ofre fra Laksevåg ble inkludert i en offentlig minnefortelling, og at det som hadde skjedd ble offentlig anerkjent. Noe som derimot til en viss grad kan støtte oppunder påstanden om fortielse, er at hendelsen på tross av tematisk samsvar og benevnelsen av andre allierte bombingene, ikke er nevnt i det ledende oversiktsverket *Norges krig*. Som vist i analysen kan det imidlertid være flere naturlige forklaringer til dette, som ikke nødvendigvis innebærer et bevisst forsøk på fortielse, deriblant krigshistoriekrivningens generelle trekk i perioden.

Kapittel 3: Nyanser, spekulasjoner og skyldtilskrivelse. Fremstillinger fra 1970-1990

Dette kapittelet omfatter fremstillinger av bombingene av Laksevåg/Holen skole fra tiden mellom 1970 og 1990, da historieskrivningen blant annet var preget av den nye sosialhistoriens inntog. Den påståtte fortelsen (1.1) knyttes også til denne tidsperioden. Analyse materialet i dette kapittelet inneholder ingen større utgivelser som spesifikt omhandler bombingene 4. oktober, av den grunn at det ikke ser ut til å foreligge. Verkene som skal analyseres er *Bergen i krig*, standardverket *Norge i krig* og trebindsverket *Laksevågs historie*, samt avisinnlegg fra *Aftenposten* og *BT*.

3.1 Aviser 1970-1980 – Taushet og skyldtilskrivelse

Den eneste avisartikkelen fra 70-årene ble publisert i *BT* i 1974 med overskriften «De allierte endret angrepet på ubåtbunkeren i tolvte time», skrevet av tidligere motstandsmann og Milorg-sjef Frithjof Sælen. Artikkelen handler om at den opprinnelige planen for bombeangrepet ble endret rett før den ble satt i gang, uten at norske myndigheter ble varslet. Dette hadde Sælen blitt fortalt av en norsk marineløytnant, som nå var gått bort. De hadde møttes kvelden 4. oktober 1944 i London, og der fikk han høre den opprinnelige planen, som var laget av norske militære myndigheter sammen med det allierte flyvåpen. Planen, som skissert i artikkelen, innebar å slippe ned spesiallagde båter med fallskjerm, hvis forpart var en bombe, som skulle trenge inn i bunkeren og sprengte den fra innsiden. Løytnanten hadde vært nedtrykt den kvelden, og sagt: «Alt var jo avtalt og planlagt annerledes – og så – uten varsel til oss, endrer våre allierte planene».⁸³ Med dette ble skyld lagt over på de allierte: de valgte å endre angrepet i siste øyeblikk, noe som ble utslagsgivende for resultatet. Det impliserer at de store tapene var en direkte konsekvens av de alliertes valg om å endre angrepet. Artikkelen inkluderer ellers detaljer som hvilke fly de allierte brukte og de militære resultatene bombingene fikk. Mens tidligere avisinnlegg i all hovedsak hadde vært sentrert rundt menneskene og ødeleggelsene, viser dette starten på en dreining over mot politiske aspekter ved bombingene. Artikkelen er også den første fremstillingen i oppgavens kildemateriale, utgitt i fredstid, som legger opp til at de allierte kunne klandres for tapene 4. oktober 1944.⁸⁴

⁸³ *Bergens Tidende* 2.10.74

⁸⁴ Det er mulig at artikkelen skapte debatt eller reaksjoner, men det har jeg ikke funnet i mitt utvalgte kildemateriale. Eventuelle debatter i andre medier/aviser, faller utenfor denne oppgavens avgrensning.

3.2 *Bergen i krig (1978-1979)* – Første faghistoriske fremstilling

Det lokalhistoriske oversiktsverket *Bergen i krig* ble skrevet av historiker, redaktør og statsviter Tim Greve (1926-1986) og utgitt i to bind mellom 1978 og 1979. Greves uttrykte formål var å gi en skildring av det som skjedde i Bergen under den tyske okkupasjonen. Den nye sosialhistoriens inntog gjør seg synlig ved at hverdagsliv har fått en betydelig plass i verket. I forordet til siste bind skrev Greve at opplysninger om krigens hverdag så langt som mulig var lagt til grunn for fremstillingen, noe som blant annet viser seg med kapitler som «Grå hverdag» og «Hva skal vi leve av?». Verkets hovedvekt er imidlertid lagt på det politiske, eller «de mest dramatiske begivenhetene», som Greve selv formulerte det. En slik vektlegging var uunngåelig, mente han, siden det ikke var mulig å gi et felles uttrykk for hverdagslivet slik det ble opplevd av den enkelte.⁸⁵ Gjennom bokens første forord understrekte han at det ikke var gjort forsøk på dramatisering, for begivenhetene talte stort sett for seg selv, og historikerens oppgave var å velge ut og knytte sammen.⁸⁶ *Bergen i krig* består av totalt 527 sider, oppdelt etter årstall. Bombingen av Laksevåg er skildret i det siste av de to bindene, som dekker årene 1943 til 1945. Fremstillingen finner man i kapitlet «Bombeangrep om høsten» og er viet tre sider. De resterende to sidene av kapitlet beskriver den allierte bombingen av Nøstet og Laksevåg natt til 29. oktober, som også hadde ubåtbunkeren som hovedmål.

De første avsnittene gir informasjon om utgangspunktet for bombeangrepet: tyskernes beredskap og ubåthavn og det allierte luftvåpen. Deretter følger «Om morgenen onsdag 4. oktober 1944 kom det største og kraftigste flyangrep byen til da hadde opplevd».⁸⁷ Det er oppgitt detaljer om selve angrepet, som hvilke typer fly som ble brukt og hvilke deler av det tyske anlegget som ble skadet. Greve skrev i denne sammenheng at resultatet når det gjaldt militære mål var dårligere enn de allierte hadde ventet. I neste avsnitt er «ødeleggelsene av liv og eiendom» videre utdypet, men bare med et par setninger. Hendelsen er navngitt «flyangrepet», et ord som involverer aktiv handling og gjerne forbindes med fiendtlig eller voldelig hensikt.

Idet fremstillingen går over til å handle om barna på Holen skole får den i større grad form som en fortelling, som innledes med «Det var den første regulære skoledag etter at Holen skole i flere uker hadde vært stengt».⁸⁸ Blant det som beskrives videre er flyalarmen, at barna gikk ned i tilfluktsrommet i kjelleren, der noen av dem sang salmen «Så tar da mine hender», og at grunnen under dem rystet av bombenedslagene i nærheten. «Like etter falt bomben som

⁸⁵ Greve, *Bergen i krig II*, s 9

⁸⁶ Greve, *Bergen i krig I*, 9-10

⁸⁷ Greve, *Bergen i krig II*, 155-156

⁸⁸ Greve, *Bergen i krig II*, 156

knuste hele skolebygningen», fortsettes det. De neste to avsnittene er et fortellende sitat fra en av de overlevende, med utsagn som «Nå var alt forandret. Gråt, skrik, fortvilelse og redsel spredte seg. Denne gangen var det oss det gjaldt. Mange lå fastklemt under bjelker og andre deler av bygningen som var rast sammen» og «Det lar seg aldri gjøre å beskrive hva vi følte... I vår lille gate var det fem jevnaldrende venner som ikke kom tilbake fra Holen skole den 4. oktober 1944».⁸⁹ Den personlige beretningen gir én persons perspektiv, hjelper leseren med å ta innover seg det som skjedde og har en sympativedekkende effekt i fremstillingen.

Etter sitatet følger en oversikt over alle de som døde, ble skadet eller husvulle. Noe som skiller Greves fremstilling fra de tidligere utgivelsene, er at han også har angitt de tyske dødsfallene som bombingene medførte – som ifølge tyske rapporter var elleve stykker, samt en som ble meldt savnet. Greve dedikerte også en halv side til hjelpearbeidet etter bombingene, der brannvesenet applauderes for deres arbeid med å hente ut gjenlevende fra skolen og tilfluktsrommet på lærfabrikken.⁹⁰ I en tidligere del av boken finner man i tillegg to fotografier, et av restene av Holen skole etter bombingene, og et av arbeidet med å grave frem de omkomne skolebarna, som til sammen dekker en hel side.⁹¹

Greves fremstilling av bombingene skilte seg ut på flere vis sammenlignet med de tidligere analyserte fremstillingene. Den politiske delen – om bakgrunnen for bombingene, gjennomføringen og resultatet når det gjaldt militære mål – inneholdt flere opplysninger og detaljer enn forgjengerne. I faghistorisk sammenheng var fokuset på sivilbefolkningen banebrytende, med informasjon om hvem som omkom, hva som ble ødelagt, skildring fra en overlevende og fotografier fra stedet. Her synliggjøres Greves nevnte ambisjon om å bruke krigens hverdag som grunnlag for fremstillingen. Med unntak av det direkte sitatet er fremstillingen relativt nøktern. Konsekvensene er beskrevet som tragiske, men det er lite dramatisering, og ingen drøfting rundt selve gjennomførelsen av bombingene. Den ble fremstilt som et naturlig ledd i de alliertes krigføring, der konsekvensene heller fremstår som et uheldig resultat enn noens direkte ansvar. Således videreførte Greve hovedmønsteret fra første periode, gjennom erkjennelse uten skyldtilskrivelse.

3.3 Aviser 1980-1990 – Minnesmerker, forsvar av de allierte og rom for nyanser

Mellom 1980 til 1984 ble bombingene av Laksevåg/Holen skole ikke nevnt i Aftenposten, men relativt ofte omtalt i BT. I 1981 skulle det reises et minnesmerke for alle de falne på Laksevåg

⁸⁹ Greve, *Bergen i krig II*, 156-157

⁹⁰ Greve, *Bergen i krig II*, 157

⁹¹ Greve, *Bergen i krig II*, 80

i form av ti navnetavler, og i forbindelse med det, samt diskusjon om hvor det skulle settes opp, ble bombingene nevnt og kort redegjort for i flere avisinnlegg. Det ble også opplyst om markeringer og minnegudstjenester til ære for ofrene. Den ble grundig redegjort for i en artikkel fra 1984, med en hovedvekt av militærpolitisk informasjon, og litt om sivilbefolkningens lidelser.⁹² Ellers i 1980-årene ble bombingene nevnt i flere artikler uten at den var hovedtema, som for eksempel omhandlet krigsårene i Bergen generelt eller sivilforsvarets jubileum. Hendelsen ble i disse stort sett omtalt som et angrep, og de allierte ble eksplisitt nevnt. I flere av dem ble det militære målet forklart annerledes enn i de tidligere fremstillingene (som bare nevnte ubåtbunkeren). I disse står det istedenfor at siden de allierte ikke hadde sterke nok bomber til å trenge gjennom bunkeren, var hovedmålene egentlig verkstedsområdene rundt, siden det ville ødelegge for tyskernes mulighet til å dra nytte av bunkeren. Det ble også påpekt at den ble stående omtrent uskadd etter angrepet. Av konsekvenser for sivilbefolkningen ble Holen skole og de omkomne barna oftest trukket frem.⁹³

I en artikkel fra 1982, som i utgangspunktet handlet om Israels kamp mot Den palestinske frigjøringsorganisasjon (PLO), ble bombingene av Laksevåg/Holen skole brukt for at leserne skulle «lettere forstå Israels reaksjoner». Artikkelen var skrevet av skribent og «Israel-kjenner» Jan Magne Johnsen. Hendelsen ble introdusert med «våre engelske venner i vest gjorde en enestående innsats for å befri Norge fra tyskernes jerngrep», før en kort beskrivelse av bombemålene. Det gikk mest utover sivilbefolkningen, skrev Johnsen, med Holen skole truffet og 60-70 omkomne barn, enda flere skadet og mange hus ødelagt. Deretter følger påstanden «Men ingen skrek den gangen opp mot England fordi sivile mål ble truffet og uskyldige mennesker mistet livet. Alle visste at den tyske militærenheten var de engelske bombeflyenes eneste mål».⁹⁴ Med dette ble de allierte forsvart, og nærmest takket for bombingene. Om påstanden stemmer, eller om det bare var et argument i en annen politisk diskusjon, er usikkert, men at det gjaldt «alle» er tvilsomt. Det fungerer uansett som et forsvar av bombingene.

To år senere ble et lignende perspektiv fremmet i en artikkel med overskriften «Frihetens pris», som benevnte slagene mot Bergen i krigsårene. Artikkelen var plassert under «politikk-kommentar», uten navngitt forfatter. En stor del av siden er dekket av et bilde av ruinene av Holen skole etter bombingene der. Mens mange av de tidligere analyserte fremstillingene (både i utgivelser og aviser) hadde uttrykt et formål om å ikke la ofrene

⁹² *Bergens Tidende* 9.5.81, 15.5.81, 19.5.81, 5.10.81, 29.10.84

⁹³ *Bergens Tidende* 6.5.86, 1.12.87, 19.12.87

⁹⁴ *Bergens Tidende* 9.8.82

glemmes, var hensikten med denne artikkelen at folk ikke måtte glemme *hvorfor* det skjedde. Det står skrevet at det iblant kunne føre til frustrasjon når «våre egne allierte drysset tusenvis av bomber som ikke bare rammet militære mål». Her er underdrivelse brukt som virkemiddel (det førte trolig til mer enn bare frustrasjon hos folk på Laksevåg som mistet sine nærmeste og alt de eide), med den funksjon at hendelsen ble bagatellisert. Ifølge artikkelen hjalp det folk å forsøke å se disse prøvelsene i perspektiv, for «Når alt kom til alt, visste vi at de blodige ofrene var en del av den prisen som måtte betales for at landets egentlige fiender skulle knekkes og nasjonen igjen kjenne seg fri». Her er bombingene og tapene fremstilt som noe som *måtte* skjje for at landet kunne bli fritt igjen, og at det var noe fellesskapet, «vi», var fortrolig med. Deretter ble det oppfordret til å sørge for at neste generasjon «vet om og blir minnet på» hvorfor og hvordan et hærtatt og knekt land fikk leve videre i frihet, og at det burde være en påminning om at «vi har mye å takke for, takke for at det gikk som det gikk».⁹⁵ Satt på spissen kan det tolkes som at hvis ikke bombingene av Laksevåg/Holen skole og de andre aksjonene mot Bergen hadde skjedd, akkurat slik de skjedde, hadde kanskje ikke landet blitt fritt igjen. Igjen ser man et slags forsvar for og en takknemmelighet overfor de allierte.

I begge de overnevnte avisartiklene ble bombeangrepet og de allierte direkte forsvart, noe vi tidligere bare har sett i avisartiklene fra 1945 om kongen og kronprinsens taler. De videreførte altså syndsforlatelsesmønsteret fra første periode. Hvorfor ble det behov for å fremme det perspektivet igjen på 1980-tallet? En årsak kan være at de allierte oftere ble eksplisitt nevnt som aktører i fremstillingene (*Bergen i krig* 1979 og innlegg i BT 1964, 1969 og 1974), samtidig som at de negative konsekvensene for sivilbefolkningen stadig ble trukket frem. Dette kan ha skapt et behov for å forsvare dem, som en motvekt til parallellen som ellers lett kunne trekkes; de valgte å gjøre det de gjorde – derfor skjedde alt det tragiske. Det kan også ha vært et motargument til noen som direkte eller indirekte hadde tilskrevet de allierte skyld i forbindelse med bombingene. I denne oppgavens kildemateriale er avisartikkelen av Sælen («De allierte endret angrepet i tolvte time») fra 1974 eneste eksempel, men man skal ikke se bort ifra at lignende perspektiver ble fremmet i andre medier eller sammenhenger.

De neste årene og frem til 1990 ser det bare ut til å foreligge én artikkel om bombingene i avisene. Den ble publisert i BT i 1988 i forbindelse med at en klasse fra Holen skole var blitt gjenforent, 44 år etter bombingene. Artikkelen, skrevet av BT-journalist Siv Sæveraas, inneholdt både fakta om bombingene og beskrivelser fra gjenforeningen. Det var verkstedsområdet rundt bunkeren som de allierte skulle ødelegge, står det, siden man visste at de neppe ville klare å

⁹⁵ *Bergens Tidende* 29.10.84

trengte gjennom betongtaket på selve bunkeren. Mange i skoleklassen hadde blitt skadet under bombingene, og én hadde mistet livet. I denne artikkelen ble enkeltskjebnene løftet frem igjen gjennom sitater fra flere av de overlevende, og de tilførte perspektiver som ikke hadde blitt skrevet om før (i denne oppgavens kildemateriale). De intervjuede uttalte for eksempel at det ikke fantes krisepsykiatri den gangen, og at de hadde fått mén i ettertid som de mente kunne ha utspring i bombeangrepet. En av dem fortalte også at de tyske soldatene prøvde å hjelpe umiddelbart etter bombingene – de pakket henne for eksempel inn i ulltepper.⁹⁶ At tyskerne ble stilt i et godt lys på denne måten var helt nytt, sett ut fra de tidligere fremstillingene. Det kan tyde på at den såkalte konsensusen var i ferd med å svekkes.

3.4 Norge i krig (1984-87) – Inkludert i nasjonalt standardverk om krigen

Oversiktsverket *Norge i krig* ble utgitt i årene mellom 1984 til 1987, med historieprofessor Magne Skodvin som hovedredaktør. Hensikten bak verket var å gi en samlet fremstilling av krigen og okkupasjonsårene i Norge. *Norge i krig* er tematisk inndelt i åtte bind på rundt 2200 sider totalt, og siktet – som Skodvin skrev i forordet – på å nå ut til «alle»; «det store publikum, studium og skole, dei som søker spesialkunnskap, dei som leitar etter oversyn, samanheng, hovudliner». Som nevnt i 1.5.1, fungerte verket som en standardsetter, ifølge Larsen, sammen med Steens *Norges krig* (2.4). Skodvins *Norge i krig* ble avsluttet 40 år etter forgjengeren, og ble til forskjell fra den hovedsakelig forfattet av etterkrigsgenerasjonen, som *ikke* hadde vært deltakere i og øyenvitner til krigen. Ifølge Skodvin innebar det nye og andre perspektiver på fortiden, og han så det som spesielt gunstig å skrive historien om krigen midt i møtet mellom «minnet om det opplevde» og «den prøvende ettertanke», altså den nye, mer kritiske generasjonen av historikere.⁹⁷ Et nytt perspektiv i forskningssammenheng som fikk betydelig oppmerksomhet i verket, var krigens hverdag. Guri Hjeltnes (1953-) ga en samlet oversikt i det femte bindet *Hverdagsliv* (1986), men sosialhistoriske perspektiver finner man også i de resterende bindene, som tillegg til den politiske historien.

Bombingen av Laksevåg/Holen skole er omtalt to ganger i oversiktsverket. Den første av dem finner man i bind 4, *Holdningskamp* (1986), skrevet av historiker Berit Nøkleby (1939-). Bombingen er omtalt i kapittelet «Lang ferd mot Kirkenes» under overskriften «Protester i tusenvis», i en tekstboks med overskriften «Hele 5. g.», som er navnet på en av skoleklassene som ble hardest rammet. Selve teksten er hentet fra minneskriftet *Lærerne som falt fra 1949* (2.7). Utdraget som Nøkleby valgte ut var en bestemt del av biografien til Alf

⁹⁶ *Bergens Tidende* 15.10.88

⁹⁷ Skodvin (red.), *Norge i krig I*, 5-6

Hovda, der bombeangrepet blir fremstilt i en fortellende form som starter med idyllisk vær og glade barn, men går over i flyangrep, brente hus, smadret skole og barnas rop som aldri kan glemmes. Det ble også inkludert i utdraget at hele klassen ble totalt utslettet, og at Alf Hovda falt sammen med barna.⁹⁸ Som nevnt i 2.7 er dette en form for dramatisk fremstilling med skolen og barna som hovedfokus. Resten av siden opptas av et bilde av «glade elever» fra en skole i Oslo, med bildetekst som handler om mangel på skolelokaler og fraværstider. Bildet av de smilende jentene står i sterk motsetning til skildringene i tekstboksen ovenfor. Vanlige mennesker står i sentrum av fremstillingen, og at det ble inkludert i et nasjonalt faghistorisk oversiktsverk, var helt nytt i 1986.

Den andre omtalen av bombeangrepet som finnes i *Norge i krig* står i det siste og åttende bindet *Frigjøring* (1987), som ble skrevet av historikerne Knut Einar Eriksen (1944-) og Terje Halvorsen (1940-). Hendelsen er omtalt i kapittelet «Siste akt» under overskriften «Fred i sikte». På den aktuelle siden er det først et stort bilde av ødeleggelsene på Nøstet i Bergen etter den allierte bombingene 29. oktober, samt en kort beskrivelse av dette angrepet. Det er direkte etterfulgt av et avsnitt om bombingene av Laksevåg/Holen skole, som starter med: «Tre uker tidligere, morgenen 4. oktober, slapp svermer av bombefly sin last over den tyske ubåtbunkereren i Laksevåg». Det står ikke direkte hvem som utførte handlingen, men det kommer implisitt frem gjennom sammenhengen. Selve hendelsen er navngitt nøytralt: «bombingen». Holen skole og barna som døde der er til en viss grad fremhevet ved at det er viet en egen setning, før det totale antall omkomne oppgis.⁹⁹

Videre skrev forfatterne at Hjemmefronten og Norsk Tidend bebreidet tyskerne fordi de ikke hadde flyttet skolen og privatfamilier fra det farlige naboskapet. Gjennom det blir noe skyld tilskrevet tyskerne ved å implisere at de hadde mulighet til å forhindre de sivile tapene. Avsnittet avsluttes slik: «Hva slags tanker de pårørende og folk i Bergen gjorde seg om bombingene den gangen, vet vi ikke. Veltet man skyld og ansvar på tyskerne og NS, eller knyttet man også nevene mot de allierte og spurte seg om bombingene var verdt ofrene?».¹⁰⁰ Med dette inviteres leseren til egen refleksjon, og det legges opp til at det også fantes grunner til å legge skyld over på de allierte. Ved siden av avsnittet er et bilde av en avisartikkel av Aftenposten fra få dager etter angrepet, der man ser overskriften «Hittil 144 døde gravd fram etter flyangrepet på Bergen». Dette skaper en form for virkelighetseffekt ved at det tar leseren tilbake til datidens nåtid.

⁹⁸ Skodvin (red.), *Norge i krig IV*, 81

⁹⁹ Skodvin (red.), *Norge i krig VIII*, 13

¹⁰⁰ Skodvin (red.), *Norge i krig VIII*, 13

Ingen av fremstillingene i *Norge i krig* inneholder spesielt mye informasjon eller detaljer om bombingene, men til sammen får leseren et overblikk over hva som skjedde, i tillegg til perspektiver fra sivilbefolkningen, som på mange måter var nyskapende i et oversiktsverk. Å finne frem til denne informasjonen er en annen sak. I Nasjonalbibliotekets digitale utgave av verket er det enkelt å finne det man leter etter ettersom man kan søke på ord eller formuleringer og umiddelbart få opp alle sidene de nevnes på. Før 2009 var ikke denne nettjenesten allment tilgjengelig, så man måtte bruke innholdsfortegnelsen og registeret for å lete frem informasjon. Verken «bombing», «bombeangrep», «flyangrep» eller «ubåtbunker» finnes i sakregisteret til *Norge i krig* bind 1-8.¹⁰¹ Innholdsfortegnelsen med de nevnte overskriftene vil heller ikke være til god hjelp når det gjelder å lete seg frem til hendelsen. Slår man derimot opp på «Laksevåg» i stedsregisteret vil det lede til de to omtalene av bombingene i hvert sitt bind, men for noen som har villet lese om bombingene i Norge, uten forkunnskaper om hvor det har skjedd, må det ha vært vanskelig å finne uten å måtte nærlese hele *Norge i krig*. Av den grunn kan fremstillingene av hendelsen kanskje oppleves som «gjemt» i verket.

Når det gjelder andre tilfeller i Norge der sivile liv gikk tapt som følge av alliert bombing, er beskrivelsene relativt få og knappe. Bombingen av Herøya i 1943, der 57 mennesker omkom, ser ikke ut til å være nevnt i noen av bindene. Bombeangrepet på Vallø ved Tønsberg i 1945 er omtalt i en bildetekst i *Frigjøring*, der bildet er et utsnitt av en avisartikkel om hendelsen. Det står at britiske bombefly angrep oljeraffineriet, at mange bolighus ble ødelagt og at 53 mennesker mistet livet.¹⁰² Bombingen av Rjukan og Vemork står beskrevet i to av bindene. I *Hjemmefront* er hendelsen viet to avsnitt, det kommer frem at det var et alliert angrep, at ingen bomber traff målet og at 21 sivile omkom.¹⁰³ I *Utefront* ble bombingene brukt som eksempel på et alliert angrep som umiddelbart vakte sterke reaksjoner fra norsk hold. I den sammenheng ble også bombingene av Victoria Terrasse i 1942 trukket frem som eksempel, siden de fleste bombene traff utenfor målet og flere sivile liv gikk tapt. «Dermed meldte uvilkarlig spørsmålet seg om resultatet stod i forhold til offer og innsats», skrev forfatterne om dette.¹⁰⁴ Stedet ble bombet igjen i 1944, med det resultat at mange hus ble ødelagt og 77 sivile omkom. Bombingene av Victoria Terrasse ble nevnt i fem forskjellige bildetekster i fire forskjellige bind, samt i et avsnitt i *Holdningskamp*, der kontroversen rundt angrepet ble fremhevet. De sivile tapene og at det var et alliert angrep ble stort sett nevnt.¹⁰⁵

¹⁰¹ Skodvin (red.), *Norge i krig VIII*, 292-296

¹⁰² Skodvin (red.), *Norge i krig VIII*, 143

¹⁰³ Skodvin (red.), *Norge i krig V*, 208, 217

¹⁰⁴ Skodvin (red.), *Norge i krig VII*, 148-150

¹⁰⁵ Skodvin (red.), *Norge i krig II*, 77, *Norge i krig III*, 168, 179, *Norge i krig V*, 178, *Norge i krig VI*, 151

Bombingen av Laksevåg/Holen skole er, som vi har sett, fremstilt i to av bindene til *Norge i krig*. Den ene fremstillingen, fra bindet *Frigjøring*, minner om eksemplene over når det gjelder omfang og type informasjon. De har til felles at de er korte, at antall sivile dødsfall er oppgitt, og de allierte er nevnt. I flere av dem trakk forfatterne også frem eventuell kontrovers blant folket som bombingene førte med seg. Verkets andre fremstilling av bombingen var hentet fra *Lærerne som falt* og finnes i bindet *Hverdagsliv*. Den skiller seg fra alle de andre gjennom den dramatiske, fortellende formen og fremhevingen av ofrene. Når det gjelder graden av oppmerksomhet som bombingen av Laksevåg/Holen skole samlet sett er viet i verket, skiller den seg ikke ut i forhold til de andre allierte bombingene.

Norge i krig inneholder også diskusjon rundt alliert bombing mot militære mål i Norge generelt, og om samarbeidet mellom norske og britiske myndigheter. I Steens *Norges krig*, som ble utgitt omtrent 40 år tidligere, ble samarbeidet beskrevet som intimt og vellykket, og det virket som forfatterne forsøkte å stille både de norske og britiske myndighetene i et godt lys. De sivile tapene som de allierte bombingene hadde medført, ble ikke nevnt. I *Norge i krig* ble bombingene og samarbeidet i større grad problematisert. I et kapittel med navn «Bombing og sabotasje» i *Utefront*, skrevet av historiker Olav Riste (1933-2015), kan man lese om bombeplaner som den norske regjeringen protesterte mot, skepsis fra både hjemmefront, utefront og forsvarsledelsen, hvor vanskelig presisjonsbombing var i praksis og at det i de fleste tilfeller var vanskelig å gjøre alle til lags. Regjeringen valgte en klar samarbeidspolitikk overfor de allierte, slik at de kunne skaffe seg innflytelse når det gjaldt bombing i Norge, men de var ikke garantert en avgjørende stemme. Ifølge Riste var det ideelle kravet om å bombe høyt prioriterte mål uten tap av sivile liv, ugjennomførlig i praksis. Det fremstår av kapittelet som at sivile tap var den største årsaken til kontroversene rundt bombingene – delvis på grunn av hensynet til de sivile, men også fordi folkestemningen kunne vende seg mot utefronten om de sivile tapene ble for store.¹⁰⁶

I bindet *Verdenskrig*, skrevet av Tim Greve – også forfatter av *Bergen i krig* (3.2) – ble den allierte bombing i Norge presentert på en annen måte enn i *Utefront*. Ifølge Greve førte besøk fra vest som regel til glede blant folk. Når flyalarmen gikk i norske byer var det en nærmest opprømt stemning, for det viste at Norge ikke var glemte. Gjennom dette ble de allierte tilskrevet en form for heltestatus. Han skrev også at bombing av mål i Norge ikke skapte noen særlige problemer for Hjemmefronten og den norske opinionen i forhold til de allierte. Noen angrep medførte riktignok protester, men den allierte bombing var beskjeden sett i et

¹⁰⁶ Skodvin (red.), *Norge i krig VII, 146-151*

større perspektiv, og «Selv hvor flyangrep fra vest førte med seg tap av norske liv og materielle verdier, hørtes knapt en bitter kommentar». Fremstillingen skaper et bilde av nordmenn som positive til bombingene og samstemte i sin tillit og tiltro til de allierte. Greve skrev også at nazistene prøvde å utnytte bombingene i sin propaganda, men at «Gode nordmenn reagerte annerledes. De forstod at ofrene tross alt skulle bringe seieren nærmere».¹⁰⁷ Dette utsagnet kan for det første forstås som et direkte forsvar av de allierte. Det samme perspektivet har vi sett i avisinnlegg fra 1945, 1982 og 1984, med påstander om at bombingene 4. oktober 1944 forkortet krigen eller var nødvendig for seieren, med den implikasjon at ofrene ikke døde forgjeves. For det andre kan utsagnet oppfattes som at de som var kritiske til bombingene, ikke falt innenfor kategorien «gode nordmenn». Greves formulering her tyder på en konsensuspreget tankegang. Som nevnt i 1.3.2, var konsensusen karakteristisk for historieskrivningen de første tiårene etter krigen, og den gikk ut på at «gode nordmenn» utgjorde det nasjonale fellesskapet, mens motparten – «det onde» – var NS og okkupasjonsmakten, og de som sympatiserte med dem. Fremstillingen impliserer altså at kritikk av de allierte angrepene kunne assosieres med «det onde». Det vitner om en endring i Greves syn, som noen år tidligere hadde gitt en relativt nøktern beskrivelse av bombingene av Laksevåg/Holen skole i *Bergen i krig*, der han erkjente angrepet og de allierte som handlende aktører.

Det som er spesielt med *Norge i krig*, i denne oppgavens sammenheng, er at det fremtrer flere tekstlige mønstre. Nøkleby videreførte erkjennelse uten skyld-mønsteret ved å bruke et utdrag fra *Lærerne som falt*. Eriksen og Halvorsens fremstilling markerte et brudd med tidligere fremstillinger ved at de stilte spørsmål ved hvor skylden for tapene burde legges. De la det frem på en nyansert måte ved å vise at det fantes argumenter for skyldtilskrivelse på begge sider – tyskerne og NS på den ene, og de allierte på den andre. Fortellermønstrene knyttet til sivil død som følge av friendly fire er varierende i verket. I omtalen av andre allierte bombingene, spredt over ulike bind, ble sivile tap oppgitt, de allierte nevnt og eventuell kontrovers trukket frem. Det fremhever de allierte som ansvarlige aktører, noe som skiller seg sterkt fra fremstillingen av de samme angrepene i Steens *Norge i krig*. Det gjør også beskrivelsen av samarbeidet mellom norske og britiske myndigheter. Unntaket er fremstillingen til Greve; hans omtale av de allierte i *Verdenskrig* var en videreføring av syndsforlatelsesmønsteret.

¹⁰⁷ Skodvin (red.), *Norge i krig III*, 200, 217

3.5 Laksevågs historie (1984-1991) – Økt omfang og svekket konsensus

Laksevågs historie, forfattet av førsteamanuensis i historie, Kjell Fossen (1939-), ble utgitt i tre bind og fire deler mellom 1984 og 1991. Verket er på totalt 2438 sider og inndelt kronologisk: bind I handler om tiden fra steinalderen og opp til 1800, bind II om tiden 1800-1918, første del av bind III om 1918 til 1945 og siste del av bind III om tiden 1945 til 1972. Alle delene har undertittelen «Laksevåg: strandstedet, jordbruks- og fiskerlandet ved søndre led». Det er altså et lokalhistorisk verk, som handler om Laksevåg som sted og lokalsamfunn gjennom tidene – ikke bare i krigskontekst, til forskjell fra Greves fremstilling. Beskrivelsen av Laksevåg er omfattende, og inkluderer utvikling i alt fra næringsliv, økonomi og politikk, til demografi og sosiale og kulturelle forhold. «Det har vært et mål å ikke tape mennesket og det menneskelige av syne», skrev Fossen i forordet, noe som speiler den fremvoksende nye sosialhistorien i perioden. Krigsårene, «som etterlot seg dype sår på kropp og sjel», er et av temaene som har fått en særlig behandling, understrekte han. Kapittelet om andre verdenskrig betegnet han som ren primærforskning, skrevet før krigslitteraturen om Bergensområdet kom på markedet.¹⁰⁸ En av Fossens målsettinger med trebindsverket var «å styrke Laksevågsfolkets identitetsfølelse og respekten for tidligere generasjoners arbeid og slit». Han ønsket også at folk skulle kjenne seg igjen i fremstillingen – «få følelsen av at det er deres bygd og deres livssituasjon som beskrives».¹⁰⁹ Det er altså ikke bare en historisk fremstilling om Laksevågfolk, men også i stor grad *rettet mot* Laksevågfolk.

Bombingen av Laksevåg/Holen skole er fremstilt i første del av bind III (utgitt i 1991), i et kapittel på rundt 60 sider med navn «De største ulykkene». Der kan man også lese om senkingen av det tyske skipet Bärenfels, eksplosjonen på Vågen, flytedokkulykken og bombingen av Nøstet. Mens fremstillingen av disse hendelsene opptar to til fem sider hver, utgjør bombingen av Laksevåg/Holen skole rundt 25 sider. I tillegg ble den stadig trukket frem og diskutert i de resterende delkapitlene, som angikk ubåtbunkerer, utvelgelsen av bombemål, angrepstaktikken og sabotasje som alternativ. Hendelsen ble altså gitt en sentral plass i det 60-siders lange kapittelet. Man finner den også nevnt eller kort omtalt en rekke andre steder i bind III, så den er viet relativt mye oppmerksomhet i bindet generelt.¹¹⁰

Første del av fremstillingen er fokusert rundt militære og politiske aspekter ved bombingen; her greies det blant annet ut om ubåtbunkerens konstruksjon, byggeprosess, kapasitet og militære betydning. Angrepsstyrken til de allierte er nøye redegjort for, med

¹⁰⁸ Verket ble påbegynt allerede i 1968, og manuset til alle bindene forelå i 1978 - ett år før utgivelsen av *Bergen i krig*.

¹⁰⁹ Fossen, *Laksevågs historie I*, 9-10 og *Laksevågs historie III*, 11

¹¹⁰ Fossen, *Laksevågs historie III*, 502, 702, 704, 709, 722, 756, 997

detaljer om de ulike flyene og bombene som ble brukt. Videre er de militære resultatene av bombingene oppgitt, deriblant at bunkeren fikk syv treff, men at sprengkraften var for liten til at de kunne gjøre noe skade av betydning.¹¹¹ Språkføringen i denne delen er i all hovedsak faktaorientert og nøktern.

I neste delkapittel, «Bombeangrepet 4. oktober – skadene på liv og eiendom», er konsekvensene for sivilbefolkningen behandlet. Først står det litt om at Laksevåg var spesielt utsatt for allierte luftangrep, og at frykten for et større angrep lå på lur. Ordføreren søkte om evakuering av områder, men Holen skole var ikke med i planene – fordi det var sterkt behov for den og fordi man mente at den lå utenfor den umiddelbare faresonen. Fremstillingen får så et mer dramatisk og fortellende preg, der 4. oktober er beskrevet som «en vakker onsdagsmorgen med nesten klar himmel og et kjølig drag i luften». Det var første skoledag etter en lengre ufrivillig ferie, så barna gledet seg til å dra på skolen nettopp denne dagen. De dro av gårde med store forventninger, «men det skulle gå så annerledes enn de fleste tenkte».¹¹² Her har Fossen lagt inn et frampek – et hint om at noe kom til å skje – som bidrar til å skape spenning. Gjennom fremhevingen av det vakre været og barnas glede skapes også en kontrast som forsterker det tragiske de har i vente.

Resten av delkapittelet handler om erindringer til noen av de som satt igjen med sterke opplevelser knyttet til bombingene. En av disse var Esther Løvvik Thomassen, den gang elev på Holen skole, introdusert i teksten som «en av de som drog med glade forventninger, men som i stedet fikk preget i sinnet et inntrykk, en situasjon som aldri lar seg viske ut». Fremstillingen går etter hvert over i lange sitater av Thomassen, strekt over flere sider, om hennes minner fra 4. oktober. Hun ga detaljrike beskrivelser av det som hadde skjedd på skolen, i tilfluktsrommet og da de kom seg ut – og av hva hun hadde tenkt og følt underveis. Flere formuleringer er nesten identisk med sitatene fra Greves fremstilling i *Bergen i krig* (3.2), for eksempel «Nå var alt forandret. Gråt og skrik var det overalt, mens fortvilelse og redsel spredte seg». Forklaringen ligger i at Greve hadde fått tilgang til manuskriptet til *Laksevågs historie* før han ga ut *Bergen i krig*.¹¹³ Noe av det som Greve *ikke* hadde tatt med fra Thomassens beretning, var at «Utenfor og inne i bunkeren var sanitetsfolk og tyske soldater ivrig opptatt med å yte all den hjelp de kunne gi». Tyskernes innsats ble også påpekt i en av bildetekstene i denne delen, der Fossen skrev at tyske soldater var blant de som gjorde en stor innsats for å lindre lidelsene og redde tilskadekomne den dagen.¹¹⁴ Her ble altså tyskerne stilt i et godt lys, noe som var nytt i

¹¹¹ Fossen, *Laksevågs historie III*, 515-521

¹¹² Fossen, *Laksevågs historie III*, 526, 528

¹¹³ Greve, *Bergen i krig*, 240

¹¹⁴ Fossen, *Laksevågs historie III*, 532-535

faghistorisk sammenheng, og ellers bare sett i avisartikkelen fra 1988 (i det undersøkte kildematerialet).

En annen som fikk fortalt sin historie gjennom *Laksevågs historie*, var Josef Madsen. Fossen introduserte ham som «en av dem som fikk oppleve den nagende uvissheten». Han hadde vært på Bergen Katedralskole da angrepet kom, og kavet seg hjem til Laksevåg for å lete etter søsteren sin som gikk på Holen skole. Rundt syv sider er viet til Madsens personlige beretning. Han beskrev ødelagte gater, brennende hus, tildekte bårer, fortvilelse og forvirring – men han fant henne i live til slutt. «Det var ikke alle som var like heldige som oss», avsluttet han, «selv om min søster siden har levet et liv som 100% ufør». Med dette ble senskader etter bombingene tematisert for første gang i en historisk fremstilling – cirka 40 år etter bombingene inntraff. Et sitat fra lærer Arthur Axe pekte mot det samme: «De grusomme scenene som møtte meg da jeg kom til skolen har brent seg fast i mitt sinn, og enda den dag i dag kan minnene nesten lamme meg». Det gjorde også utsagnet «Anna reddet livet men mistet sin helse, som flere andre av hennes skolekamerater», formulert av forfatteren.¹¹⁵ Disse eksemplene markerer en slags utvidelse av offerbegrepet i forbindelse med bombingene. Tidligere hadde det vært de omkomne som ble gitt offerstatus i fremstillingene, og til en viss grad de som hadde mistet sine nære og kjære. I Fossens fremstilling gjaldt offerstatusen også overlevende som hadde måttet leve videre med plager og psykiske reaksjoner på det som hadde skjedd.

Gjennom de personlige beretningene fikk en liten gruppe mennesker mulighet til å dele sine historier og fortelle dem med egne ord. Innspill og sitater fra overlevende har vi også sett i tidligere faghistoriske fremstillinger, men ikke så utbroderende som her, eller med en så fremtredende plass. De personlige beretningene tilfører noe annet til fremstillingen enn den faktabaserte skrivemåten ved at mentale forestillinger om det som skjedde vil være lettere tilgjengelig for leseren. Det vil videre bidra til å skape spenning og vekke følelser, spesielt sympati.

Det neste delkapittelet har tittelen «Hjelparbeidet» og er viet ni sider. Det starter med en skildring av de mange ødeleggelsene i området, i lag med «Et forferdelig syn møtte redningsmannskapene». Redningsarbeidet er grundig redegjort for, beskrevet som farlig og vanskelig, og utført med mot og besluttosomhet. Deretter er matstasjoner og diverse innsamlingsaksjoner trukket frem som viktig hjelp til de skadelidte de påfølgende ukene, deriblant den som ble ledet av Fasmer gjennom Hovedutvalget for pengebidragsfordeling, som foregikk i mange av landets aviser (blant annet BT og Aftenposten, vist i 2.3 og 2.5). Ellers står

¹¹⁵ Fossen, *Laksevågs historie III*, 534-544

det litt om hvordan to hundre mødre og tusen barn fikk hjelp til å evakuere til tryggere steder. I delkapittelet er det et gjennomgående fokus på de ulike bidragsyterne – deriblant brannvesenet, Det sivile luftvern, Katastrofeutvalget, Teknisk Nødhjelp, Kirken, Røde Kors, Barnehjelpen og mengder av frivillige sivile. Det vises også til hjelp fra myndighetene, ved at de straks sperret salget av nødvendig inventar og husgeråd for å prioritere de krigsskadelidte. I tillegg står det at ministerpresident Quisling stilte 100.000 kroner til disposisjon for NS' hjelpeorganisasjon.¹¹⁶ Med dette utsagnet nyanserte Fossen bildet av nazistene som «de onde», ved å vise at de gjorde gode gjerninger. Det var radikalt i forhold til det som hadde blitt skrevet tidligere, spesielt sett i lys av den konsensuspregede historieskrivningen.

I delkapittelet «Sorgen pinte oss alle», bestående av et par sider, er de sørgelige konsekvensene fremhevet. Først står det litt om materielle skader, før «Verst og uerstattelig var likevel tapet av menneskeliv», etterfulgt av tall på de omkomne på Holen skole, hos Det sivile luftvern og det totale antallet. Ett avsnitt handler om begravelsene, med detaljer som at kirkeklokkene på Nygård kapell ringte nesten uavbrutt fra morgen til kveld i åtte dager. Laksevåg var lite, og alle kjente hverandre mer eller mindre, skrev Fossen. Det gjorde at alle som bodde der den 4. oktober ble merket for lange tider, noen livet ut. «Også de som ikke led personlige tap, fikk inntrykkene av død og fortvilelse etset inn i sinnet», fortsatte han. Bombingens virkning på lokalsamfunnet fremstår som intens og overveldende. Fossen viste til tragiske skjebner; «Det var familier hvor mor, far og ett eller to barn omkom», og til endeløs sorg; «For noen var felles sorg felles trøst, andre fikk aldri noen glad dag mer».¹¹⁷

Språkbruken i Fossens fremstilling er varierende. Det første delkapittelet (om militære og politiske aspekter ved bombingene), er som nevnt skrevet i et nøkternt språk, innrettet mot fakta. Det gjelder også delen om hjelpearbeidet, med et par unntak. Resten av de omtalte delkapitlene derimot, er i stor grad preget av språklige virkemidler og narrative strukturer. Mye av det har allerede blitt trukket frem: virkemidlene kontrast og frampek, den fortellende formen og sterke skildringer, ord og uttrykk. Den dramatiske fortellingsformen er særlig fremtredende i de personlige beretningene. Et annet eksempel, hentet fra en bildetekst, er metaforen «Flammehavet farget røyken blodrød, og økte uhyggen og undergangsstemningen».¹¹⁸ Når det gjelder navngivning av hendelsen, er den gjennomgående referert til som «angrepet», noe som uttrykker en intendert handling. Bruk av ordet «drepte» om de døde gir samme effekt, samt det at noe(n) står direkte ansvarlig for andres død. Ordet er brukt på lik linje med ordet «omkomne»,

¹¹⁶ Fossen, *Laksevågs historie III*, 544-552

¹¹⁷ Fossen, *Laksevågs historie*, 552-552

¹¹⁸ Fossen, *Laksevågs historie*, 532

som er mindre ladet. «Inferno», som betyr helvete eller underverdenen, er brukt tre forskjellige steder i fremstillingen for å beskrive forhold etter bombingene. Denne ordbruken har vi også sett i flere fremstillinger fra kapittel 2.¹¹⁹

Laksevågs historie er rik på bilder. I fremstillingen av bombingene av Laksevåg/Holen skole finner man for eksempel bilder som viser bunkeren, hus og gater før og etter bombingene, ubåter, flyfoto, brev, hjelpemannskaper og minnesmerker. Hittil, med unntak av avsnittet over, har jeg bare tatt utgangspunkt i det som står i hovedteksten. Det gir imidlertid ikke en fullstendig analyse, ettersom en betydelig del av den samlede informasjonen i kapitlet er formidlet gjennom bildetekstene. De fleste sidene inneholder ett til to avsnitt med bildetekst, og på noen sider utgjør bildeteksten mer enn hovedteksten. Mens delkapitlene følger en klar struktur, fremstår bildene og bildetekstene mer tilfeldige, både i innhold og plassering. Oftest gir de mer detaljert informasjon om noe av det som står i hovedteksten, men enkelte steder står det ting som er relatert til en helt annen del av kapitlet, og i noen tilfeller kan man finne bolker med nøyaktig samme informasjon, gjengitt forskjellige steder. Som vist over, er det et tydelig skille i hovedteksten mellom militærpolitisk informasjon om bombingene og det som angikk sivilbefolkningen. I bildetekstene er skillet visket ut, og aspektene beskrives om hverandre. Det gjelder også språkføringen, som både har innslag av den faktaorienterte, nøkterne skrivemåten og av den mer dramatiske og diskuterende formen. Virkningen av dette er at det oppstår en slags parallell fremstilling av hendelsen. I delen med de personlige beretningene blir det en måte for Fossen å beholde fortellerstemmen på. Fra et leserperspektiv er bildeteksten mindre viktig enn hovedteksten. I mesteparten av kapitlet gjør det at menneskene og konsekvensene for de sivile fremstår som hovedsaken, mens ekstraopplysningene og de militærpolitiske aspektene blir mindre viktig (med unntak av første delkapittel).

De siste ti sidene av det 60-siders lange kapitlet handler om utvelgelsen av bombemål i Bergens-området, angrepstaktikken og sabotasje som alternativ. I denne delen finner man også en diskusjon om skyldspørsmålet tilknyttet bombingene. Den innledes direkte med «Mange spurte seg hvem som hadde skylden for tapene 4. oktober», etterfulgt av spørsmål om hvorfor skolen og nærområdet ikke var blitt evakuert. I tiden etter bombingene rådet det ifølge Fossen stor bitterhet overfor ordføreren, NS og tyskerne, på grunn av sterke påstander om at de ønsket at sivile skulle bo tett på militære mål for å hindre luftangrep mot målene. Dette har for øvrig ikke kommet frem i noe av oppgavens tidligere analyserte kildemateriale. Ifølge Fossen var det uansett ingen kilder som kunne tyde på at det ble ført en slik politikk – tvert om hadde tyskerne

¹¹⁹ I *Det frivillige hjelpearbeid* (1949) og i avisinnlegg i BT og Aftenposten fra 1944, 1964 og 1969.

flere ganger prøvd å overta skolen, noe de kommunale myndighetene hadde satt seg imot. På sin side hadde den kommunale administrasjon – inkludert ordføreren og den NS-infiltrerte delen – arbeidet med evakueringsplaner, og skolen hadde vært evakuert en rekke ganger.¹²⁰ Begge partene blir med dette fraskrevet skyld.

Fossen viste så til uenigheter mellom Milorg og Air Ministry/US Air Force i 1943 om den såkalte strategiske bombingene i Norge. Milorg ønsket minst mulig bombing, og heller sabotasje der det var mulig – noe både norske sivile og Kong Haakon så ut til å ha stilt seg bak, ifølge Fossens kilder. De politiske prosedyrene tilknyttet utarbeidelsen av bombemålene står forklart over flere sider, der konklusjonen er tydelig: «Norske myndigheter hadde dermed ikke noen påvirkningsmuligheter i forbindelse med angrepene på bunkeren og Verkstedet i 1944-45».¹²¹ Det fraskriver de norske myndighetene all skyld.

Det siste leddet i skyldspørsmålet som Fossen trakk frem, var de alliertes angrepstaktikk. Han skrev at det ikke hadde lyktes å slå fast akkurat hvilken kategori målene 4. oktober sorterte under, men at en vurdering av situasjonen skulle tilsi en taktikk som bar preg av presisjon og forsiktighet – noe som *ikke* ble tilfellet. «Bombene falt som et teppe fra Valseverket til Damsgård (områdebombing), altså en taktikk som bare skulle brukes på isolerte mål langt fra bebyggelse», fortsatte han. Her ser vi en kritikk av de alliertes strategi: de var uforsiktede, og de skulle ikke ha gjort det på den måten. Skyldskrivelsen blir enda tydeligere med den oppsummerende setningen «Angrepet 4. oktober bryter med en rekke forutsetninger, og trolig dreier det seg om både feil planlegging og mangelfull utnyttelse av tilgjengelig informasjon».¹²² I en bildetekst tidligere i kapittelet påpekte Fossen at mange kritiserte de allierte for å ikke ha startet bombingene av ubåtbunkeren på et tidligere tidspunkt da den var lettere å ødelegge. Også det kan leses som en kritikk av strategien, da det ikke er gitt noen forklaring på hvorfor de ikke hadde bombet tidligere.¹²³

Fossen understrekte imidlertid at de alliertes taktikk var endret med de neste to angrepene på ubåtbunkeren, som skjedde 29. oktober samme høst og 12. januar 1945. Disse angrepene bar heller preg av presisjon og forsiktighet. «Dette viser at de allierte ikke ønsket noen gjentakelse av katastrofen 4. oktober», konkluderte han. Om angrepet 12. januar står det i tillegg at det kom tydelig frem av rapporten at det ikke skulle tas noen sjanser på å skade sivile.¹²⁴ Her blir de allierte fremstilt i et bedre lys; Det som skjedde 4. oktober fremstår som et

¹²⁰ Fossen, *Laksevågs historie*, 559

¹²¹ Fossen, *Laksevågs historie*, 559-562

¹²² Fossen, *Laksevågs historie*, 563

¹²³ Fossen, *Laksevågs historie*, 524

¹²⁴ Fossen, *Laksevågs historie*, 522, 563

uhell, som de allierte riktignok hadde skyld i, men som de ikke hadde regnet med, og de gjorde det de kunne for at noe tilsvarende ikke skulle skje igjen. På denne måten har Fossen på den ene siden lagt all skylden over på de allierte, og på den andre siden fremstilt dem som «gode» i bunn, i den forstand at de var opptatt av å ta hensyn til sivile liv. Dette er et tydelig brudd med de tidligere fortellermønstrene knyttet til hendelsen. Det var ikke noe forsonende eller trøstende over at de sivile tapene skyldtes feil og mangler i de alliertes angrepstaktikk, og Fossen var utvetydig på at de allierte kunne klandres. Selve bildet av de allierte skiller seg imidlertid ikke fra de tidligere: de hadde gode hensikter, og lærte av sine feil. Bruddet handler således mest om nytt rom for nyanser i fremstillingen. Dette blir enda tydeligere med omtalen av tyskerne, som fremstår som hjelpsomme og omsorgsfulle. Omtalen ga et mer nyansert bilde av dem enn tidligere historieskrivning hadde gjort, noe som videre tyder på at konsensusen, med det skarpe venn/fiende-skilllet, ikke lenger var så inngripende.

3.6 Kapittelkonklusjon

Verkene som har blitt analysert i dette kapittelet er tre faghistoriske oversiktsverk. Til forskjell fra første periode, der de omtalte skriftene ble skrevet av diverse lokale utvalg og komiteer, eller ved hjelp av innsendere, var det nå bare etablerte historikere som stod bak de større utgivelsene. I alle tre oversiktsverkene gjør den nye sosialhistorien seg synlig gjennom et tydelig søkelys på vanlige mennesker og hverdagslivet under okkupasjonen. Til sammenligning var oversiktsverket *Norges krig* fra 1947-1950 bare fokusert rundt den politiske historien. I BT skjedde det også en utvikling. Tidligere, som vi har sett, var avisartiklene om bombingene sentrert rundt sivilbefolkningens tap og lidelser, hjelpearbeidet, gjenoppbyggingen og ulike måter å minnes hendelsen og de omkomne. Etter 1970 var minnetematikken fremdeles fremtredende, men det kom i tillegg mer politisk og normativt innhold på trykk. Vi har sett noen eksempler på artikler, skrevet av enten journalister eller innsendere, som innebærer vurderinger av bombingene og resultatene av den, og argumenter for å støtte oppunder de respektive synspunktene.

De nye fortellermønstrene som trer frem i perioden er karakterisert av nyanser, spekulasjoner og skyldtilskrivelse. Med Sælens BT-artikkel fra 1974 ble det for første gang lagt opp til at de allierte kunne klandres for tapene, og i en BT-artikkel fra 1988 ble tyskerne stilt i et godt lys for første gang. I *Norge i krig* finner man flere mønstre, der noen av dem markerer et brudd med de tidligere. Eriksen og Halvorsens fremstilling av bombingene i bindet *Frigjøring* avsluttes med retoriske spørsmål om hva slags tanker folk gjorde seg om bombingene den gangen. Det åpnet for en diskusjon som ingen av de tidligere verkene hadde hatt – dette ved å

vise til grunner for at både tyskerne og de allierte kunne klandres for tapene, og at bombingene kanskje ikke hadde vært verdt tapene. Fossens fremstilling i *Laksevågs historie* markerte også et brudd. Han kritiserte de alliertes strategi og planlegging i forbindelse med bombingene, og tilskrev dem all skylden for konsekvensene, samtidig som at han videreførte mønsteret som fremstilte dem som «gode» i bunn. I tillegg kastet han lys over tyskernes gode gjerninger. På den måten ga han rom for nyanser i fremstillingen.

De nye fortellermønstrene vitner om at konsensusen var begynt å svekkes. Som vist med eksempler i kapittel 2, ble de allierte og tyskerne/nazistene de første tiårene etter krigen plassert i skarpt adskilte kategorier som «venn» og «fiende», og «gode» mot «onde». Etter 1970 ble skillelinjene mindre tydelige ved at det ble gitt rom for flere nyanser og gråsoner i omtalen av aktørene. Det speiler utviklingen i krigshistorien generelt i denne perioden.

Et fellestrekk for alle fremstillingene i dette kapitlet, som skiller dem fra fremstillingene fra perioden 1945-1970, er at hendelsen er fremstilt som en bevisst handling og ikke som en ulykke. Konsekvensene ble riktignok fremstilt som uheldige (der vurderingen av om det var nødvendig eller ikke varierte), men selve bombingene var likevel et strategisk valg fra de alliertes side, og det ble ikke sett bort ifra, verken i oversiktsverkene eller avisinnlegg. Det var en nødvendig forutsetning for å kunne vurdere og diskutere bombingene som aksjon. Et annet trekk som går igjen i utgivelsene fra begge periodene er at fremstillingene går over i en fortellende form med omtalen av barna på Holen skole og bombingene der. Det skaper mer rom for å bygge opp spenning eller spille på det tragiske. I både *Bergen i krig*, bind 4 av *Norge i krig* og *Laksevågs historie* er deler av fremstillingene direkte sitater fra barn som opplevde bombingene. Slik dramatiseres hendelsen gjennom at enkeltskjebner løftes frem. I BT-artikkelen fra 1988 og i *Laksevågs historie* kommer det frem at flere overlevende fikk varige mén i ettertid. Som nevnt i analysen vitner det om en utvidelse i offerbegrepet knyttet til bombingene, som tidligere kun hadde inkludert omkomne, og til en viss grad deres pårørende. De omkomne hadde, som vist i kapittel 2, blitt listet opp med navn i avisene og i flere verk, holdt begravelser for, skrevet inn i *Våre falne* og *Lærerne som falt* og satt opp minnesmerker for. Det var de som ble anerkjent som bombingens ofre, og det var de som skulle minnes. De som hadde overlevd bombingene, og som satt igjen med traumer og senskader, ble ikke viet noe form for oppmerksomhet i offentligheten eller historieskrivningen (slik det fremkommer i oppgavens kildemateriale), før på dette tidspunktet – først og fremst med *Laksevågs historie*. Det var starten på en dreining mot krigens langtidsofre, som slo inn for fullt etter 1990.

Mønstrene som ble identifisert mellom 1945 og 1970 ble til en viss grad videreført etter 1970. Både i fjerde bind av *Norge i krig*, skrevet av Nøkleby, og i Greves *Laksevågs historie*,

ble bombingene skrevet om og anerkjent, men uten skyld- og ansvarsfordeling. I tredje bind av *Norge i krig* fremstilte Greve de allierte på en måte som videreførte syndsforlatelsesmønsteret, noe man også ser i to BT-artikler fra 1980-tallet. Ellers er det mange ulikheter mellom fremstillingene fra de to kapitlene. Dette kapitlets identifiserte fortellermønstre knyttet til sivil død som følge av friendly fire, skiller seg fra de i første periode på flere områder. Til forskjell fra tidligere fremstillinger, ble de allierte fra 1970 eksplisitt nevnt som aktører bak bombingene i bortimot alle utgivelsene. Unntaket er *Norge i krig*, der det bare kommer frem i ett av bindene, men i verket generelt er det understreket i omtalene av andre allierte bombingene at det nettopp var de allierte som angrep. I tillegg ble sivile dødsfall oppgitt og eventuell kontrovers trukket frem, noe som skiller seg fra *Norges krig*, oversiktsverket utgitt 40 år tidligere, der ingen av delene ble tatt opp. Noe annet som skiller verket fra forgjengeren er hvordan samarbeidet mellom norske og britiske myndigheter ble presentert. I den eldre *Norges krig* ble det beskrevet som intimt, vellykket og relativt uproblematisk. I *Norge i krig* finner man derimot sprikende mønstre. Samlet sett er det mye som tilsier at trangen til å fremstille de allierte i et godt lys som ser ut til å ha preget fremstillingene i første periode, ikke var like sterk eller enerådende fra 1970-årene av. Det støtter oppunder observasjonen om at konsensusen holdt på å svekkes.

Bombingen ble ikke omtalt i Aftenposten i perioden, noe som vitner om en større opptatthet av hendelsen lokalt enn nasjonalt. At hendelsen ble gjenstand for motstridende normative vurderinger i BT, kan tyde på at det foregikk en implisitt debatt om emnet, der folk reagerte på andres utsagn og følte behov for å få frem motsatt synspunkt, enten ved å forsvare eller kritisere. Hvorfor dette skjedde på akkurat denne tiden, kan det være flere grunner til. At det var flere tiår siden bombingene betydde at hendelsene og sorgen var kommet mer på avstand, noe som kan ha senket terskelen for å diskutere det mer åpent. I tillegg hadde en ny generasjon kommet til, og de som var barn under krigen hadde vokst opp – grupper som kan ha ønsket svar og forklaringer på det som hadde skjedd. Som nevnt innledningsvis hadde også en ny generasjon krigshistorikere etablert seg, som var mer kritisk og ransakende enn den forrige, og med det oppstod et klima for å sette ting under debatt.

Heller ikke i denne perioden fremtrer bombingene som fortiet, da den er omtalt i tre ulike oversiktsverk og med jevne mellomrom i BT. Sammenlignet med tidligere verk, inneholdt Greves fremstilling i *Bergen i krig* mye informasjon om bombingene, fordelt på fem sider: bakgrunnen for den, militære detaljer og resultatet når det gjaldt militære mål – som var nytt, samt konsekvensene for sivilbefolkningen med hjelpearbeidet som sentralt, noe man kunne lese om i flere av skriftene fra første periode. I det ledende oversiktsverket *Norge i krig* finner man to ulike fremstillinger. Den første, fra bindet *Holdningskamp*, er lånt fra *Lærerne som falt*, og

gir en kort, dramatisk beskrivelse av det som skjedde på Holen skole. I den andre fremstillingen, fra bindet *Frigjøring*, oppgis dødsfallene, at mange av disse var barn fra Holen skole, politiske opplysninger som at den tyske ubåtbunkerer var bombemålet, og noen avsluttende retoriske spørsmål angående hvem som kunne klandres for tapene. Bombingen av Laksevåg/Holen skole er viet mer plass i oversiktsverket enn de fleste andre allierte bombingene i Norge som førte til sivil død. Fossens *Laksevågs historie* handler om Laksevåg gjennom tidene – ikke bare i krigskontekst – og da den kom ut var den banebrytende med henblikk på mengden informasjon og plass viet bombingene. Fremstillingen av den strekker seg over mange delkapitler, på til sammen cirka 50 sider, og inneholder både militære og politiske aspekter ved bombingene, de mange konsekvensene for sivilbefolkningen, utbroderende personlige beretninger og drøfting av bombestrategi og skyldspørsmål. I BT ble hendelsen omtalt i én gang i 1970-årene og en rekke ganger i 80-årene, både i større artikler som hovedtema, i kortfattede innlegg og som digresjon i andre artikler. Samlet sett taler dette sterkt imot at hendelsen, altså selve bombingene og de umiddelbare konsekvensene, ble fortiet i perioden.

Kapittel 4: Diskusjon, synliggjøring av langtidsofrene og krav om anerkjennelse. Fremstillinger fra 1990 til 2022.

Dette kapittelet omfatter fremstillinger av bombingene av Laksevåg/Holen skole fra 1990 og frem til i dag (2022); en periode med stadig økende mangfold i historieskrivningen. Til sammen består analyse materialet av elleve større utgivelser, samt avisinnlegg fra Aftenposten og BT.¹²⁵ Mange av utgivelsene er skrevet av personer uten faghistorisk bakgrunn, men med en spesiell tilknytning til Laksevåg og/eller det som skjedde 4. oktober 1944. Det var i denne perioden påstandene om fortielse ble fremholdt, så et sentralt spørsmål i kapittelet er hva som egentlig har blitt ment med fortielse, og hva som kan være mulige forklaringer bak påstandene.

4.1 Bomber over Laksevåg (1991) – Erfaringer i fokus

Bomber over Laksevåg. 4. oktober og tiden som fulgte ble skrevet av lærer og forfatter Arne Lyngvi (1921-2011) og utgitt i 1991. Lyngvi vokste opp på Minde i Bergen. De første okkupasjonsårene var han sanitetssoldat på Voss, men han dro tilbake til Bergen i 1942, hvor han etter hvert ble med i Det sivile luftvern. Han jobbet i mange år som lærer og rektor før han ga ut flere bøker knyttet til krigsårene, basert på både egne og andres erfaringer og minner.¹²⁶ *Bomber over Laksevåg* er en av dem, basert på andres minner. Boken består av 292 sider, og innledes med «Dette er en bok om mennesker, ikke om strategi». Hovedgrunnlaget for fremstillingen er samtaler som Lyngvi har hatt med rundt hundre mennesker som opplevde bombingene, med det formål å la de berørte komme til orde og fortelle sine historier før det var for sent, altså før øyevitnene var borte. Han ønsket å få frem noen av de lidelsene og byrdene som sivilbefolkningen måtte bære på grunn av krigen, og at de ikke skulle bli glemt. Boken ble tilegnet «dem som mistet liv og helse i bomberegnet, og deres pårørende og venner, som satt igjen med sorgen og savnet».¹²⁷

Boken består av 19 kapitler, i tillegg til innledning, etterord og – helt til slutt – en liste over alle som omkom under bombingene, med navn, fødselsdato, beskjeftigelse, hvor de døde og hvor de ble begravet. Hvert kapittel inneholder en innledning skrevet av Lyngvi og et varierende antall personlige beretninger fra informantene, mange av dem med bilder av

¹²⁵ Rundt 1990 fikk de fleste avisene i Norge kommersielle eiere. BT ble kjøpt opp av mediekonsernet Schibsted i 2009, som hadde eid Aftenposten siden dens grunnleggelse. Kommersielle eiere betydde at kravet om fortjeneste ble det overordnede målet for driften (Kulturdepartementet (medienorge), «Schibsted»; Høst, *Mye mer enn Akersgata*, 115, 147). Siden midten av 90-tallet har internett blitt en stadig viktigere kilde til nyheter. Begge de respektive avisene ble tilgjengelig på internett før tusenårsskiftet, og de har siden økt satsningen på digitale medier. Dette kapittelets analyse vil omfatte både nett- og papirutgivelser. Når det er sagt, er bortimot alle nettartiklene også å finne i papirversjon.

¹²⁶ *Bergens Tidende* 21.3.07

¹²⁷ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 4, 7-8

dødsopfrene som ble fortalt om. Kapitlene har ulik grad av struktur. Noen er tydelig tematisk avgrenset ved at alle som fortalte/ble fortalt om var tilknyttet samme sted eller gruppe, for eksempel Kleivdals lærfabrikk, en bestemt klasse på Holen skole, hjelpemannskaper eller evakuerte barn. I andre kapitler fremstår det mer tilfeldig. Kapitteloverskriftene er enten sitater hentet fra beretningene, for eksempel ««Jeg så min egen begravelse»», ««Mor og far, nå dør vi!»», eller forfatterens egne ord, som «Veggene klappet sammen» og «De ofret alt for å hjelpe». At mesteparten av boken består av personlige beretninger, fortalt av mennesker med minner knyttet til bombingene, markerer et brudd med de tidligere fremstillingene. Personlige beretninger om bombingene var ikke nytt i seg selv på dette tidspunktet, men tidligere hadde de bare blitt brukt som illustrasjoner til det som skjedde 4. oktober 1944. I denne boken var minnene hovedsaken, og funksjonen var ikke å forklare det som hadde skjedd, men å få frem hvordan folk hadde opplevd det. *Bomber over Laksevåg* markerer på denne måten en forskyvning av fokus, ved at det realhistoriske kom i bakgrunnen, og de menneskelige erfaringene i forgrunnen.

Til sammen er det rundt 100 forskjellige beretninger, og de vil omtales samlet. Lengden på dem varierer fra et par avsnitt til flere sider. Overskriftene inneholder fullt navn på fortelleren, alder i 1944 og eventuelt klassetrinn/yrke og hvem de mistet, f.eks. «Eva Lie, 7 år i 1944, mistet sin bror Einar i flyangrepet».¹²⁸ Beretningene har narrativ struktur, er rike på detaljer og gir leseren innsikt i hva fortellerne tenkte, gjorde og følte i tiden før, under og etter bombingene. Mange er dramatiske og bygget rundt en spenningskurve. En hjelpepleier som hadde vært på Holen skole fortalte for eksempel: «Lyset gikk, og barnene hylte enda verre. Det nyttet ikke hva jeg sa eller ropte til dem. De hørte ikke på meg, men klynget seg fast til meg og boret hodet inn i brystet og kroppen min. De var grepet av panisk redsel, stakkars små».¹²⁹ Det meste som blir fortalt er altså basert på folks minner om noe som skjedde 47 år tilbake i tid. Minner har vist seg å være skrøpelige og foranderlige. Beretningene, eller minnefortellingene, bør derfor sees som konstruksjoner, i den forstand at de ikke er direkte kilder til fortiden selv, men skapt i spennet mellom fortid og fortellertid, formet av senere opplevelser og kulturelle prosesser og satt sammen til en meningsfull fortelling.¹³⁰

Bomber over Laksevåg viser historien om 4. oktober 1944 på Laksevåg fra utrolig mange vinkler. De som fortalte hadde vært barn, foreldre, lærere, arbeidere, redningsfolk osv., og de husket ulike typer detaljer. Man kan lese mye om sjokket, fortvilelsen og sorgen i ettertid,

¹²⁸ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 52

¹²⁹ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 152

¹³⁰ Kaldal, *Minner som prosesser i sosial- og kulturhistorie*, 77

men også om den intense lettelsen og gleden av å bli gjenforent med noen man trodde var død. Mange trakk inn påkjenninger hos venner og bekjente i tillegg til det som bare angikk dem selv, noe som gir leseren en fornemmelse av lokalsamfunnets samhold og fellesskap. Noen fortalte mest om tiden rett etterpå, og mange valgte å dele gode minner om/med personer de hadde mistet. Det kunne for eksempel være beskrivelser av situasjoner eller samtaler, og så «Det var siste gang jeg så Erling».¹³¹ I de fleste beretningene er det også bilder av de døde. Som nevnt i analysen av *Våre Falne*, uttrykker det dødelighet, et liv som ikke er levd, spesielt når de er unge. I stedet for å bare gi fakta om dødsfallet (navn, alder, dødsårsak), er fremstillingene i *Bomber over Laksevåg* dreid mot personene selv, til det faktum at det var barn (eller andre) med livet foran seg. Bildene og minnefortellingene om de døde fanger dem i nåtiden med vår nåværende kunnskap om deres skjebne, noe som gjør det hele ekstra tragisk. Alle de individuelle fortellerstemmene, med deres subjektive erfaringer, følelser og erindringer knyttet til bombingene, skaper et unikt helhetsbilde. Det byr på en ny type innsikt, forståelse og medfølelse for de involverte, som skiller seg fra vanlige historiske fremstillinger. Den store mengden av personlige beretninger, samspillet mellom dem og ikke minst Lyngvis innramming, var banebrytende i å vise frem sivilbefolkningens lidelser.

Selv om beretningene er ulike, er de ikke motstridende.¹³² Likhetene er mange, for eksempel bruk av sterke ord og uttrykk i skildringene, samt gjentakende bemerkninger om at de «aldri glemmer», eller at det var en klar og fin oktoberdag. Det er flere beskrivelser av hjelpsomme tyskere etter bombingene, men også et par bemerkninger om at de behandlet krigsfangene dårlig. Noen av de som var barn under krigen fortalte at de hadde gitt mat til og blitt venner med russiske krigsfanger.¹³³ Fem stykker trakk kort frem psykiske ettervirkninger, «nerveproblemer», som enten hadde preget dem selv eller familiemedlemmer.¹³⁴ Hvorvidt de snakket om hendelsen i ettertid, var det seks stykker som sa noe om. En av dem uttalte at det var helt naturlig at de som var på skolen den dagen, snakket om det som skjedde hvis de kom sammen. Resten sa det motsatte – at det var noe de hadde tidd om. De fleste hadde unngått å bringe det på bane fordi det var vanskelig å snakke om, enten for dem selv eller for de rundt. En av dem fortalte om sin far: «Vi snakket lite om det som var skjedd. Han gikk hele tiden og fortiet det. Det hadde vært meget bedre for oss begge to om vi hadde snakket ut. Men i den tiden skulle man tie om sorgen for å ikke belaste andre med den». En annen hadde ingen klar forklaring: «Det er forunderlig, men vi har aldri snakket om det som hendte. Vi har fortrenget

¹³¹ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 20

¹³² De inneholder heller ikke opplysninger som taler direkte imot det Lyngvi formulerte selv.

¹³³ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 45, 93, 109, 114, 120, 201

¹³⁴ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 38-39, 56, 82, 89, 145

det på en måte». «Barns lengsel er ofte ensom og ordløs», sa en tredje.¹³⁵ Disse utsagnene uttrykker en form for fortielse, i den forstand at overlevende ikke snakket med hverandre om det som hadde skjedd. Fortielsen knyttes her til det psykososiale miljøet på Laksevåg, og ikke til offentlig anerkjennelse og omtale av bombingene og/eller de som døde av den.

Det som ble formulert av Lyngvi, gjennom forord og kapittelinnledninger, utgjør til sammen omkring 25 sider. Til forskjell fra beretningene, som uttrykker minner og subjektive opplevelser, er forfatterens fremstilling basert på innsamlet kildemateriale. Det setter en forventning hos leseren om at begivenhetene er fremstilt på en mer eller mindre objektiv og nøyaktig måte. De aktuelle sidene inneholder mengder med informasjon om mange sider ved bombingene. Han viet et par sider til beskrivelser av ubåtbunkeren og Bergen som støttepunkt for det tyske ubåtvåpenet. Det står i den sammenheng at de allierte ikke gjorde seg noe håp om å få ødelagt bunkeren, ettersom de ikke hadde store nok bomber, men at de ønsket å ødelegge verkstedsområdene rundt. Når det gjelder selve angrepet, er flyene oppgitt i antall og typer, og de militære resultatene kort beskrevet.

Hovedvekten når det gjelder resultater er lagt på det som angikk sivilbefolkningen: stedene som ble rammet, hvilke deler av bygningene bombene traff, hvem som befant seg der, tilfluktsrommenes kvalitet og antall omkomne og overlevende. Holen skoles oppbygging og klasseinndeling er spesielt utdypet. Lyngvi funderte også over hva folk på ulike steder må ha tenkt da bombene falt, og over hvordan det kanskje kunne ha gått annerledes for noen hvis de hadde oppholdt seg andre steder. Tallet på de omkomne, både totalt og gruppevis, er gjennomgående trukket frem i innledningene. Hvor mange som ble skadet og hjemløse er også nevnt. I tillegg står det at tolv tyskere omkom, samt et ukjent antall russiske krigsfanger. I beskrivelsen av redningsarbeidet er det understreket at Det sivile luftvern og brannvesenet gjorde en strålende innsats, under det meget vanskelige forhold. Lyngvi skrev ellers en del om tiden etterpå: De mange begravelsene i ukene som fulgte, og de som mistet familiemedlemmer, hus og hjem. Etterlatte ble vist stor omsorg og kjærlighet, står det. Flere sider er viet til evakueringen av områder til landdistriktene, der barna var hovedprioritet.¹³⁶

Lyngvi kastet også lys over «krigens langtidsofre»; de som måtte slite med varige fysiske eller psykiske problemer etter krigen. De hadde ikke krisepsykiatere den gang, påpekte han, så alle måtte klare seg så godt de kunne. Man var overlatt til venners eller slektingers hjelp, og det holdt ikke alltid. Mange fikk varige merker på kropp og sjel, og noen fikk et kortere

¹³⁵ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 46, 73, 92, 112, 145, 194

¹³⁶ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 10-18, 21, 28-29, 35, 47-48, 71, 97, 104, 121, 137, 142, 169, 186, 204-206, 224, 239-240, 253-254

liv selv om de overlevde flyangrepet.¹³⁷ Mange av dem som Lyngvi snakket med i forbindelse med boken, hadde tidd lenge om sine sår, skrev han. De ville ikke plage noen med sine problemer, og det de hadde opplevd var så vondt at de strevde med å sette ord på det. «Men ordene dekket ikke alt, og så tidde de heller». Selv da Lyngvi kontaktet dem var det vondt å snakke om det som hendte. Mange synes likevel det var godt å snakke ut, og utviste stor takknemmelighet. Ifølge Lyngvi hadde mange av langtidsofrene syntes at de aldri var blitt hørt eller ordentlig forstått, kanskje fordi viljen til å lytte ikke hadde vært til stede. Kampen for krigspensjon trakk han også frem: «Enkelte har klart å få krigspensjon, andre ikke, enda de skulle hatt det for lenge siden», med en bemerkning om at regelverket er vanskelig å bli klok på, og byråkratiet brysomt å sloss mot.¹³⁸ Senskader hos overlevende hadde tidligere blitt tematisert av Fossen (3.5) og i en BT-artikkel fra 1988. Lyngvi sin fremstilling skiller seg ut gjennom en sterkere vektlegging av senskadene, samt tausheten rundt dem.

Språket i Lyngvis fremstilling er til dels redegjørende og nøkternt, men også dramatisk og diskuterende, med sterke ord og uttrykk, for eksempel i utsagnene «Skrikene fra lemlestedede ofre og sønderrevne kropper preget seg for alltid inn i erindringen» og «Klassen ble totalt utslettet, en hel klasse med gutter på ti år! Er vi i stand til å fatte hva det betyr?». ¹³⁹ Lyngvi søkte også å sette ord på følelsene og savnet folk satt igjen med, for eksempel: «Mor og far lengtet etter å høre skrittene, lyttet etter stemmen til det kjære barnet de ble frarøvet på en så brutal måte». Det sørgelige ble altså gjennomgående trukket frem. Det er også stadige innslag av språklige virkemidler i fremstillingen. Variasjoner av «de kunne aldri glemme» er gjentatt en mengde ganger, noe som understreker viktigheten av ordene.¹⁴⁰ Man finner også språklige bilder, som «De tyske ubåtene lå lik ulveflokker og ventet på sitt bytte» og «Barn som dør, er lik planter som ikke rekker å blomstre». ¹⁴¹ Lyngvi brukte også kontrastering, for eksempel ved å vise til ektemenn som oppdaget «at kone og barn lå drept under ruinene av det som få timer tidligere hadde vært et lykkelig hjem», og at flyangrepet «forvandlet en vakker høstmorgen til et inferno av lidelse og død». ¹⁴² Kontrastene forsterker hverandre og skaper dybde. 4. oktober er flere steder beskrevet som en vakker høstdag. Det har gått igjen i mange av de analyserte fremstillingene, sammen med ordet «inferno» om utfallet.

¹³⁷ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 8, 169

¹³⁸ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 8-9, 274

¹³⁹ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 7, 71

¹⁴⁰ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 7, 12, 71 169

¹⁴¹ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 10, 71

¹⁴² Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 71, 186

Når det gjelder navngivning av hendelsen er det stort sett «angrepet» og «flyangrepet» som er brukt. Om de som døde av bombingene er det «drept» som dominerer, men det finnes også tilfeller av «omkom» og andre varianter. Ordbruken refererer til en bevisst handling og at noen stod ansvarlig for dødsfallene. I bokens første sider er det brukt «vi», «oss» og «våre», der «vi» er presisert i første setning som «vi som opplevde krigen på nært hold».¹⁴³ Forfatteren refererte på den måten til et fellesskap som han selv inngikk i, noe som også kan fungere på en måte som knytter leseren til dette fellesskapet.

Lyngvis fremstilling inneholder også en diskusjon om hvem som kunne bebreides for konsekvensene som bombingene fikk. Mest skyld er lagt på de kommunale myndighetene, noe vi tidligere har sett i de illegale avisene fra krigstiden. «Hvordan vi enn snur og vender på det, var det uansvarlig å drive undervisning på Holen», konstaterte Lyngvi. Det var et tillitsbrudd mot foreldrene å la deres barn tilbringe flere timer hver dag i skyggen av ubåtbunkerer, og «fremdeles lever foreldre som er bitre på de myndigheter som ikke følte større ansvar for deres barns liv». Da tyskerne ville flytte norske virksomheter og ta over skolen, fikk kommunale myndigheter utsatt overdragelsen. Lyngvi understreket poenget gjennom retoriske utsagn som «Hvorfor lot de det skje? Så de ikke faren? Ubåtbunkerer lå mindre enn to hundre meter fra skolen!». Nøyaktig hvor ansvaret lå hadde han ikke klart å påvise, men formelt sett hadde ordføreren hovedansvaret. Folkemeningen hadde pekt han ut som den skyldige og kalt ham «mordføreren», ifølge Lyngvi.¹⁴⁴ Dette markerer et brudd med de tidligere fremstillingene fra fredstid, vet at skylden og ansvaret ble lagt et nytt sted. Ellers er noe av skylden indirekte lagt på tyskerne, med utsagn som «Det var tyskerne som begynte det hele da de overfalte oss». Med andre ord; det var de som begynte, og hvis de ikke hadde vært der hadde ikke de allierte trengt å bombe. Det var også «den intense tyske luftvernilden» som hadde tvunget flyene opp i høyden slik at treffsikkerheten ble redusert. På den andre siden avviste Lyngvi ryktet om at tyskerne hadde holdt sivile som gisler eller skjold for den tyske vernemakten.¹⁴⁵ I de personlige beretningene er det generelt lite fokus på hvem som kunne bebreides for konsekvensene av bombingene. De som sa noe om det, rettet skylden mot de kommunale myndighetene, slik som Lyngvi. Flere husket at de voksne på den tiden hadde snakket om faren ved å gå på skolen der ute, og at den aldri burde ha vært i bruk under krigen.¹⁴⁶

De allierte ble omtalt av Lyngvi som «våre allierte venner» og «våre venner i vest». De «utkjempet en hard kamp for å gjøre slutt på nazistenes planer om et verdensrike», og der kom

¹⁴³ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 7

¹⁴⁴ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 11, 47-48

¹⁴⁵ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 7, 1, 186

¹⁴⁶ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 25, 45, 51, 82, 159

ubåthavnen på Laksevåg etter hvert til å spille en avgjørende rolle. Med dette ble de allierte forsvart, og hedret for innsatsen sin. Det vakte glede da de viste seg med sine fly, ifølge Lyngvi, og folk («vi») følte seg relativt trygge, for sivilbefolkningen ville sikkert bli spart. De «ville nok ikke med sin gode vilje la det gå utover oss når de satte inn sine angrep mot vår felles fiende». Etersom det likevel gikk utover sivilbefolkningen, fulgte Lyngvi opp med «Kanskje vi var naive. Vi burde ha tenkt på at dette var en kamp på liv og død, der mål og midler balanserte». At folks gledelige forventninger ble brutt, handlet altså ikke om at de allierte ikke var «gode» likevel, men at folk hadde vært litt naive, og ikke sett det store bildet. Han tok også opp spørsmålet om hvorvidt ryktet om at Hølen skole var fraflyttet, hadde blitt tatt med i vurderingen. Så vidt han visste, hadde det ikke blitt diskutert i det hele tatt, for iverksettelsen av angrepet ble bestemt på høyeste militære og politiske hold, og tidfestingen hadde funnet sted ut fra militære og meteorologiske overlegninger, «som alltid ellers».¹⁴⁷ At de allierte ikke hadde tatt hensyn til skolebarna i planleggingen, kan leses som en form for skyldtilskrivelse eller negativ bemerkning. På den andre siden la Lyngvi det frem på en rettfærdiggjørende måte, ved å beskrive det som en helt naturlig prioritering slik situasjonen var. De kjempet jo en hard kamp mot en felles fiende, og om det oppholdt seg barn på skolen var helt og holdent de lokale myndighetenes ansvar, ifølge Lyngvi. Han anerkjente altså de allierte som aktører, men samtidig ble de forsvart og unnskyldt, fremstilt som «gode» i bunn.

Samlet sett, i *Bomber over Laksevåg*, ble syndsforlatelsesmønsteret videreført i omtalen av de allierte, og skylden ble lagt på de kommunale myndighetene. Det som skiller seg mest ut ved verket er at sivilbefolkningens lidelser ble belyst i sterkere grad enn noen gang tidligere, hovedsakelig gjennom de overlevendes minnefortellinger. Lyngvi slapp dem frem og lot dem fortelle med sine egne ord, og rammet det inn på en måte som gjorde at deres erfaringer ble hovedsaken i fremstillingen, fremfor det realhistoriske.

4.2 Tragedien i Laksevåg (1994) – Bevisst handling med tragiske følger

Tragedien i Laksevåg: Bombeangrepet i Laksevåg 4. oktober 1944 er et 35-siders informativt minneskrift som ble utgitt av Laksevåg Kulturhistoriske Forening til 50-årsdagen for hendelsen. Foreningen driver bevarings-, kultur-, og pedagogisk museumsvirksomhet i Laksevåg og har på det meste hatt over 600 medlemmer. Minneskriftets redaktør, Reidar Sundsteigen (1925-2003), hadde en sentral posisjon i foreningen.¹⁴⁸ Da skriftet var ferdigstilt ble det sendt ut til samtlige husstander i Laksevåg, og kan med det potensielt ha blitt en del av den lokale

¹⁴⁷ Lyngvi, *Bomber over Laksevåg*, 7, 48

¹⁴⁸ Lokalhistoriewiki, «Laksevåg Kulturhistoriske Forening»

minnekulturen. Forordet ble innledet med setningen «4. oktober 1944 er den mørkeste dagen i Laksevågs historie», etterfulgt av en bemerkning om det var blitt skrevet mye om de tragiske hendelsene som fant sted denne dagen – noe som taler direkte imot de påstandene som skulle komme senere om at hendelsen hadde vært fortiet til ut på 2000-tallet. Selv om mye var blitt skrevet, fant foreningen det riktig å gi ut et skrift for å markere 50-årsminnet av «flyangrepet som drepte 193 mennesker og påførte mange personer store fysiske skader». Det som ble mest vektlagt i forordet var imidlertid de vedvarende, psykiske skadene: «Det er ingen tvil om at angrepet som rammet lokalsamfunnet så hardt forårsaket psykiske langtidsvirkninger for mange mennesker». Det gjaldt særlig for dem som mistet nære og kjære. Siden de måtte klare seg uten krisepsykiatri og sorgbehandlingsgrupper, slet mange mennesker med traumer for livet. «For dem leget ikke tiden alle sår», avsluttes det.¹⁴⁹ Her ble krigens langtidsofre løftet frem. Det vitner også om at hendelsen – «tragedien i Laksevåg» – hadde blitt utvidet til å omfatte mer enn bombingene i 1944 og den umiddelbare ettertiden. Nå ble også den lange ettertiden regnet med – de mange tiårene med traumer og senskader for de overlevende.

De første elleve sidene av skriftet handler om det militærpolitiske: bombemålene, tyskernes bygningsarbeid og arbeidskraft, de alliertes angrepsstyrke osv. Språkføringen i denne delen er i hovedsak informerende og nøytral. Neste del av fremstillingen innledes med overskriften «Tragedien» og har lokalsamfunnet som utgangspunkt. 4. oktober, beskrevet som en fin høstmorgen, «tegnet til å bli en vanlig dag med alle dens små og store problemer». Skrivemåten er fortellende, og skaper et bilde av et harmonisk lokalsamfunn uten store bekymringer. Det øker kontrasten mellom forholdene før og etter bombingene, noe som forsterker det dramatiske og tragiske aspektet. Fortellingen følger en spenningskurve, som begynner lavt med den rutinepregede morgenen og øker med flyalarmen og folk som gikk i tilfluktsrom fordi «En kunne jo aldri vite». Spenningen toppe seg med beskrivelsen av «en skrekkblandet usikkerhet som bredte seg» da folk hørte luftvernild og brummende bombefly, og innså at det var alvor denne gangen.¹⁵⁰ Det som hendte under selve angrepet og de påfølgende dagene er fremstilt gjennom et utdrag fra Det sivile luftverns sentralkommandos inn- og utgående meldinger. Det er listet opp i overkant av 50 meldinger som ble sendt mellom klokken 09:05 og 21:45 den 4. oktober. De er korte – fra et par ord til et par linjer, og de fleste ble sendt med få minutters mellomrom. Eksempler på meldinger er «Kl. 10:31 - Brannene i Kringsjåveien sprer seg. Assistanse nødvendig», «Kl. 11:31 - Halve bygningen, Holen skole,

¹⁴⁹ Sundsteigen, *Tragedien i Laksevåg*, 3

¹⁵⁰ Sundsteigen, *Tragedien i Laksevåg*, 15-17

sammenrast», og «Kl. 14:57 - Fra Gades Institutt: Snart ikke plass til flere lik. [...]».¹⁵¹ Meldingenes korte og konsise form gir en dramatisk skildring av hendelsene, og situasjonen fremstår som kaotisk og intens. Man får et innblikk i hva som skjedde, og hva Det sivile luftvern måtte håndtere og forholde seg til. Fremstillingsformen gir ikke rom for personlige opplevelser eller detaljrike fortellinger. Forfatterne understrekte også at: «Meldingene kan på ingen måte beskrive all den sorg, nød og fortvilelse angrepet forårsaket».¹⁵²

Flere sider er viet til rednings- og opprydningsarbeidet, skildret som svært vanskelig og omfattende. Bildene i denne delen viser totalskadde hus, skolen etter bombingene og hjelpemannskaper i arbeid.¹⁵³ Videre omtales dødsfallene, innledet med «Store tragedier inntraff i tilfluktsrommene på Holen skole, Kleivdals Lærfabrikk, og hos Bernt Iversen & Søn som alle fikk direkte bombetreff». Det er oppgitt hvor mange som døde hver av disse stedene, og andre steder, at det var totalt 193 mennesker og at rundt halvparten av disse var kvinner og barn. I tillegg fikk mange mennesker større og mindre skader. De materielle skadene på hus og fabrikker er oppsummert i et par setninger.¹⁵⁴

De militære resultatene av angrepet ble også inkludert i minneskriftet: De tyske anleggene ble skadet nok til at driften ble satt kraftig tilbake, og noen heveverk og ubåter ble senket. Ubåtbunkerer derimot, fikk flere fulltreffere uten å bli særlig skadet. «Hvis ubåtbunkerer var det primære målet kan man i ettertid undre seg om den militære gevinsten stod i forhold til de sivile tapene». Her stilles det spørsmål ved om bombingene var verdt ofrene. Det står videre at de allierte på dette tidspunktet visste at bombingene deres hadde dårlig virkning på de solide betongkonstruksjonene – det hadde de erfart med de tyske ubåtbunkerer på franske kysten.¹⁵⁵ Dette kan leses som en direkte klandring av de allierte: de visste at bombene ikke kom til å ødelegge bunkerer, likevel gjorde de det, og derfor døde 193 mennesker på Laksevåg.

I skriftets tittel er hendelsen navngitt «Tragedien», og formuleringer som «tragiske følger» og «store tragedier inntraff» går igjen i fremstillingen. Det fremhever det sørgelige ved bombingene, og ordet forbindes ofte med ulykke. Med unntak av tittelen er hendelsen gjennomgående omtalt som «angrepet». Det kan vise til fiendtlig eller voldelig hensikt, men først og fremst understreker ordet at bombingene var en bevisst handling. Om de som døde brukes «omkom» og «drept» om hverandre. Formuleringer som «fortvilelse, sjokk og vantro

¹⁵¹ Sundsteigen, *Tragedien i Laksevåg*, 18-22

¹⁵² Sundsteigen, *Tragedien i Laksevåg*, 18

¹⁵³ Sundsteigen, *Tragedien i Laksevåg*, 19, 22-25

¹⁵⁴ Sundsteigen, *Tragedien i Laksevåg*, 28-29

¹⁵⁵ Sundsteigen, *Tragedien i Laksevåg*, 29-31

lyste av ansiktene», «krigens gru» og «det er umulig å beskrive de følelsene som raste gjennom en» gjør fremstillingen mer dramatisk.¹⁵⁶ I en liten del av skriftet, cirka en kvart side, brukes «vi», «oss» og «vår», for eksempel: «Vi hadde opplevet krigens gru», «Nå gjaldt det mennesker vi kjente. Barn som hadde lekt i gaten vår dagen før» og «Vi følte alle en knugende fortvilelse og sorg over dette forferdelige som hadde skjedd».¹⁵⁷ Det kan bety forfatterne av skriftet hadde opplevd bombingene og delte egne opplevelser, eller at de søkte etter å uttrykke generelle eller «felles» erfaringer og tanker om bombingene den gang, der bruken av «vi» knytter leseren til et lokalt fellesskap. Helt til slutt i skriftet er det en liste over alle de som omkom med fullt navn og alder, for å minne dem.

4.3 Aviser 1990-1994 – Krigens langtidsvirkninger og klandring av de allierte

I årene 1990 til 1994 ble bombingene av Laksevåg/Holen skole skrevet om i til sammen åtte utgaver av BT. I Aftenposten ble hendelsen kort nevnt i forbindelse med en jubilent, men ellers ikke omtalt. Den første av BT-artiklene ble publisert 3. oktober 1990 med tittelen ««Glemmer aldri den 4. oktober»». Artikkelen innledes med at det var 46 år siden allierte bombefly angrep den tyske ubåtbunkerer på Laksevåg, og at Holen skole lå like i nærheten, noe som resulterte i at seksti mennesker – for det meste barn – døde i tilfluktsrommet. De andre omkomne er ikke nevnt, så skolen/barna er de eneste sivile i fokus. Det er også et bilde av skolen i ruiner etter bombingene. Deretter følger noen avsnitt med sitater fra overlevende Edith Hansen, som befant seg på skolen under bombingene og «aldri glemmer». Hun trakk særlig frem den vanskelige ettertiden. Hun viste til klassevenninner som hadde fått fysiske og psykiske plager, og selv følte hun at en bombe hadde eksplodert inne i henne, og at «granatsplintene» som satt igjen aldri kom til å gå bort.¹⁵⁸ De tre neste artiklene, fra februar og november 1991, ble skrevet i forbindelse med utgivelsen av *Bomber over Laksevåg*. I alle tre kommer det frem at det var et alliert angrep, at bombene ble sluppet som et teppe over området og at den tyske ubåtbunkerer var målet. Det står også at Holen skole ble truffet, med den konsekvens at mange barn døde, og at overlevende fikk psykiske senskader. Mennesker som døde andre steder er enten ikke omtalt, eller nevnt kort senere i brødteksten. I en av artiklene ble mangelen på psykisk krisehjelp den gang, trukket frem. Lyngvi hadde i den sammenheng uttalt til intervjueren at «Noen orker ikke å snakke om det, andre vil ikke, selv i dag». Krigens langtidsofre ble synliggjort i flere artikler disse årene. Hendelsen ble gjennomgående referert til som «tragedien», der begrepet både

¹⁵⁶ Sundsteigen, *Tragedien i Laksevåg*, 16, 20

¹⁵⁷ Sundsteigen, *Tragedien i Laksevåg*, 20

¹⁵⁸ *Bergens Tidende* 3.10.90

omfattet bombingene og den lange ettertiden. I enkelte artikler ble hendelsen også betegnet som «den største sivile krigsulykke i Norge».¹⁵⁹

I artikkelen fra februar kan man lese at intervjueren spurte Lyngvi om et rykte som sa at de allierte feilaktig hadde blitt opplyst om at Holen skole var blitt evakuert. Det hadde ikke Lyngvi kunnet fastslå. I november ble det skrevet av innsender «H. Birkeland» at dette ryktet, som den norske regjering i London hadde befestet i ettertid, bare hadde vært en enkel bortforklaring på grunn av «hensynstagen til seierherrene». Den samme hensyntagen hadde også fortrenget det å være psykisk krigsskadet etter alliert angrep, mens krigsskader forårsaket av tyskerne hadde hatt en «høyere verdi», stod det. Det ble ellers påpekt i to av artiklene at bombingene av Laksevåg ikke hadde fått oppmerksomhet i denne utstrekning tidligere – hendelsen var bare nevnt med korte avsnitt i krigshistoriene. Årsaken, ifølge artikkelforfatteren, «kan være fordi denne tragiske krigsulykken var direkte forårsaket av våre allierte, og ikke av vår reelle fiende i denne tiden», og at det er seierherrene som skriver historien.¹⁶⁰ Det påståtte fraværet av oppmerksomhet i krigshistorien fikk altså sin forklaring i friendly fire.

I november 1991 og mai 1992 ble det skrevet artikler i forbindelse med utgivelsen av Kjell Fossen sitt tredje og siste bind av *Laksevågs historie*, der verket i sin helhet ble anbefalt, med korte omtaler av bombingene («den største tragedien») med utgangspunkt i Fossens fremstilling. I september 1994 ble artikkelen «Ny påminnelse om Laksevåg-tragedien» publisert i forbindelse med utgivelsen av Sundsteigens skrift *Tragedien i Laksevåg* (4.2). Som med artiklene over, kom aktørene og bombemålet tydelig frem i disse. I sistnevnte artikkel ble de psykiske langtidsvirkningene trukket frem. Det var vanskelig å bearbeide sorgen på den tiden, står det, uten krisepsykiatri og sorgbehandlingsgrupper.¹⁶¹ Artiklene fra 1991-1992 bidro til å skape oppmerksomhet rundt de nye utgivelsene om bombingene, og i flere av dem ble langtidsopprettelse synliggjort.

Den 1. oktober 1994 kom en BT-utgave der artikler tilknyttet bombingene dekket to hele sider, med overskriftene «Døden i sløydsalen», «Overlevde tragedien», «Da krigerne gråt», «Krigsmaskin på 15 mål» og «Loggboken forteller», samt bilder av ruinene. Artiklene bygget på materiale som Trygve Freyvald Guldbrandsen (1931-2020) hadde samlet inn gjennom det han omtalte som sitt forskningsarbeid, i tillegg til egne opplevelser som et av de overlevende barna på Holen skole. Han ga senere ut heftet *Holen skole* (2008, analysert i 4.15). Artiklene gir til sammen mye informasjon om hendelsen, blant annet redegjørelse av bombingens

¹⁵⁹ *Bergens Tidende* 27.2.91, 7.11.91, 15.11.91

¹⁶⁰ *Bergens Tidende* 27.2.91, 7.11.91, 15.11.91

¹⁶¹ *Bergens Tidende* 29.9.94

bakgrunn, gjennomføring og konsekvenser, med Holen skole som «den altoverskyggende tragedien». Til forskjell fra artiklene over, vektlegges skyldspørsmålet i større grad, med en skarp klandring av de allierte. De utførte et voldsomt angrep som ble «ren terrorbombing», og de må ha visst at barneskolen lå der, skrev Gulbrandsen. I samtiden var det få som kritiserte den allierte bombing, og skylden ble lagt på tyskerne, for uten dem i Bergen hadde det ikke blitt bombing. Nå måtte det problematiseres, mente han. Han stilte spørsmålet: «Kan noen forsvare at de allierte – landets venner – terrorbomber barn, voksne og gamle? Uten å oppnå noe?». Han gikk imot mye av det som tidligere hadde blitt sagt, og satte de allierte i et dårlig lys. Han påpekte at det tyske luftvernet tvang flyene opp i stor høyde, og at det gjorde presisjonen dårligere, men det med en bemerkning om at det kanskje ble tatt mer hensyn til flygernes sikkerhet enn til sivilbefolkningen. Tyskerne på sin side ble fremstilt som gode og empatiske: de satte store styrker inn i redningsarbeidet, og de gråt av å se de døde og skadde skolebarna.¹⁶² Gulbrandsen skapte gjennom dette et svart-hvitt-bilde som var omvendt fra den patriotiske grunnfortellingen.

4.4 Norsk krigsleksikon (1995) – Inkludert i en krigshistorisk kanon

Norsk krigsleksikon 1940-45, utgitt i 1995, er et fagleksikon som dekker sentrale emner knyttet til okkupasjonsårene i Norge. Det innbefatter rundt tusen artikler, der omkring halvparten er biografier, som flere titalls historikere bidro til å skrive. Verket regnes som den første leksikalske fremstillingen på norsk av andre verdenskrig.¹⁶³ Redaksjonen bestod av fem etablerte historikere. Tre av dem, Hans Fredrik Dahl, Nils Johan Ringdal og Øystein Sørensen, har blitt omtalt tidligere i oppgaven som «revisjonistene», ettersom de skapte debatt på 1970- og 80-tallet da de etterlyste en revisjon av den etablerte historieskrivningen, som de blant annet kritiserte for å være ensformig, normativ og verdistyrt. De siste to, Guri Hjeltnes og Berit Nøkleby, var begge medforfattere av *Norge i krig* (3.4). Hjeltnes står bak bindet *Hverdagsliv*, mens Nøkleby har skrevet *Nyordning og Holdningskamp*.

Leksikonet ble utgitt med støtte fra Norsk kulturråd, bestående av kulturfeltets kollegiale organ og et statlig forvaltningsorgan, fagadministrasjonen. Kulturrådets direktør, Lidvin M. Osland, skrev et eget forord i boken, der det blant annet står: «Vi er overbevist om at Norsk krigsleksikon 1940-45 kommer til å bli et standardverk for enhver som i fremtiden ønsker å studere disse dramatiske år i vår historie». Videre skrev han at tiden var blitt moden for å studere okkupasjonstiden i alle dens enkeltheter, med et større behov om å lære og forstå,

¹⁶² *Bergens Tidende* 1.10.94

¹⁶³ Dahl mfl., *Norsk krigsleksikon*, 7

enn å dømme. *Norsk krigsleksikon*s nøkterne tone skilte seg fra mye av den omfattende litteraturen om samme emne, fortsatte han, som ofte var preget av deltakernes engasjerte stillingtagen.¹⁶⁴ Dette samsvarer med revisjonistenes tidligere uttalelser om den etablerte historieskrivningen om krigen. Redaksjonen skrev i sitt forord at leksikonet imøtekom behovet for en samlet oversikt gjennom konsis, ajourført og heldekkende informasjon om alle sider ved okkupasjonstiden. De poengterte også at stoffet i sin helhet var skrevet av en ny generasjon av historikere – oppvokst *etter* krigen – og at det selvfølgelig ville prege fremstillingen. Siden verket var skrevet ut fra dagens ståsted, ville leseren finne at aktører og miljøer som tidligere hadde blitt fremstilt hver for seg (f.eks. «motstandsmannen og nasjonalsosialisten»), nå var fremstilt side om side.¹⁶⁵ Forordene argumenterer for at verket verken er preget av heltedyrkelse eller fordømmelse. I ettertid har imidlertid flere historikere påpekt at *Norsk krigsleksikon*, og verdigrunnet det var bygget på, tydelig bar preg av den patriotiske grunnfortellingen, og at forfatterne hadde vært for snevert opptatt av motstandsarbeidet.¹⁶⁶

Verket innledes med en kronologisk oversikt over «Norge i krigen», med årstall, datoer og sentrale hendelser. Oversikten strekker seg over tre sider og inneholder til sammen 139 hendelser i kortfattet form, f.eks. «13.3.: Den finske vinterkrigen slutt» og «26.10.: Alle mannlige jøder arresteres». Under årstallet 1944 finner man «4.10.: Alliert flyangrep mot Laksevåg, store sivile tap». Det viser forfatterne anså bombingene som en betydelig hendelse under krigen, helt konkret som en av de 139 viktigste hendelsene. Det er en radikal endring fra de tidligere nasjonale oversiktsverkene. Oversikten kan forstås som en kanonisering. Å skape en kanon handler om seleksjon – om utvelgelse og ekskludering. Bombingen av Laksevåg ble inkludert i oversikten, og dermed også i en historisk kanon; synliggjort og anerkjent i den nasjonale fortellingen om krigen. Det som er fremhevet ved bombingene er de sivile tapene, og at det var et alliert angrep. De andre allierte angrepene på Herøya, Victoria Terrasse og Vallø er også med i oversikten. I selve leksikonet er bombingene av Laksevåg/Holen skole beskrevet under oppslagsordet «Laksevåg», samt kort nevnt under «Bergen» og «bombing, alliert».

Under «Bergen» står det blant annet at nabokommunen Laksevåg hadde en rekke krigsviktige mål for de allierte, og at dette området ble angrepet i 1944, først ved sabotasjeaksjon i april og med «to voldsomme flyangrep» i oktober. Man kan også lese at Bergen ble utsatt for tolv allierte flyangrep i løpet av okkupasjonsårene, og at det samlede tapet av sivile menneskeliv etter disse var 385, i tillegg til at mer enn 5000 ble såret.¹⁶⁷ Under

¹⁶⁴ Dahl mfl., *Norsk krigsleksikon*, 7

¹⁶⁵ Dahl mfl., *Norsk krigsleksikon*, 8-9

¹⁶⁶ Stugu, *Den andre verdenskrig i norsk etterkrigsminne*, 62-63

¹⁶⁷ Dahl mfl., *Norsk krigsleksikon*, 38

oppslagsordet «Laksevåg» står det først litt om kommunen, dens strategiske beliggenhet og de krigsviktige målene i industriområdet. Sabotasjeaksjonen mot flytedokken og de andre allierte angrepene mot ubåtbunkeren er også nevnt. Om bombingene 4. oktober står det:

«4.10.1944 angrep 140 britiske bombefly bunkeren og verkstedene. Antiluftskytsen tvang flyene til å slippe bombelasten fra stor høyde. Den dårlige treffsikkerheten fikk katastrofale følger. 194 mennesker mistet livet, blant dem 60 skolebarn og 2 lærere ved Holen skole».¹⁶⁸

Selve fremstillingen av bombingene er kortfattet og inkluderer få opplysninger, antakelig det forfatterne anså som det viktigste å ha med. Blant dem er dødsfallene, der Holen skole er fremhevet. De allierte er eksplisitt nevnt som aktører bak angrepet, men utsagnet om at (den tyske) antiluftskytsen *tvang* flyene til å slippe bombelasten fra stor høyde, unnskylder dem. De «katastrofale» følgene forklares i den dårlige treffsikkerheten – som luftvernens forårsaket. Med det legges indirekte noe av skylden over på tyskerne, selv om de ikke er eksplisitt nevnt. Det er altså ikke stilt spørsmål ved selve aksjonen. Samme forklaringen finner man i skriftet *Rundt i Laksevåg* fra 1946: flyene måtte høyt opp på grunn av luftvernilden, og derfor spredte bombenedslagene seg over privatboligbebyggelse, bedrifter og Holen skole. Ellers inneholder ingen av de andre analyserte fremstillingene denne forklaringen.

Under egne oppslagsord kan man lese om andre allierte bombingene i Norge, nærmere bestemt bombingene av Victoria terrasse, Herøya og Rjukan/Vemork. Førstnevnte er kort beskrevet: det står at det var de allierte som bombet, at bombemålet bare fikk små skader, og at hus omkring ble ødelagt og mange sivile drept. Beskrivelsen av de andre bombingene inneholder den samme type informasjonen, men i tillegg vises det til norske protester og konflikt med allierte militære myndigheter, som fortsatte til krigsslutt. De allierte hadde stilt seg utenforstående til den norske kritikken, og «godtok i realiteten aldri å rette seg etter norske synspunkter når det gjaldt bombing i Norge». Her aner man en kritikk av de allierte, og et bilde av dem som hensynsløse, men det myknes opp av setningen: «De allierte reaksjoner på protestene må også ses i sammenheng med norske reaksjoner mot Special Operations Executives (SOE) operasjoner i Norge og mot britiske ønsker om mer industrisabotasje i Norge». Dette ble ikke videre utdypet, men forteller leseren at situasjonen ikke kan sees isolert, og at det kanskje fantes flere hensyn å ta. I tillegg står det at «Sammenlignet med andre okkuperte land, ble Norge likevel i betydelig grad forskånet».¹⁶⁹ Det antyder at bombingene

¹⁶⁸ Dahl mfl., *Norsk krigsleksikon*, 241

¹⁶⁹ Dahl mfl., *Norsk krigsleksikon*, 169, 298, 440

kunne vært mye verre, og at grunnen til at det ikke ble det, var at Norge ble skånet, noe som ytterligere mykner opp bildet av de allierte.

De norske protestene mot bombeangrepene ble også trukket frem under oppslagsordet «bombing, alliert». Der står det ellers om de sivile tapene: Til sammen 752 nordmenn ble drept under flybombing etter 1940. Resultatene av de enkelte allierte bombingene er også listet opp, deriblant Laksevåg, med at det «kostet 193 personer livet, derav 74 skolebarn». Sivile tap ble altså gjennomgående vektlagt når det gjaldt alliert bombing, og omfanget ble gitt følgende forklaring: «Grunnen til de generelt store sivile tap under den allierte bombing var lavt presisjonsnivå under taktisk og strategisk bombing, et problem som særlig berørte RAF [Royal Air Force, Storbritannias flyvåpen] under mesteparten av krigen».¹⁷⁰ På den ene siden ble skylden for tapene direkte tilskrevet de allierte: de var ikke presise nok under bombingene. På den andre siden ble de delvis også fraskrevet skyld: det lave presisjonsnivået var et problem som de var berørt av, noe som indikerer at det ikke dreiet seg om aktive valg fra deres side.

4.5 Aviser 1995-2000 – Erkjennelse uten skyldfordeling, minneforening stiftet

Mellom 1995 og 2000 ble det publisert 13 artikler i BT som angikk bombingene av Laksevåg/Holen skole. I tillegg ble hendelsen kort omtalt i to spesialutgaver om krigen. Den ble ikke omtalt i Aftenposten disse årene. Omtalene følger stort sett samme mønster: hendelsen ble kort redegjort for, navngitt «angrepet», og Holen skole og dødsfallene der ble fremhevet før det totale antallet omkomne ble oppgitt. I mesteparten av artiklene er de allierte eksplisitt nevnt, og i flere av dem er det referert til det Fossen og Lyngvi skrev om bombingene. Generelt ble konsekvensene for sivilbefolkningen mest vektlagt, og det var ingen diskusjon rundt skyld eller selve gjennomførelsen av bombingene. De videreførte altså erkjennelse uten skyld-mønsteret. Man finner imidlertid kommentarer som at bombene ble «sluppet som et teppe» og at det var umulig å presisjonsbombe fra den høyden, noe som impliserer uforsiktighet fra de alliertes side. I et debattinnlegg ble det etterspurt en oversikt over tyske og russiske dødsfall på Laksevåg etter bombingene, og Lyngvi svarte i et annet innlegg med det han visste om saken. Tre av artiklene handler om gjenforeningen av tidligere Holen-elever som hadde vært på skolen under bombingene. I to av dem står det om mangel på krisepsykiatrisk hjelp i ettertid.¹⁷¹ Det kom altså ingenting nytt frem i artiklene.

To artikler skiller seg ut ved at de strekker seg over flere sider og ble skrevet av historikere. Den ene handler om Bergen som ubåtby og tyskernes installasjoner, med et rent

¹⁷⁰ Dahl mfl., *Norsk krigsleksikon*, 48-49

¹⁷¹ *Bergens Tidende* 5.5.95, 8.11.95, 5.8.96, 6.2.97, 15.8.97, 2.10.97, 5.9.98, 31.12.99, 3.2.00, 29.9.00

politisk fokus. Den andre, med tittel «Ubåtbyen Bergen», ble skrevet av Sven-Erik Grieg Smith. Den følger det samme mønsteret som de i avsnittet over, men inneholder i tillegg en betydelig større andel informasjon om bunkeren og de militære resultatene (som var «dårligere enn ventet»). Han skrev også at de allierte hadde lært av feiltakelsen, noe bombingene i januar 1945 viste. Der gjorde de flere ting annerledes, slik at skadene på sivile ble ubetydelige.¹⁷² Her ser man det samme mønsteret som i Fossens fremstilling: tapene var de alliertes feil, men de var gode i bunn.

I 2000 kunne man lese i BT at «Minneforeningen av 4. oktober i Laksevåg» var blitt stiftet. Minneforeninger er frivillige sammenslutninger av medlemmer som skal tjene et bestemt, ikke-kommersielt formål. De er som regel dedikert til enkeltpersoner, grupper eller hendelser, der typiske formål er å samle berørte, bevare minnet om de omkomne, ta vare på noen av verdiene de sto for og/eller kjempe for at andre ikke skal havne i samme situasjon. Minneforeningen av 4. oktober i Laksevåg hadde to hovedformål. Det første var å «Samle dem som føler seg knyttet til Laksevåg, og som var berørt av den krigshistoriske tragedien som bombingene av Laksevåg og Holen skole representerte», altså et slags forum for de etterlatte. Mye tyder på at minneforeningen først og fremst fungerte som en støttegruppe, ettersom de fleste som var med i den var overlevende bombeofre, som dermed kunne søke støtte i felles erfaringer og traumer. Det andre hovedformålet var at de hvert år den 4. oktober skulle «minnes sine kjære som brått og brutalt ble revet bort, og som på den måten ikke fikk oppleve et liv videre». I 2000 ble dette gjort gjennom kransenedleggelse, andakt og foredrag av Reidar Sundsteigen fra Laksevåg Kulturhistoriske Forening, ifølge BTs gjengivelse. Noen dager før minnestunden hadde avisen meddelt at den skulle finne sted, noe som ble gjentatt årlig i BT i minst ti år fremover.¹⁷³

4.6 *Barn under krigen* (2000) – Holen-barna som ofre for friendly fire

Barn under krigen, utgitt i 2000, ble skrevet av historikerne Berit Nøkleby og Guri Hjeltnes, begge medforfattere av *Norge i krig* (3.4) og *Norsk krigsleksikon* (4.4). Boken teller 272 sider. Slik det kommer frem i forordet, gir *Barn under krigen* en bred fremstilling av hvordan barn (fra 0 til 18 år) hadde det under krig og okkupasjon i Norge, der historiene om dem spenner fra tragedie til lykkelige barndomserindringer. Svært lite forskning hadde vært gjort i Norge om dette temaet, og forfatterne skrev selv at fremstillingen deres var et nybrottsarbeid. De spesifiserte også at de ikke hadde ønsket å lage en minnebok, men heller en mer balansert

¹⁷² *Bergens Tidende* 11.8.97, 21.10.98

¹⁷³ *Bergens Tidende* 30.9.00, 2.10.00, 5.10.00

historisk fremstilling. Fremstillingen har sitt utgangspunkt i krigsårene; ikke tiden etterpå eller senvirkningene av krigen.¹⁷⁴ I de aller fleste krigsmemoarer og den vanlige fremstillingen av Norge i okkupasjonstiden hadde barn knapt blitt nevnt, hevdet de. Man kunne finne dem i *Våre falne*, men heller ikke der ble de nevnt som gruppe, bortsett fra de jødiske barna. Til og med når barna var hovedsaken i fremstillingen, var de ofte usynlige, fortsatte de. Det var først i nyere lokalhistorier, gjerne skrevet av yngre historikere og forfattere, at barna kom med iblant.¹⁷⁵ Gjennom *Barn under krigen* gikk Nøkleby og Hjeltnes altså inn for å synliggjøre barna i de norske krigsfortellingene.

Bombingen av Laksevåg/Holen skole er fremstilt i kapittelet «Storkrigens ofre». Kapittelet handler om de norske barnas skjebne som følge av «friendly fire», her definert som «skudd fra egen side». I denne sammenhengen viser begrepet til allierte angrep på den norske kystfarten eller ved bombeangrep mot militære mål og industri i Norge. Mens det står noen setninger hver om bombingene av Herøya, Rjukan, Vemork, Trondheim, Nøstet, Victoria Terrasse og Vallø, er bombingen av Laksevåg/Holen skole viet et eget underkapittel på tre sider. Vektleggingen er naturlig med tanke på at det omkom mellom ett og elleve barn i hver av de andre bombingene, og hele 72 barn av Laksevågbombingen. «Dette er den største katastrofen som rammet barn i Norge under krigen, bare Auschwitz kostet en større gruppe barn livet», fastslo forfatterne.¹⁷⁶

Fremstillingen av bombingen av Laksevåg/Hole skole starter med et avsnitt om kommunen som industriområde og den tyske ubåtbunkerer. Det står at de allierte angrepene fikk liten virkning på bunkerer, men førte til store norske tap. Deretter skifter fokuset til sivilbefolkningen, innledet med «Onsdag 4. oktober 1944 var en strålende klar og fin høstdag». Resten av fremstillingen består i hovedsak av direkte og indirekte sitater i fortellende stil, bygget rundt opplevelsene til Trygve Gulbrandsen og Tore Iversen, som var syv og fem år da det skjedde. Man kan lese om «bomberegnet», som varte en evighet for barna i kjelleren, at luften ble stadig tyngre å puste i på grunn av kalkstøvet og at området ble fullt av bårer som var dekket med tepper. Iversen hadde senere forstått at det hadde lagt døde elever og lærere fra Holen skole under teppene. De første som kom til hjelp på skolen var tyske ubåtmannskaper, husket Gulbrandsen, og de trøstet barna så godt de kunne.¹⁷⁷ Nøkleby og Hjeltnes inkluderte

¹⁷⁴ Forfatterne påpekte at det var noe man kunne ha gått dypere inn i, og at noe forskning var i gang om visse sider ved dette.

¹⁷⁵ Nøkleby og Hjeltnes, *Barn under krigen*, 7

¹⁷⁶ Nøkleby og Hjeltnes, *Barn under krigen*, 130-131, 133

¹⁷⁷ Nøkleby og Hjeltnes, *Barn under krigen*, 131-133

altså personlige beretninger for å supplere den faghistoriske fremstillingen, der en av dem stilte tyskerne i et godt lys.

Det finnes sprikende fortellermønstre knyttet til sivil død som følge av friendly fire i *Barn under krigen*. Først og fremst ble mye vekt lagt på de sivile tapene som de allierte angrepene forårsaket, flere ganger formulert som «ble drept av», noe som impliserer at de var direkte ansvarlig. Forfatterne poengterte også at det var allierte angrep som hadde krevd flest sivile liv under krigen i Norge (til sammen 752, der 124 av dem var barn). I bokens siste kapittel, som består av en oversikt over alle barn som mistet livet under krigen, er en av overskriftene «ALLIERT BOMBING», etterfulgt av oppsummeringer og lister med navn og alder på de omkomne de forskjellige stedene.¹⁷⁸ De allierte som aktører er altså gjennomgående fremhevet, og skylden for tapene er tilskrevet dem. Forfatterne nevnte også den allierte bombing av Tyskland og Japan, for den «ble også rettet mot sivilbefolkningen», med utstrakt «områdebombing» mot byene for å skape frykt og ødelegge moralen.¹⁷⁹ Det ble påpekt at bombing av mål i det okkuperte Europa var langt mer restriktiv, men likevel skaper dette et bilde av de allierte som (tidvis) hensynsløse og terroriserende. Dette hadde ikke blitt gjort tidligere i et faghistorisk verk (i denne oppgavens kildemateriale), og markerer således et brudd.

Når det gjelder 4. oktober-bombingen står det, slik som i flere tidligere fremstillinger, at «Fordi antiluftskyts tvang flyene til å slippe bombene fra stor høyde, ble treffsikkerheten dårlig, noe som fikk katastrofale følger». Det bryter med mønsteret over ved at skylden for de katastrofale følgene ikke legges på de allierte, men istedenfor forklares med at (den tyske) antiluftskytsen påvirket treffsikkerheten. I tillegg står det at bombeangrep mot mål i Norge neppe førte til noen virkelig opposisjon i folket, selv om norske myndigheter foretrakk sabotasje overfor bombing, for «De fleste later til å ha godtatt at dette var nødvendig for å vinne krigen, og at tapene måtte aksepteres»¹⁸⁰. Sann sett videreførte de også delvis syndsforlatelsesmønsteret.

4.7 Aviser 2001-2003 – Erfaringer og manglende anerkjennelse

Mellom 2001 og 2003 ble det publisert tolv artikler i BT som angikk bombing av Laksevåg/Holen skole, i tillegg til at Minneforeningen av 4. oktober 1944 innbød til minnestund hvert av årene. Bombingen ble ikke omtalt i Aftenposten. De fleste artiklene handlet om gjenforeninger av tidligere skoleklasser på Holen eller andre overlevende, med deres utvalgte

¹⁷⁸ Nøkleby og Hjeltnes, *Barn under krigen*, 259-260

¹⁷⁹ Nøkleby og Hjeltnes, *Barn under krigen*, 130

¹⁸⁰ Nøkleby og Hjeltnes, *Barn under krigen*, 130, 133

minner fra bombingene. Hendelsen står omtalt i disse som «angrepet» eller «bombingen», og i rundt halvparten kommer det frem at det var et alliert angrep. Artikkene er fokusert rundt sivilbefolkningens erfaringer, der erfaringene til de som var barn på Holen skole den gang er mest vektlagt.

I fem av dem ble traumer og senskader etter bombingene fremhevet. En overlevende uttalte at de hadde snakket lite om 4. oktober i årene etterpå fordi det var for sterkt, og en annen hadde kjent på mangel på oppmerksomhet, noe motstandsfolkene hadde fått voldsomt mye av i 1945 og årene etter krigen; «Men det var ingen som brydde seg om oss barn, aldri noen som spurte hvordan vi opplevde krigshandlingene». Overskriftene til artikkene som disse utsagnene er hentet fra er «Snakket aldri om Holen-ulykken» og «De glemte barna på Laksevåg». Slike vinklinger og oppslag kan ha bidratt til et inntrykk hos avisens leerskare av at bombingene var blitt fortiet, dysset ned eller at det var «glemt» historie. Behovet for krigspensjon/erstatning var også et tema i mange av disse artikkene. Minneforeningen, med formann Nils Lexander i spissen, jobbet for at langtidsofrene – som hovedsakelig var tidligere Holen-elever – skulle få krigsskadeerstatning, og inviterte blant annet til møter der de ble hjulpet til å søke, og det ble informert om hvilke rettigheter de hadde.¹⁸¹ I disse artikkene var erfaringene til de overlevende hovedsaken, og de som hadde vært barn den gang krevde anerkjennelse for det de hadde måttet gjennomgå i ettertid.

Bombingen av Laksevåg/Holen skole ble også brukt som analogi og argument i tre ulike debattinnlegg disse årene. Det første ble skrevet i 2001 av Ragnar Ulstein, journalist, sakprosaforfatter og tidligere motstandsmann. Innlegget hans var rettet mot alle de som protesterte mot bombingene av Taliban-regimet i Afghanistan fordi det gikk utover sivile. Han sammenlignet kampen mot Taliban med kampen mot Hitler 50 år tidligere. Han trakk blant annet frem de allierte angrepene mot Laksevåg i 1944, der det «omkom 246 sivile, blant dei 60 skuleborn». Selv om mange sørget tungt, var det ingen opposisjon mot den allierte krigføringen, mente Ulstein. «Nordmenn flest forstod at dei allierte gjerne ville spare sivile liv, men at sivile likevel gong på gong kunne komme til å misse livet under allierte forsøk på å råke militære mål», og de forstod meningen med krigen.¹⁸² Her ser man et forsvar både av de allierte generelt og av bombingene av Laksevåg/Holen skole. De neste to debattinnleggene, publisert våren 2003, handlet om bombingene i Irak. Begge var skrevet av tidligere Holen-elever som hadde vært på skolen 4. oktober og overlevd bombingene. Til forskjell fra Ulstein argumenterte begge *mot* bombing som rammet sivile. De hadde selv opplevd å ligge under ruinene og se sine

¹⁸¹ *Bergens Tidende* 14.3.01, 1.4.01, 3.4.01, 7.4.01, 18.12.01, 24.4.02, 30.9.02, 9.1.03, 18.1.03

¹⁸² *Bergens Tidende* 28.11.01

klassekamerater dø, med «skrikene fylt av redsel – som alltid vil følge oss». De oppfordret derfor folk til å tenke på hva en krig betydde for barna i Irak. En av dem avsluttet med: «Min bønn til dem som styrer: krig og bombing løser ingen problemer».¹⁸³ De tre debattinnleggene er skrevet med utgangspunkt i helt forskjellige erfaringer fra krigstiden i Norge, noe som viser seg i totalt ulike syn på krig og balansen mellom mål og midler.

4.8 Krigsårene i Bergen (2004) – En visuell fremstilling av et tragisk angrep

I 2004 ble boken *Krigsårene i Bergen – sett gjennom kameraøyet* utgitt, skrevet av Stein Thowsen (1936-2020). Han hadde skrevet en rekke artikler i dagspressen på 1970- og 80-tallet, og opp gjennom årene bygget seg opp en samling på rundt 7000 fotografier. Mellom 1999 og 2002 ga han ut fire lokalhistoriske bøker om områder i Bergen med fotografier i sentrum. Thowsen skrev innledningsvis at det var den visuelle opplevelse som stod i høysetet også i *Krigsårene i Bergen*, da de mange bøkene om krigen som tidligere var utgitt, i det vesentlige var tekstlige fremstillinger. Han regnet med at eldre ville finne bilder de kunne nikke gjenkjennende til, og at yngre forhåpentligvis ville få en dypere innsikt i «disse fem mørke årene for byen vår». Bildene i boken er presentert og satt i sammenheng gjennom tekster og bildetekster. Når det gjelder tematikk, understrekte Thowsen at det «selvsagt» var viet stor plass til eksplosjonsulykken i april 1944, den allierte bombingene av Nordnes i 1940 og de to allierte bombingene høsten 1944, deriblant av Laksevåg/Holen skole 4. oktober. I tillegg står det om den første okkupasjonstiden, nazifiseringen, motstandskamp, hverdagsliv og fredsdagene.¹⁸⁴

Bombingen av Laksevåg/Holen skole er omtalt i kapittelet «Bombene faller». Fremstillingen strekker seg over 17 sider og er hovedsakelig billedlig, men den inneholder også en del brødtekst og bildetekst. Flere avsnitt er viet til ubåtbunkeren og byggingen av den. Thowsen presenterte 4. oktober som «en fin solskinnsdag». Så dukket det opp «en armada av britiske bombefly» som begynte å «kaste sin farlige last mot ubåtbunkeren», fra stor høyde. Han skrev kort om de militære resultatene: bunkeren fikk syv fulltreffere og to av dokkene ble sterkt skadet, men bombene forårsaket bare ubetydelige skader på bunkeren. De store sivile tapene er vektlagt i større grad. Verst gikk det utover Holen skole, konstaterte Thowsen. Redningsarbeidet, skadene og tragediene som utspilte seg den dagen er hovedsaken i resten av fremstillingen. Til slutt er det en liste over de omkomne etter flyangrepet, med fullt navn og alder på alle som døde den dagen.¹⁸⁵

¹⁸³ *Bergens Tidende* 6.2.03, 21.3.03

¹⁸⁴ Thowsen, *Krigsårene i Bergen*, 8

¹⁸⁵ Thowsen, *Krigsårene i Bergen*, 243-249

Bildene i fremstillingen viser ubåtbunkerer og ubåtflåten, sovjetiske krigsfanger, veier, gater og større områder etter bombingene, Holen skole før og etter den ble truffet og redningsmannskapenes arbeid med å hente opp omkomne fra ruinene, dekket av tepper. Det er også bilder av forskjellige hus, eller rester av dem, der bildeteksten forteller om hvem som bodde der og som lå begravet under ruinene. Det fremhever konsekvensene for sivilbefolkningen. Det sterke visuelle fokuset tilfører fremstillingen en form for dybde, stemning og virkelighetseffekt. Noe annet som skiller Thowsens fremstilling fra de tidligere, er at han brukte historisk presens, altså nåtidsform, om det som skjedde under krigen. Det skaper større nærhet til hendelsene enn det preteritumsformen gjør. Flere av formuleringene går igjen fra tidligere, for eksempel at Laksevåg var «et brennende inferno», at det var «et forferdelig syn som møter redningsmannskapene» og «I en hel uke ringer klokkene på Nygård gravkapell hver halve time, fra tidlig om morgenen til sent på kveld».¹⁸⁶ Fremstillingen inneholder også utsnitt fra det som i 1944 var nazikontrollerte aviser (BT og Morgenavisen), med deres dramatiske skildringer av bombingene og sivilbefolkningens lidelser, og overskrifter som «Hensynsløs alliert bombing av Laksevåg i går».¹⁸⁷

De allierte ble eksplisitt nevnt som aktører bak angrepet. Ordbruk som «angriperne», og at de «kastet sin farlige last», kan frembringe et bilde av dem som aggressive og hensynsløse. Thowsen skrev også at «I ettertid undrer en seg over om den militære gevinsten stod i forhold til de sivile tapene». Her ligger en antydning til at bombingene ikke var verdt ofrene. Han påpekte også at de allierte ved selvsyn kunne konstatere hvor liten virkning deres bombing, over lengre tid, hadde hatt på de solide betongkonstruksjonene.¹⁸⁸ Dette kan leses som en klandring og kritikk av de allierte: de valgte å bombe området selv om de visste hvor liten virkning bombingene kom til å ha. Det samme hadde Sundsteigen påpekt i 1994 (4.2), og spørsmålet om bombingene var verdt ofrene ble stilt allerede på 1980-tallet i *Norge i krig* (3.4), og i flere senere utgivelser.

4.9 Vi reiste oss igjen. Et 60-års minne (2004) – Tapene og den vanskelige ettertiden

I 2004 ble *Vi reiste oss igjen. Et 60-årsminne* utgitt av Minneforeningen av 4. oktober 1944. Boken er på 167 sider og handler i korte trekk om det som skjedde den skjebnesvangre dagen 4. oktober 1944, og om gjenreisningen av Laksevåg etter krigen. 25 skribenter bidro til

¹⁸⁶ Thowsen, *Krigsårene i Bergen*, 249, 252

¹⁸⁷ Thowsen, *Krigsårene i Bergen*, 248-249

¹⁸⁸ Thowsen, *Krigsårene i Bergen*, 254-255

innholdet. Redaktøren, Sigurd Frichsen (1926-2011)¹⁸⁹, var som de fleste av bidragsyterne, født og oppvokst på Laksevåg. Han hadde vært elev på Holen skole før krigen brøt ut. *Vi reiste oss igjen* forteller om et Laksevåg som «måtte reise seg igjen» etter krigen, og ble skrevet med et ønske om å hedre og minne alle Laksevågsfolk som mistet livet under krigen. Boken har en gjennomgående bruk av «vi», «oss» og «vårt/våre». I tillegg er fellesskapet og samholdet på Laksevåg fremhevet, for eksempel i formuleringene «Denne nærhet mellom hjem og arbeidsplass – og det at husene lå så tett sammen – skapte en harmoni i hverdagen og livet som preget fellesskapet i hele lokalmiljøet» og «Det er vel knapt noe bydel i Bergen som har et slikt godt sosialt samhold som i Laksevåg».¹⁹⁰ Det taler for at boken er skrevet av og for lokalsamfunnet. I tillegg sier det noe om den totale sorg som må ha rammet samfunnet etter bombingene 4. oktober.

Vi reiste oss igjen består av mange ulike typer tekster. Blant disse er flere forord, tre dikt og en sang om Laksevåg, personlige beretninger fra okkupasjonsårene, bilder av bombeskadde boligområder og hus, diverse artikler og en liste med navn på de falne fra Laksevåg 1939-1945. Bakgrunnen og forspillet for bombingene, gjennomføringen av den og konsekvensene for sivilbefolkningen ble redegjort for av Reidar Sundsteigen, som ti år tidligere hadde redigert *Tragedien i Laksevåg* (4.2). Flere avsnitt er nesten identiske mellom de to fremstillingene. I den nyere fremstillingen la han imidlertid mer vekt på internasjonal politikk og militærpolitiske detaljer, fordi det ifølge han var en «mindre kjent» del av det som hadde blitt skrevet om bombeangrepet til nå. I tillegg avviste han at angrepet hadde vært et såkalt «Area attack» (bombing innenfor et angitt område uten spesielle mål, med den hensikt å forårsake mest mulig ødeleggelse), noe det hadde vært spekulasjoner om. Hans forklaring til den store spredningen var flymannskapenes alder, og dermed manglende erfaring. Her plasseres skylden for tapene og ødeleggelsene på de allierte. Kritikken av de alliertes strategi finner man også i blant annet Fossens fremstilling, men at konsekvensene skyldtes alder og erfaring, hadde ikke blitt nevnt før (i denne oppgavens kildemateriale). Sundsteigen fulgte opp med et av utsagnene som også står skrevet i *Tragedien i Laksevåg*: «Hvis bunkeren var det primære målet kan man i ettertid undre seg på om den militære gevinsten stod i forhold til de sivile tapene». Han påpekte også, igjen, at de allierte var klar over hvor liten virkning bombingene deres hadde

¹⁸⁹ Frichsen hadde tre år tidligere redigert boken *Sånn va' det* (2001) i forbindelse med Laksevåg kirkes 125-årsjubileum. Bombingen 4. oktober ble kort fremstilt tre steder i boken. Samlet sett videreførte disse fremstillingene mønsteret fra første periode med anerkjennelse uten skyld- eller ansvarsfordeling. I en av fremstillingene ble bombingens langtidsofre synliggjort, med ytringer som kan leses som krav om anerkjennelse av lidelsene de måtte gjennomgå i ettertiden. (Frichsen, *Sånn va' det*, 153-154, 162-163). Analysen av boken er ekskludert fra oppgaven på grunn av omfangshensyn.

¹⁹⁰ Frichsen, *Vi reiste oss igjen*, 8, 95

på betongklossene.¹⁹¹ Dette var en klandring og en kritikk av de allierte, som også ble uttrykt av Thowsen samme år (4.8).

Navngivning av hendelsen i *Vi reiste oss igjen* er varierende, fra «tragedien» og «den grusomme dagen», til «bombeangrepet» og «flyangrepet». En formulering som går igjen i mange av tekstene i boken er «aldri glemme» – at 4. oktober aldri må glemmes, eller at de selv aldri kan glemme det som skjedde. Annen gjentakende ordbruk om den dagen er at det var sol og skyfri himmel, og at det ble et inferno. Det er også henvist til tidligere verk om bombingene. I en tekst skrevet av Helge Eide Knudsen ble Lyngvis *Bomber over Laksevåg* omtalt som «et levende monument på hva vi følte og om våre tanker nå i ettertid. La denne boken bli et minne fra oss som tross alt overlevde, og et minne om dem som ikke overlevde denne grusomme dagen».¹⁹² Sundsteigen skrev i sin fremstilling at mye var skrevet om det tragiske bombeangrepet. «Stoffet er omtalt i en rekke avisartikler, og blant annet i Tom Greves bok «Bergen i krig», «Laksevågs historie» av Kjell Fossen og Arne Lyngvis bok «Bomber over Laksevåg»».¹⁹³ Utsagnet taler for at bombingene *ikke* hadde blitt fortiet.¹⁹⁴

Senskader etter bombingene ble nevnt i flere av tekstene i boken. Det var mange som fortsatt slet med fysiske og psykiske problemer, noe Minneforeningen ofte fikk høre om. Ingen hadde kunnskap om krisepsykologi på den tiden, så det var heller ingen hjelp å få for barn som opplevde krigens grusomheter. De satt igjen med «sår som aldri skulle bli leget».¹⁹⁵ Også i dette verket ble hendelsen utvidet til å også omfatte ettertiden, gjennom synliggjøring og anerkjennelse av langtidsofrene. Den siste artikkelen i *Vi reiste oss igjen* er ni sider lang og har tittelen «Barn i krig». Den ble skrevet av psykologene Atle Dyregrov (1951-) og Magne Raundalen (1941-), som hadde forsket på temaet i over 20 år. De ønsket å formidle noe av kunnskapen sin om traumeforskning og metoder for psykologisk hjelp, både som en bakgrunn for å forstå det barn og voksne på Laksevåg opplevde, for «hva våre nye landsmenn har opplevd», og for å fortelle om hva som forsøkes gjort for barn i slike situasjoner. De som opplevde bombingene av Laksevåg levde i en tid da slike opplevelser ikke ble forstått eller brukt tid på, skrev psykologene, så de fleste hadde levd med minnene i taushet. Kunnskapen som nå var vunnet, kunne aldri nyttes for å hjelpe dem. Men, skrev forfatterne, kanskje den kunne «gi bedre forståelse for tanker og reaksjoner som noen av dere lesere har opplevd gjennom

¹⁹¹ Frichsen, *Vi reiste oss igjen*, 18-22

¹⁹² Frichsen, *Vi reiste oss igjen*, 16

¹⁹³ Frichsen, *Vi reiste oss igjen*, 18

¹⁹⁴ Han hadde påpekt det samme ti år tidligere, i *Tragedien i Laksevåg*.

¹⁹⁵ Frichsen, *Vi reiste oss igjen*, 13, 16, 22

årene».¹⁹⁶ Her ble krigens langtidsofre løftet frem igjen, sammen med ny, empirisk kunnskap som kunne bidra til å forstå dem bedre.

4.10 Aviser 2004-2005 – Langtidsofrenes lidelser og påstander om bombingene

I 2004 og 2005 ble det publisert til sammen åtte artikler om bombingene av Laksevåg/Holen skole i BT, i tillegg til at Minneforeningen innbød til minnestunder og møter. I Aftenposten ble det publisert tre. I forbindelse med 60-årsdagen for bombingene ble det skrevet om minnestunder og markeringer av hendelsen, eller «krigens største enkeltkatastrofe i Norge», som den flere ganger ble omtalt som. I de fleste artiklene kom det frem at det var et alliert angrep, og i mange at den tyske ubåtbunkerer/ubåtverkstedene var målet. Dødsfallene på Holen skole ble mest vektlagt i samtlige artikler. Det kom ut en dokumentarfilm om temaet i 2005, med tittelen «Sår som aldri leges». Den var produsert av Studio Regin i Oslo og laget av Ingebjørg Jensen og Sverre Pedersen, som begge var barnebarn av en av dem som døde av bombingene.¹⁹⁷ Filmen viste blant annet arkivopptak av Laksevåg i ruiner, men det som var mest slående, ifølge en BT-anmelder, var at fire godt voksne mennesker, som den gang var skolebarn, fortalte om sine opplevelser og hvordan det hadde preget livet siden. Filmen viet mye oppmerksomhet til tiden etterpå, uten krisespsykiatri, og kampen for krigspensjon. Den ble vist på møter arrangert av Minneforeningen, og annonsert for i både BT og Aftenposten.

Psykiske senskader etter bombingene, som mareritt, angst og traumer, ble tematisert i en rekke artikler. «Selv etter 60 år er det mange som ikke klarer å snakke om skrekkopplevelsene», stod det i BT i oktober 2004. «Det var aldri snakk om hjelp til å bearbeide marerittet, ingen hadde hørt om krisespsykiatri». Overlevende fortalte at de hadde fortrenget minnene, og ikke snakket med andre om plagene sine. Mange hadde også blitt fortalt av foreldre og andre voksne etter krigen at de ikke skulle snakke om det som hadde skjedd. Landet skulle bygges opp og det vonde glemmes. Det hadde resultert i at barna selv følte seg glemt: «Vi, ungene på Holen, ble ofret og glemt», uttalte en av dem. Mens flere lærere ved skolen ble sykemeldt etter bombingene, måtte barna fortsette hverdagen som om ingen ting hadde skjedd, påpekte en annen. Først etter femtiårsmarkeringen i 1994, og spesielt etter at Minneforeningen ble dannet i 2000, ble disse tingene tatt opp, fortalte de. Da fikk de endelig snakke ut, andre forstod, og de fikk hjelp til å takle traumene, blant annet gjennom foredrag av psykolog Atle Dyregrov (arrangert av Minneforeningen), som snakket om reaksjoner på krigshendelser og selvhjelpsmetoder for å

¹⁹⁶ Frichsen, *Vi reiste oss igjen*, 137-145

¹⁹⁷ Jeg har ikke klart å få tilgang til filmen, så den vil ikke bli analysert i oppgaven.

håndtere dem. To av artiklene trakk også frem krigsskadeerstatning, som fire av dem hadde søkt om. De hadde fått avslag og skulle gå videre med saken. «Pengene betyr ikke så mye. Det viktigste er at vi blir trodd». ¹⁹⁸ Ytringene i disse artiklene kan tolkes som et sterkt behov for anerkjennelse av det som skjedde med Laksevågbarne 4. oktober 1944, spesielt når det gjaldt tiden etterpå, og det kan tyde på at den påståtte fortielsen ikke bare handler om omtale av selve hendelsen, men om traumene til de som overlevde.

Man kunne også lese forskjellige påstander knyttet til bombingene i avisene disse to årene. I oktober 2004 skrev en BT-journalist at «Ting tyder på at hjemmefronten var klar over at det ville komme et angrep på Bergen». Dette hadde imidlertid ikke Norsk Hjemmefrontmuseum noen dokumenter som kunne påvise, stod det i samme artikkel, og de la til at alliert bombing av mål i Norge i liten eller ingen grad hadde involvert hjemmefronten.¹⁹⁹ Greta Espevik, en av de overlevende fra Holen skole, påstod i en annen artikkel at «Norske myndigheter må ha visst om angrepet», etterfulgt av bebreidende spørsmål som «Hvorfor lot de det skje på denne måten?». Journalisten (ikke navngitt) skrev så at «Motstandsfolk i Bergen visste at det ville komme et angrep på Bergen 3. eller 4. oktober. De visste ikke hvor, men ubåtbunkeren var et sannsynlig mål». Espevik spurte derfor hvorfor barna ikke fikk beskjed. «De allierte trodde skolen var evakuert? Hvorfor var den ikke det? Hvem har ansvaret for at 61 skolebarn ble ofret på krigens alter denne dagen?».²⁰⁰ Dette kan leses som uttrykk for et behov for å legge skyld på noen for det som skjedde, og det insinueres at den hører til hos norske myndigheter eller motstandsfolkene, og ikke hos de allierte.

Et direkte forsvar av angrepet finner man i en artikkel av Magne Askeland, «Laksevågsgutt», gjennom utsagnet: «Det faktum at det var våre allierte som bombet og drepte var selvsagt egnet til forundring og forbitrelse selv om det ble forstått som nødvendig». Han forsvarte også de allierte, kongen og kronprinsen ved å minne om at de trodde at skolen var evakuert – de visste ikke at de nazistiske kommunale myndigheter hadde sagt nei til tyskernes anmodning.²⁰¹ Skylden for tapene legges dermed på de kommunale myndighetene på Laksevåg. To av Aftenposten-artiklene fra perioden skiller seg ut fra resten i forklaringen av bombingene; i den ene stod det at en «feilbombing» forårsaket tapet, og i den andre at «bombene ved en feiltakelse ble sluppet over og knuste store deler av Holen skole».²⁰²

¹⁹⁸ *Bergens Tidende* 4.10.04, 12.11.05, 20.11.05, 26.11.05, *Aftenposten* 6.10.04 (nettartikkel: <https://www.aftenposten.no/norge/i/APjex/bombeofre-saksoeker-staten-60-aar-etter6>.)

¹⁹⁹ *Bergens Tidende* 4.10.04

²⁰⁰ *Bergens Tidende* 12.11.05

²⁰¹ *Bergens Tidende* 14.11.04

²⁰² *Aftenposten* 7.10.04 morgen, 6.10.04 (nettartikkel: <https://www.aftenposten.no/norge/i/APjex/bombeofre-saksoeker-staten-60-aar-etter6>.)

En av de overnevnte Aftenposten-artiklene hadde tittelen «Krigens største tap i glemmeboken», og handlet om at bombingene av Laksevåg/Holen skole var blitt glemt på det nasjonale plan, og forsvunnet i den nasjonale historieskrivningen. Dette var det antikvar og seniorkonsulent hos Forsvarsbygg, Britt-Alise Hjelmeland, som påpekte. Hun mente at grunnen kanskje var at det var «våre egne allierte» som forårsaket tapet. Tre dager tidligere hadde det blitt påpekt i en BT-artikkel «At det var allierte fly som hadde sluppet bombene, gjorde det ikke enklere å snakke om katastrofen, og bidro til å legge lokk over hendelsen», noe som insinuerer at den ble fortiet.²⁰³ «Det var sårt, og hendelsen ble oversett, bortsett fra rent lokalt», skrev Hjelmeland. Krigshistoriker Ole Kristian Grimnes ble også sitert i Aftenposten-artikkelen, blant annet med at «Laksevågtragedien bør hentes mer frem i den nasjonale historieskrivningen om krigen», og at den ikke står sterkt nok i vår nasjonale bevissthet.²⁰⁴ I disse artiklene er det selve bombingene som hevdes å ha vært utelatt fra historieskrivningen om krigen, noe som er påfallende sett i lys av *Våre Falne* (2.6), *Norge i krig* (3.4) og særlig *Norsk Krigsleksikon* (4.4), der bombingene ble inkludert i en krigshistorisk kanon. Hjelmelands påstand om at hendelsen var blitt glemt på det nasjonale plan var altså direkte misvisende.

4.11 Bomber over barneskolen (2006) – Holen-barnas lidelser i tegneserieformat

Bomber over barneskolen er en tegneseriebok med bombingene av Laksevåg/Holen skole som tema, beregnet for både barn/ungdom og voksne. Den ble laget av frilansjournalist og tegner Ingebjørg Jensen (1954-). Hovedteksten, som utgjør 43 sider, er en tegneserie som handler om «Anne», en karakter som ble traumatisert for livet av bombingene, og om hvordan hun og et par andre opplevde den 4. oktober 1944 som barn. Figurene er fiktive, men de er konstruert med utgangspunkt i virkelige mennesker og deres barndomsopplevelser. Jensen blandet altså fiksjon og virkelighet gjennom tegneserieformen, som ofte er sett som et rent underholdningsmedium. Det setter lavere forventninger hos leseren om at begivenhetene er fremstilt på en objektiv, nøyaktig og «sann» måte. Til gjengjeld vil den være mer effektiv enn typiske historiske fremstillinger når det gjelder å formidle levende bilder og vekke interesse for historien. I tillegg til selve tegneserien inneholder boken for- og etterord, fotografier fra krigstiden og til sammen åtte artikler om bombingene på cirka en side hver.

Jensen skrev ellers en rekke avisartikler om konsekvensene av bombingene for de som overlevde, spesielt deres kamp for krigspensjon (omtalt i 4.12). I tillegg hadde hun vært medregissør i dokumentarfilmen «Sår som aldri leges» (2005), om samme tema. Uretten mot

²⁰³ *Bergens Tidende* 4.10.04

²⁰⁴ *Aftenposten* 7.10.04

barna som overlevde bombingene, ble aldri rettet opp igjen, ifølge Jensen, og det gjorde det enda viktigere for henne å fortelle deres krigshistorie. Jensens farmor var en av de 193 sivile som omkom i bombingene, noe som fremkommer i bokens omslagstekst. *Bomber over barneskolen* kan derfor ses i sammenheng med det A. Assmann betegnet som en ny minneimpuls hos tredjegerasjonen av ofre (1.3.3). Jensen ønsket anerkjennelse rundt det som skjedde med (blant annet) hennes farmor, og rettferdighet for de som overlevde.

Handlingen i tegneserien starter i en bursdagsfeiring med flere generasjoner til stede. En ballong sprekker, og bestemoren Anne skvetter opp og styrter ut av rommet. Det eldste barnebarnet spør hvorfor hun blir så hysterisk når det smeller, og bestefaren svarer at «Det er ikke noe å bry seg om. Det er noe med krigen». Så settes handlingen tilbake i tid, til en flybase i England tidlig om morgenen 4. oktober 1944. Neste side viser Laksevåg noen timer senere, der Anne og nabogutten Ole er på vei til skolen. Det etableres et bilde av krigssituasjonen i området, med tyske soldater og russiske krigsfanger, som Ole gir mat til. Mens de er på skolen, går flyalarmen. Under selve bombingene veksler perspektivet mellom flymannskapene og sivilbefolkningen. Anne ender opp fastklemt under ruinene, og Ole dør. Man får også se hvordan Annes bror, Norvald, og Oles kompis, Erik, opplevde bombingene. Handlingen hopper så noen uker frem i tid, til at mange av barna blir sendt på landet, og så til en scene fra sensommeren 1945, der moren til Ole er bitter for at hennes barn måtte dø, når andre fikk leve. Det er også en kommentar fra Annes mor om at de aldri snakker om det, fordi barn glemmer, og «tiden leger alle sår». I tegneseriens siste scene er man tilbake i bursdagsfeiringen, der barnebarnet til Anne holder en trøstende arm rundt henne.

Bomber over barneskolen er en dramatisk fortelling om 4. oktober 1944, der barna på Holen skole er hovedsaken, noe som fremkommer allerede i tittelen på boken. Tegneserien er laget med blyant i svart-hvitt, noe som kanskje skaper assosiasjoner til fotografier og film fra krigstiden. Jensen har anvendt typiske rute- og perspektivteknikker fra tegneseriesjangeren som skaper bevegelse, intensitet, nærhet og oversikt. Karakterenes replikker er skrevet med bergensdialekt, engelsk, tysk og russisk. Mange av replikkene er spørsmål til det som skjer rundt dem, noe som fremhever forvirringen, fortvilelsen og angsten som bombene forårsaket. Tegningene er dramatiske og uttrykksfulle – for eksempel er karakterenes øyne tegnet veldig store og runde. Hyppig bruk av utropstegn bidrar til å intensivere og dramatisere fortellingen. I mange av rutene har Jensen brukt en overordnet fortellerstemme. Det gir oversikt i handlingen, og nødvendig bakgrunnsinformasjon.

Artiklene bakerst i boken inneholder relativt mye informasjon om bombingene. Jensen forklarte blant annet hvorfor Bergen og Laksevåg var viktig for tyskerne, og hvorfor

verftsområdet med ubåtbunkerer ble et alliert bombemål. Om resultatene skrev hun at bare sju av de over 1432 bombene traff ubåtbunkerer, der bare en av dem gikk delvis gjennom betongdekket. De sivile tapene var imidlertid store, viste hun. Hun insinuerte på den måten at angrepet ikke var vellykket, eller verdt tapene. Hun påpekte også at de to neste angrepene mot ubåtbunkerer ble gjennomført med langt større forsiktighet og presisjon.²⁰⁵ En av artiklene handlet om de 2500 østeuropeiske krigsfangene, og at mange norske barn knyttet bånd til dem. Krigsfangene levde i svært dårlige forhold, og de ble ofte mishandlet, eller skutt, av de tyske vokterne.²⁰⁶ Flere av artiklene var bygget opp rundt intervjuer med overlevende Holen-elever, der de fortalte om hva de hadde opplevd 4. oktober 1944. Fire av disse var brukt som modeller for hovedpersonene i tegneserien. I disse fortellingene ble tyskerne fremstilt i et bedre lys, da de var de første som kom for å hjelpe etter bombingene. «De var rystet, og snille og kjærlige som en mor», uttalte en.²⁰⁷ Mange av barna ble flyktninger i eget land da de måtte evakuere, ofte alene, til trygge steder på landet, noe en av artiklene behandler.²⁰⁸ En annen, med tittelen «Sår som aldri leges», handler ifølge Jensen om de psykiske senskadene som mange måtte slite med, og som barna lærte å tie om, siden «barn glemmer» og «tiden leger alle sår».²⁰⁹

I en artikkel med tittel «Planlagt eller feilbombing?» ga Jensen ordet til tre historikere, Kjell Fossen, Halvor Spærbund og Dag Tangen, som diskuterte fire spørsmål som hadde blitt stilt om bombingene i ettertid.²¹⁰ Det kan tolkes som et uttrykk for behov for oppklaring, ettersom det hadde blitt ytret en rekke udokumenterte påstander i løpet av årene – ofte motstridende. Historikerne var ikke enige om alt, skrev hun, men de var samstemte om at Laksevågtragedien ikke har fått den plassen den fortjener i norsk historie. De opplyste om at det var hele verftsområdet som var målet, ikke bare ubåtbunkerer. Flyene ble ikke tvunget opp i stor høyde av den tyske luftvernilden, de ble sluppet fra standard bombehøyde for RAF (Royal Air Force), og det ble i praksis benyttet «områdebombing» eller «teppebombing» den 4. oktober. De tre historikerne var imidlertid uenige om hvorvidt det var planlagt slik, og ingen av dem kunne dokumentere sine påstander om det. I et sideavsnitt hevdet journalist Odd Strand, tidligere medlem av Milorg B33 (illegale presse), at det kunne dokumenteres at områdebombingen var planlagt. Det hadde han studert i de alliertes rapporter i det britiske

²⁰⁵ Jensen, *Bomber over barneskolen*, 47-48

²⁰⁶ Jensen, *Bomber over barneskolen*, 48-49

²⁰⁷ Jensen, *Bomber over barneskolen*, 50-51, 55

²⁰⁸ Jensen, *Bomber over barneskolen*, 52

²⁰⁹ Jensen, *Bomber over barneskolen*, 54

²¹⁰ I 2019 ble *Bomber over Laksevåg* gitt ut i oppdatert versjon. Forskjellen fra førsteutgaven var at denne artikkelen var byttet ut med artikkelen «Myter om bombingene», med boken «*Bombemål S/N 102 Bergen*» (2012) som kilde (analysert i 4.17). Jensen gjenga fire myter/spørsmål og svar som var grundig redegjort for i boken fra 2012.

nasjonalarkivet i London. Planen, som innebar at sivilbefolkningen måtte vike for overordnede mål, var godkjent av Churchill. «Så kynisk er nemlig resonnementet hos dem som har ansvar for krigføring», oppsummerte han, med en tydelig klandrende tone overfor de allierte.²¹¹

I *Bomber over barneskolen* er bombingene 4. oktober 1944 gjennomgående presentert som en fortiet tragedie. I omslagsteksten står det: «Dette var den største sivile katastrofen i Norge under 2. verdenskrig – i tap av menneskeliv. Likevel har tragedien blitt fortiet helt opp i vår tid – for det var våre allierte venner, ikke de tyske okkupantene, som spredte død og fortvilelse». Her ble den påståtte fortielsen forklart gjennom friendly fire. Det ble videre underbygget i en av artiklene i boken: «Lenge var det få som våget å sette spørsmålstegn ved måten angrepet skjedde på. Da ble de stemplet som nazister».²¹² I en annen artikkel omtalte Jensen bombingene som «Den største sivile katastrofen i Norge under 2. Verdenskrig – og kanskje den mest fortiede».²¹³ Gjennom disse utsagnene er det selve bombingene som fremstår som fortiet, begrunnet med at folk ikke ville eller våget kritisere de allierte.

I andre deler av boken er det psykiske senskader som knyttes til fortielsesaspektet. Artikkelen «Sår som aldri leges» innledes med at livet til de overlevende barna aldri skulle bli det samme igjen, og at noen av lærerne var sykemeldt i flere år etter bombingene, mens barna måtte gå på skolen som om ingenting hadde hendt. Det var ingen krisehjelp den gangen, skrev Jensen, oppfulgt av «Tvert om lærte barna å tie, og de skammet seg over sine psykiske plager [...] Først etter 50-60 år begynte [de] å snakke sammen om hvordan de har hatt det».²¹⁴ Her handler altså fortielsen om traumene til de som var barn den gangen. I samme artikkel uttalte en av de overlevende at han husket tausheten som hadde lagt seg over katastrofen. Det skjedde fordi de voksne mente at det var best for barna at det ikke ble snakket om, ifølge han. Jensen påpekte i etterordet at hendelsen hadde blitt fortiet både av de som ble rammet og av storsamfunnet rundt, noe som kan leses om en henvisning til begge aspektene ved hendelsen som ble hevdet fortiet i boken.

Vektleggingen av at hendelsen, forstått som selve bombingene, var blitt fortiet, har nødvendigvis andre forklaringer enn faktisk fortielse. Det kan for eksempel ha vært en overbevisning hos Jensen – formet av hennes oppvekst- og nærmiljøets forhold til bombingene, samt samtaler med overlevende – og ikke en slutning trukket etter å ha undersøkt hvorvidt hendelsen faktisk hadde blitt skrevet om tidligere. Hennes posisjon (som ikke-historiker) og valget av sjanger innebar at hun ikke var underlagt de samme vitenskapelige kravene i arbeidet

²¹¹ Jensen, *Bomber over barneskolen*, 53

²¹² Jensen, *Bomber over barneskolen*, 53

²¹³ Jensen, *Bomber over barneskolen*, 47

²¹⁴ Jensen, *Bomber over barneskolen*, 54

og fremstillingen som faghistorikere. Vektleggingen av fortielse kan også være et resultat av kommersiell historiebruk. Det som blir gjengitt i omslagsteksten på bøker er vanligvis bestemt av markedsføringshensyn: lesere skal få et inntrykk av hva boken handler om, men det skal også vekkes interesse, slik at folk ønsker å kjøpe den. Å presentere bombingene av Laksevåg/Holen skole som noe fortiet, kan bidra til sistnevnte. Da legges stoffet frem som nye nytt og ukjent, som endelig kommer frem i lyset – en medielogikk som bidrar til større oppslag.²¹⁵ I tillegg kan påstander om fortielse være en måte å fremheve egen innsats på; ingen har skrevet om dette før, men nå har noen endelig tatt på seg oppgaven.

4.12 Aviser 2006 – Kampen for krigspensjon

I 2006 ble det ikke skrevet noen artikler om bombingene i Aftenposten, men dokumentarfilmen «Sår som aldri leges» stod i tv-programmet i noen uker. I BT ble det publisert 13 artikler tilknyttet bombingene, deriblant en fire-delt artikkelserie av Ingebjørg Jensen, skrevet i forbindelse med visningen av filmen. Artiklene utgjorde flere sider hver og handlet om bombingene og om hvordan de overlevende skolebarna fra Holen var blitt behandlet av norske myndigheter i ettertid. Flere av dem stod frem og fortalte om sine opplevelser fra 4. oktober 1944 og plagene de hadde hatt siden. Mange hadde søkt om krigspensjon i løpet av de siste årene, men bortimot alle hadde fått avslag av Rikstrygdeverket (nå NAV), som avviste at de psykiske problemene skyldtes bombingene. De måtte gå til rettsak for å bli hørt, og heller ikke der følte de seg rettferdig behandlet. Etter en endring i regelverket i 2000 var det nærmest umulig å få krigspensjon for psykiske senvirkninger, og i tillegg ble opplevelsene deres bagatellisert av saksbehandlerne, fortalte de. Dette vakte forargelse hos dem, men også hos Jensen, som ønsket å ta opp kampen i media. De overlevende fortalte ellers at de følte seg sviktet av myndighetene, og at mange av dem hadde vært bitre på samfunnet. Det hadde også tatt flere tiår før de begynte å snakke med hverandre om minnene og plagene. «Det var jo de allierte som bombet, derfor skulle alt skyves under teppet», uttalte en av dem. Artiklene inneholder ellers sentrale fakta om selve bombingene, deriblant at det var allierte fly som angrep, og at det var «krigens største sivile katastrofe», utdypet med tall over dødsfall, skadde og ødelagt bebyggelse. I den siste av dem ble nyere kunnskap om barn og krigstraumer trukket frem. Nå skulle det også forskes på krigstraumer etter bombingene av Laksevåg, der barnas krigstraumer skulle studeres i et 60-årsperspektiv.²¹⁶

²¹⁵ Stugu, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, 72

²¹⁶ *Bergens Tidende* 8.10.06, 9.10.06, 10.10.06, 11.10.06

Senskader og krigspensjon for langtidsofrene ble tatt opp i fire andre artikler/leserinnelegg dette året, én med ukjent forfatter, men ellers skrevet av bombeofre fra Holen skole (og en etterkommer), som ønsket anerkjennelse og rettferdig behandling.²¹⁷ Blant disse var Tore Eriksen Nesttun, som var 13 år i 1944. Han var i tillegg provosert av at bombeangrepet hadde blitt kalt «vellykket» av engelskmennene noen dager senere, med tanke på at en skole med 350 barn hadde blitt truffet. «Det måtte vi selvfølgelig ikke snakke mye om, det var jo de allierte, «våre venner», dette måtte dysses ned», skrev han. Det insinuerte en bevisst eller påtvunget fortielse, fra uspesifisert hold. Han understreket også at mange tyske soldater hadde deltatt i redningsarbeidet den dagen.²¹⁸ Det ble satt i kontrast til de alliertes handlinger, og snudde dermed om på venn-fiende-dikotomien fra de typiske konsensuspregede fremstillingene. I to andre artikler ble tidspunktet for angrepet og begrunnelsen bak det tatt opp og problematisert. Statsviter og høyskolelektor Dag Tangen pekte på at de allierte kunne ha bombet om ettermiddagen eller på en søndag for å ikke ramme skolebarna, noe de kunne fått til å passe med været. Men krigens og stormaktens prioritering gikk foran hensynet til allierte menneskeliv i små land, konkluderte han.²¹⁹ Trygve Freyvald Gulbrandsen, en av de overlevende Holen-elevene, kritiserte det samme en måned senere. Han viste med egne regnestykker at det var ca. 900 flere mennesker i målområdet eller i bygninger som grenset opp til det, ved at angrepet ble satt inn en morgen og på en yrkesdag. De allierte hadde vist før at det ikke var en prioritet å skåne sivile liv ved militære operasjoner, skrev han. I begge artiklene over ble de allierte kritisert og klandret for de store tapene 4. oktober.²²⁰

4.13 *Allierte: roman* (2007) – Familiehistorie med kontroversielle påstander

I 2007 ble romanen *Allierte* gitt ut, skrevet av filmregissør, skuespiller og forfatter Vibeke Løkkeberg (1945-), født ved navn Kleivdal, oppvokst på Laksevåg. Familien hennes eide Kleivdal Lærfabrikk, som ble hardt rammet under bombingene 4. oktober 1944, året før Løkkeberg ble født. Hun skrev *Allierte* med utgangspunkt i hendelser fra hennes eget liv; hovedpersonene er hennes nære familie, med endrede navn. Romanen går under betegnelsen virkelighetslitteratur, ettersom det er en skjønnlitterær fremstilling av virkelige personer og hendelser. Dermed blir fiksjon og fakta blandet, og det blir uklart for leseren hva som er fiksjon og hva som ikke er det. *Allierte* kan dermed tjene som eksempel på som det A. Assmann har betegnet som *familieromanen* («The family novel») – en hybridsjanger som undergraver de

²¹⁷ *Bergens Tidende* 12.10.06, 18.10.06, 21.10.06, 25.10.06

²¹⁸ *Bergens Tidende* 25.10.06

²¹⁹ *Bergens Tidende* 18.10.06

²²⁰ *Bergens Tidende* 15.11.06

klare grensene for fiksjon og dokumentar. Ifølge Assmann er den et konkret resultat av den nye minneimpulsen som dukket opp på 1990-tallet (1.3.3). Familieromanen kjennetegnes av et fokus på en fiktiv eller selvbiografisk førsteperson som hevder sin identitet i forhold til sin egen familie og nasjonens historie. Da fortelles en kollektiv historie gjennom det reduserte formatet til familiehistorier, slik at private, interne synspunkter forbindes med de utenfra. Det resulterer i en sammenblanding av individ, familiehistorie og nasjonal historie, gjort tilgjengelig for offentlig refleksjon, slik at private familieminne overføres til kulturelle minner.²²¹

Sjangeren bidrar til å vekke interesse for historien, og gjennom detaljerte beskrivelser, dramatik og spenningskurve vil det være lettere og mer spennende for leseren å leve seg inn fortellingen. Handlingen utspiller seg i tiden før og etter bombingene av Laksevåg/Holen skole. I omslagsteksten heter det at «Romanen er en dramatisk familiekronike som også rokker ved noen av heltene fra vår krigshistorie». Gjennom karakterenes utsagn kommer det frem en rekke opplysninger om forhold knyttet til bombingene, deriblant om Milorgs rolle. Både før og etter utgivelsen lot Løkkeberg seg intervjuet, der hun understreket at det var sannheten om bombingene som ble beskrevet i romanen. Det skapte voldsom debatt, da mange mente at hun ga et feilaktig bilde av det som hendte. Selve debatten er omtalt i 4.14.

Førstepersonsfortelleren i romanen er Løkkeberg selv, i rollen som barnet i morens mage, som fornemmer det som skjer rundt henne. Så blir hun født inn i en familie og et lokalsamfunn som er på randen til å bli slitt i stykker av krigens påkjenninger – rammet av «sine egne». Broren hennes, «Håkon», hadde overlevd bombingene av Holen skole, men faren deres bebreidet moren for å ha risikert livet hans ved å sende ham på skolen. Håkon og moren hadde egentlig evakuert til landet, men hun hadde tatt ham med seg tilbake til Laksevåg like før bombingene, fordi hun skulle avsløre sin manns utroskap. Håkon var tydelig preget av bombingene i ettertid; han var engstelig, og ble hjemsokt av tanken på sine døde medelever. Løkkebergs farfar, tante og søskenbarn hadde omkommet i bombeangrepet. I likhet med mange andre, følte faren hennes på et sviende sinn og bitterhet overfor de allierte. Men han kunne ikke uttrykke det åpent, i frykt for å bli anklaget som upatriotisk eller angitt som nazistisk medløper. Gjennom *Allierte* ønsket Løkkeberg å vise hvor vanskelig det hadde vært å vokse opp i disse omstendighetene, som var så preget av krigshandlingene.²²²

I romanen er det gjennomgående trukket frem at det var de allierte som bombet, for eksempel: «De roper det hun ikke vil høre: - De allierte bomber oss. - Det er engelske fly, roper

²²¹ Assmann, «Limits of Understanding: Generational Identities in Recent German Memory Literature», 32-34

²²² Løkkeberg, *Allierte*, *Bergens Tidende* 18.10.07

en annen».²²³ Ingen forstod hvorfor de allierte bombet nå som krigen var avgjort, skrev Løkkeberg. Faren spurte seg om hvorfor de bombet den dagen det var mest sannsynlig at de traff sivile, i et tettbebygget område, med bomber som aldri kunne trenge gjennom ubåtbunkeren. At de hadde brukt fosforbomber tydet på at bunkeren aldri var målet. Han var overbevist om at det var bombing for å skremme, slik det ble gjort i Tyskland; «-Det var mennesker bombene skulle ramme, sa far». I tillegg ville de forhindre at sivil virksomhet kunne komme i hendene på Sovjetunionen etter krigen.²²⁴ De allierte er fremstilt som hensynsløse, og folk klandret dem; «Der, i de små leilighetene hvor ingen ser dem, hvor ingen utenom familiene hører dem, våger de å ta ut bitterheten over at det er deres allierte som har drept barna deres».²²⁵ Nazistene er mer nøytralt fremstilt. En av dem er tegnet som en dum, sleip type, men ellers fremstår de relativt greie. Det var de som advarte lokalbefolkningen mot allierte angrep, og det var en nazist som hjalp Håkon ut av ruinene på Holen skole. En gruppe som kommer mer uheldig ut i fremstillingen, er Milorg. De visste om bombingene på forhånd, står det, «-Men de gjorde ingenting for å hindre ungene i å gå på skolen».²²⁶ Med denne påstanden ble de typiske «heltene» fra krigshistorien kritisert og stilt i et dårlig lys. Det provoserte mange, og startet debatten som vil bli omtalt i følgende delkapittel.

4.14 Aviser 2007-2008 – Kampen for krigspensjon og Løkkeberg-debatten

I 2007 og 2008 ble det publisert en stor mengde avisartikler vedrørende bombingene av Laksevåg/Holen skole: rundt 70 artikler i BT, og 14 i Aftenposten, sentrert rundt et ordskifte om krigspensjon og en debatt om Vibeke Løkkebergs påstander.²²⁷ Førstnevnte var en fortsettelse av den kampen for krigspensjon som hadde startet i 2001. De som opplevde bombingene som barn fikk fortsatt avslag, til tross for lovnader fra stortingsrepresentanter og pålagt praksisendring i NAV. Dette var noe som engasjerte og provoserte mange – ikke bare søkerne selv, men også Ingebjørg Jensen (som stod bak en rekke av artiklene), representanter for Minneforeningen, politikere og andre som kastet seg inn i ordskiftet. I BT var det 27 artikler om dette, og i Aftenposten var det to. Selve utviklingen i saken, som ble tett fulgt av BT, vil ikke bli gått nærmere inn på, da det ikke gir en fremstilling av bombingene. I argumentasjonen for krigspensjon kom det imidlertid frem flere historier om 4. oktober 1944, ved at søkerne

²²³ Løkkeberg, *Allierte*, 61

²²⁴ Løkkeberg, *Allierte*, 102-103, 228

²²⁵ Løkkeberg, *Allierte*, 99

²²⁶ Løkkeberg, *Allierte*, 146, 253

²²⁷ På grunn av det store antallet, er det i dette delkapittelet bare lagt inn kildehenvisninger til de artiklene som er referert direkte til i teksten. De resterende artiklene/innleggene har blitt funnet i avisenes arkiver gjennom søkeordene «4. oktober 1944», «Holen skole», «bombing; Laksevåg», «angrep; Laksevåg», «Løkkeberg» og «krigspensjon»

fortalte hva de hadde opplevd den dagen og i ettertid. Da var deres personlige tap og de traumatiserende aspektene ved hendelsen i fokus. Fakta om bombingene, og at det var de allierte som utførte den, var gjerne nevnt, men ikke rettet oppmerksomhet mot. Mange av de som delte sitt syn på krigspensjon-saken understreket betydningen av anerkjennelse. Flere av søkerne skrev at det var like viktig som pengene, om ikke enda viktigere. Politikere som støttet dem, konstaterte at økonomisk oppreisning var den beste måten samfunnet kunne anerkjenne deres opplevelser. Andre la mest vekt på skyld og ansvar. I et debattinnlegg skrev journalist Kjartan Rødland at erstatninger krever at noen har gjort noe galt, og at samfunnet har en regning å gjøre opp. Ifølge han var det i 1944 tydelig kommunens ansvar at barna ved Holen skole ikke var blitt evakuert. Det var ikke de alliertes skyld, for de «kunne rett og slett ikke unngå å bombe bunkeren».²²⁸ Rødland fikk støtte av Arne Lyngvi noen dager senere, som ga ham honnør for å peke ut den/de ansvarlige. Ifølge Lyngvi var det ingen tvil om at Bergen hadde et moralsk ansvar for overlevende barn fra Holen skole med senskader etter bombingene, noe som også kan leses som et krav om anerkjennelse av det de hadde måttet gjennomgå.²²⁹

Det andre ordskiftet som preget avisene i 2007 og 2008 var en debatt om Vibeke Løkkebergs roman *Allierte* og hennes påstander om bombingene av Laksevåg og Milorgs rolle. I BT var det 33 artikler om dette, og i Aftenposten var det elleve. Det startet i mai 2007, noen måneder før utgivelsen av *Allierte*, under presselanseringen av et helt annet prosjekt i Bergen. Da kom Løkkeberg med påstandene om at hjemmefronten var informert om at Laksevåg skulle bombes 4. oktober og at de hentet ut sine egne barn fra skolen, noe hun gjentok i senere avisinnlegg, enten selvskrevne eller gjennom intervjuer.²³⁰ Hun hevdet å kunne dokumentere påstandene. Etter hvert kom det frem at hun bare hadde muntlige kilder å støtte seg på, og ingen skriftlige bevis. Det var flere som fullt eller delvis støttet henne med egne innlegg i BT, blant annet historiker Vidar Erik Haugen, som hadde fått høre en tilsvarende innrømmelse av et Milorg-medlem som nå hadde gått bort, en kilde som han mente var svært troverdig.²³¹ Militærhistorikerne Max Hermansen og Erling Skjold ga Løkkeberg delvis rett i påstandene, i den forstand at Milorg i Bergen mest sannsynlig visste at ubåtbunkeren på Laksevåg ville bli bombet, ut ifra hvor strategisk viktig den var. At de visste tidspunktet for bombingene, var derimot utenkelig, ifølge dem.²³² Nan Arvidsson, som var seks år gammel i 1944, støttet

²²⁸ *Bergens Tidende* 21.2.07

²²⁹ *Bergens Tidende* 25.2.07

²³⁰ Den første av disse ble publisert 3.5.07 av *Bergens Tidende*

²³¹ *Bergens Tidende* 12.5.07

²³² *Bergens Tidende* 22.5.07; *Aftenposten* 22.5.07

Løkkeberg ved å fortelle at faren hennes, som hadde vært med i kommunistenes motstandsorganisasjon, ble underrettet om bombingene og derfor sendte familien i trygghet.²³³

Løkkeberg ble møtt med betydelig mer motstand enn støtte. Motstandsmann og tidligere byrettsjustitiarius August Rathke var den som fra første stund reagerte kraftigst på påstandene. Han kalte det hun drev med for historieforfalskning, og anmeldte henne for ærekrenkelser mot Forsvaret, Milorg og de som tjenestegjorde i Milorg. Han hevdet å kunne garantere at hjemmefronten ikke hadde visst om angrepet, og la frem en rekke argumenter for dette. Politiet henla saken, men Rathke gikk videre med en påklage.²³⁴ Både Ingebjørg Jensen, Kjell Fossen og Arne Lyngvi stilte seg tvilende til Løkkebergs påstander, ut ifra det de visste om saken. De trakk frem at mange som hadde mulighet til det, sendte familien sin i trygghet, fordi bunkeren på Laksevåg var et opplagt bombemål – men det betydde ikke at noen hadde blitt varslet. Dessuten var det for risikabelt for britene å varsle om konkrete bombemål på forhånd, påpekte Lyngvi.²³⁵ Flere Laksevågbeboere og tidligere Milorg-medlemmer uttrykte også sin mistillit til Løkkeberg. Men hun stod på sitt, og mente at folk enda ikke var klare for å høre sannheten, fordi det fortsatt var seierherren som hadde eneretten på den. Det kalte hun et landssvik. Hun var krass i motsvarene til Rathke, for eksempel med uttalelsen «Og det er ved å kreve det frie ord fengslet at tidligere byrettsjustitiarius August Rathke begår moralsk selvmord».²³⁶

Etter utgivelsen av *Allierte* fortsatte debatten, nå med flere påstander som grunnlag, hentet fra romanen. Løkkeberg hevdet til BT det var sannheten om bombingene av Laksevåg i 1944 hun beskrev, selv om den var formidlet gjennom romanformen. De nye påstandene uttrykte at britene hadde helt andre mål enn ubåtbunkeren, og at de sivile målene skulle teppebombes både for å skremme og for å unngå at russerne fikk hånd om dem etter krigen. «Selvfølgelig var dette både teppe- og terrorbombing» uttalte Løkkeberg. Hun la skylden på britene og krevde en offisiell beklagelse fra den engelske regjeringen. I tillegg mente hun at norske myndigheter burde gi en symbolsk oppreisning til ofrene, selv om hun ikke klandret dem: «Sannheten er at den norske regjeringen satt som nisser i London og visste lite». Med *Allierte* hadde hun forsøkt å lage et manifest for de som ble rammet, ved å sette ord på det mange tenkte, men som ingen våget å si, «Og som også er blitt fortiet av historikerne og pressen»²³⁷. Her hevdet hun altså at det var «sannheten» om bombingene som var blitt fortiet, som for øvrig var en sannhet som hun ikke klarte å bevise. I en annen artikkel uttalte hun at «Motviljen til å erkjenne de tap og lidelser

²³³ *Bergens Tidende* 28.2.08

²³⁴ *Bergens Tidende* 4.5.07, 8.5.07, 23.5.07

²³⁵ *Bergens Tidende* 5.5.07, 13.6.07, 25.10.07; *Aftenposten* 9.5.07

²³⁶ *Aftenposten* 18.5.07

²³⁷ *Bergens Tidende* 18.10.07, 15.11.07, 24.10.07

det allierte angrepet påførte sivilbefolkningen, går helt inn i psykiatrien». Dette utsagnet kan leses som at det var sivilbefolkningens lidelser som ikke var blitt anerkjent, først og fremst langtidsofrene, som hun mente burde få en symbolsk oppreisning.

Også denne gangen var August Rathke en hovedmotstander i debatten. Han sammenlignet de nye påstandene til Løkkeberg med nazipropagandaen i 1944.²³⁸ En annen som gikk imot henne var forsvarsanalytiker John Berg, som mente at hun bare viste hovmod, og at hun ikke hadde satt seg inn i allierte og tyske krigsarkiver.²³⁹ Trygve Freyvald Gulbrandsen kritiserte både Løkkeberg og de journalistene som både hadde gitt henne spillerom og autoritet.²⁴⁰ Kjell Fossen ga Løkkeberg støtte i at mye tydet på at Laksevåg ble utsatt for teppebombing, men stilte seg svært skeptisk til de øvrige teoriene hennes.²⁴¹ Skribent og forfatter Bjørn Davidsen kastet seg inn i debatten gjennom en lengre artikkel i Bergensposten, der han støttet Løkkebergs påstander og avviste Rathkes argumenter. Han fastslo derunder at bombingene kun var for å demonstrere makt, og et ledd i terroriseringen og passiviseringen av både tyske styrker og norske sivile. I BT skrev han at de allierte og «heltenes» innsats under krigen hadde begynt å blekne, og at avdekkingen av sannheten om det som skjedde på den norske hjemmefronten, «bare var i sin spede begynnelse». Som sannhetssøkere, var det forsømmende å bli kalt nazipropagandister av Rathke, uttalte han. Han påpekte imidlertid: «Men hvor står det skrevet at disse avisene tok feil? Eller var de dømt til å ta feil, fordi de var nazikontrollert? Finnes det noen feil i disse avisene om hva som virkelig skjedde?». Davidsen var provosert av at «heltenes» fra krigen hadde levd på en livsløgn, som hadde blitt videreformidlet til etterkrigsgenerasjonen som en sannhet. «Egentlig er August Rathkes påstander en ærekrenkelse av Vibeke Løkkebergs kilder», konstaterte han.²⁴² Debatten bidro trolig til å skape både usikkerhet og stridende oppfatninger når det gjaldt bombingene av Laksevåg/Holen skole.

Det ble ellers publisert fem artikler i BT disse årene som ikke handlet direkte om krigspensjon eller Løkkeberg-debatten. I disse kom det blant annet frem at elever og lærere ved Holen minnet «katastrofen» 4. oktober 1944 hvert år, med større markeringer i jubileumsårene. Noen innsendere stilte spørsmål ved hvorfor det hadde blitt snakket så lite om hendelsen, og om Laksevåg i det hele tatt hadde fått et «sorry» fra de alliertes side. I 2007 skrev Trygve Freyvald Gulbrandsen en to-siders lang kronikk med tittelen «Den store fortielsen». I

²³⁸ *Bergens Tidende* 19.10.07

²³⁹ *Bergens Tidende* 1.7.07

²⁴⁰ *Bergens Tidende* 31.5.08

²⁴¹ *Bergens Tidende* 25.10.07

²⁴² *Bergens Tidende* 9.7.07

ingressen stod det at angrepet her til lands som tok flest liv under andre verdenskrig fant sted 4. oktober 1944, og «Av de 193 drepte var 74 barn, hvorav 61 omkom da Holen skole ble truffet. Dette har historiebøkene tiet om».²⁴³ Her var det selve bombingene som ble hevdet å være fortiet, i krigshistorisk sammenheng. Selve brødteksten vil bli analysert i følgende delkapittel, ettersom den er identisk med siste del av skriftet *Holen skole*, som Gulbrandsen utga året etter.

4.15 Holen skole (2008) – Historien om bombingene skrevet av overlevende Holen-elev
Holen skole. 23. august 1920 – 4. oktober 1944 er et 23 siders langt hefte som ble utgitt i 2008. Forfatteren, Gulbrandsen, gikk i syvende klasse på Holen skole i 1944, og var en av dem som ble reddet ut av skolens ruiner etter bombingene. I forordet uttrykte han at han lenge hadde ønsket å lage et hefte om Holen skole, grunnet «et sterkt ønske om at 4. oktober i hvert fall ett sted skal bli skildret så grundig og korrekt som overhode mulig». Bak denne uttalelsen ligger en antydning om at det ikke har blitt skildret grundig og korrekt tidligere. Dette var både av hensyn til «våre døde», som i hans tilfelle var en fetter og fire kamerater, og for de som overlevde. De aller fleste av disse var varig merket, skrev han. I tillegg synes han at det var maktpåliggende at skolens navn for ettertiden ikke bare ble forbundet med «død og gru», men at «skolen blir stående som et minnesmerke over en fremsynt og dristig skolepolitikk».²⁴⁴ Det er nærliggende å tro at heftet har vært ment til å ha, og har hatt, lokal utbredelse.

De første siden av skriftet handler om Holen skoles historie og utforming. Byggingen av ubåtbunkerer startet i 1941. Da kom uroen snikende, og mange foreldre spurte seg om dette var forsvarlig, noe Gulbrandsen hadde blitt klar over først i ettertid. Selv husket han tiden frem til 4. oktober 1944 som sorgløs og bekymringsfri. Han beskrev deretter sin opplevelse av bombingene og timene etter, med detaljrike skildringer av det som skjedde med han og de rundt ham, og hva han hadde tenkt underveis. Da angrepet var over, prøvde tyske ubåtmannskaper å trøste ham etter beste evne mens de prøvde å få ham fri. Fortellingen inneholder flere detaljer som Gulbrandsen må ha blitt opplyst om i ettertid, for eksempel at det var 152 fly som bombet, og hvilken kvalitet tilfluktsrommet hadde. Han rettet også blikket mot det som hadde skjedd i resten av bygningen: hvor bombene hadde truffet og hvilke klasser og lærere som ble rammet.²⁴⁵ Han viet også noen avsnitt til redningsarbeidet, som ble utført av Det sivile luftvern, hjulpet av norske frivillige, tyskere og russiske krigsfanger. Arbeidet var vanskelig, belastende og dramatisk, skrev han, men det ble organisert og utført på en god måte. Videre kan man lese

²⁴³ *Bergens Tidende* 14.10.07

²⁴⁴ Gulbrandsen, *Holen skole*, 2

²⁴⁵ Gulbrandsen, *Holen skole*, 3-11

detaljer om flyene og bombene som ble brukt, og resultatene ble oppsummert: Ubåtbunkerer fikk små skader, bortsett fra at det elektriske anlegget ble satt ut av drift. Verftsområdet og BMV ble rasert, og flere skip senket. Mye sivil bebyggelse ble ødelagt. Tapene av menneskeliv omtalte Guldbrandsen under en egen overskrift. Han skrev også litt om evakueringen av barn etter bombingene, samt den senere kampen for krigspensjon.²⁴⁶

Guldbrandsen benyttet også skriftet til å kommentere, eller «rette opp i», forskjellige påstander og teorier om bombingene. En av dem, som blant annet Kong Haakon visstnok hadde fremsatt, var at skolebarna var holdt som gisler, men den savnet ethvert grunnlag, skrev han. Tyskerne ville overta skolen, men kommunen protesterte. Derfor ble kommunale myndigheter, med NS-ordfører Normann i spissen – kalt «mordføreren» – sterkt bebreidet etter 4. oktober. Om flygerne trodde at skolen var stengt, slik kongen og kronprinsen hadde hevdet, fant Guldbrandsen irrelevant: «Det var de som iverksatte angrepet, som hadde plikt til å vite, basert på innhentet informasjon, ikke tro». Det ble gjort mye for å ta brodden av kritikken mot de allierte, skrev han. Løkkebergs påstand om at Milorg ble varslet om angrepet var feil, og det hadde vist seg at hovedkilden hennes ikke hadde sagt det hun tilla ham. Når det gjaldt målet og taktikken hadde ikke Guldbrandsen noen klare slutninger, for ingen historiker som han kjente til hadde drøftet det. Ellers hadde han noen innvendinger mot enkeltheter, som at bombingene skjedde første skoledag etter ukers stenging. Det var feilhusk hos en jente, og ukritisk bruk av hennes opplysning hadde ført til at det var sitert en rekke steder. Det var heller ikke helt sant at det var sol og skyfri himmel, skrev han, men det var lite skyer.²⁴⁷

Når det gjelder navngivning går «katastrofen» mest igjen, deretter «den fatale dagen» eller «den fatale bombingene». To ganger omtalte han også hendelsen som «ragnarøk», som i norrøn mytologi er navnet på hele verdens undergang. En annen allusjon er «Laksevågs 11. september», brukt i en overskrift. Det viser til terrorangrepet i USA i 2001, der to fly ble styrtet inn i World Trade Center slik at nesten 3000 mennesker døde. Begge hendelsene førte til sivile tap, men det kan diskuteres hvilke andre paralleller man kan trekke mellom dem. Han brukte ordet «drept» om de døde, og generelt mange sterke formuleringer, for eksempel «den død og smerte som snart skulle ramme oss» og «midt i dødens gru».²⁴⁸ Han skapte også en kontrast ved å sette tyskerne og de allierte opp mot hverandre som motsetninger. «Tyske ubåtmannskaper, med alt de hadde på samvittigheten, skal ha grått under arbeidet», skrev han, og «allerede den gang ble tyskerne berømmet for sin innsats, og i ettertid er flere detaljer blitt

²⁴⁶ Guldbrandsen, *Holen skole*, 11-12, 15, 17

²⁴⁷ Guldbrandsen, *Holen skole*, 6, 12-14, 17

²⁴⁸ Guldbrandsen, *Holen skole*, 6-7, 9

kjent». Det var også de som hadde trøstet Guldbrandsen selv etter bombingene. De allierte ble på sin side beskrevet som «nådeløse», og de ble tilskrevet all skylden for tapene, for eksempel med utsagnet: «heldigvis slipper vi å lete etter en syndebukk, for ingen som har gått til kildene, har funnet at skolens bruk overhodet ble drøftet på alliert hold», og enda mer direkte med: «tilvante begrep ble snudd opp-ned ved at det var våre venner som påførte død og lidelse, mens de forhatte tyskerne la for dagen stor menneskelighet».²⁴⁹ Med det skapte Guldbrandsen et svart-hvitt-bilde som var omvendt fra den patriotiske grunnfortellingen, slik han også hadde gjort i BT i 1994 (4.3).

De siste fem sidene av skriftet går under overskriften «Den store fortielsen». Ifølge Guldbrandsen var angrepet på Laksevåg/Holen skole tabubelagt i flere tiår, til tross for at det var det angrepet som tok flest sivile liv i Norge under krigen. Overlevende barn fra Holen ble oppmuntret til å ikke snakke om det, og de ble møtt med en mur av taushet. Voksne som hadde mistet noen fikk et klart inntrykk av at det å snakke om katastrofen var ensbetydende med kritikk, noe som videre betydde at man var tyskervennlig eller nazisympatisør. At det fortsatt var tabubelagt «mange tiår etter at krigstidens behov for klare linjer ikke lenger eksisterer», kunne ikke forsvares, mente Guldbrandsen. Det kunne heller ikke behandlingen av de med senskader som hadde søkt krigspensjon, tilføyde han. Han skrev ut ifra sitt ståsted som overlevende offer fra Holen.

Videre skrev han at «Den motvilje som kommer til uttrykk mot å erkjenne at den allierte angrepsvirksomheten påførte sivilbefolkningen store tap og lidelser», var et bevis på at det var en anstrengt del av den norske okkupasjonshistorien. Han påstod videre at dette hadde vært så besværlig at hendelsen ikke hadde fått sin rettmessige plass i den offisielle fremstillingen av krigsårene. Det kunne han dokumentere, ved å vise til at det var fortiet, i beste fall sterkt tonet ned og gjort vanskelig tilgjengelig for de som ikke visste hva de skulle lete etter. Han viste til *Norges krig* (2.4) og *Norge i krig* (3.4), og argumenterte for at ingen av disse var «i nærheten av å yte katastrofen rettferdighet». Han var også skuffet over Aschehougs og Gyldendals *Store Norske Leksikon*s (1978) dekning av stoffet, og ikke minst over den holdningen hans eget fagforeningsblad (Skolefokus) hadde inntatt til katastrofen: Bladet hadde oppfordret medlemmer til å sende inn bidrag om opplevelser som kunne utfylle den offisielle historien om okkupasjonstiden. Guldbrandsen tok kontakt, og ble bedt om å sende en artikkel, men så valgte de å ikke la den komme på trykk.²⁵⁰ «Den store fortielsen», slik Guldbrandsen la det frem, handlet altså både om etterkrigstiden på Laksevåg, der folk ikke snakket med hverandre om det

²⁴⁹ Guldbrandsen, *Holen skole*, 11-13, 15, 23

²⁵⁰ Guldbrandsen, *Holen skole*, 18-23

som hadde skjedd, den rettslige behandlingen av de som hadde søkt krigspensjon og manglende omtale av bombingene i den offisielle krigshistorien. Man kan lese ytringene som et krav om anerkjennelse – av hendelsen generelt, men også av Gulbrandsens egne opplevelser, som han hadde ønsket å dele, men som fagforeningsbladet hadde latt forbigå.

4.16 Aviser 2009-2012 – Minnemarkeringer og Holen-barnas traumer

Mellom 2009 og 2012 ble det publisert tolv artikler i BT som angikk om bombingene av Laksevåg/Holen skole, i tillegg til at hendelsen ble nevnt i forbindelse med eldre jubilarer fra Laksevåg. Aftenposten hadde ingen relevante artikler disse årene. Fem av BT-innleggene handlet om en minnelund til de 61 barna som omkom på skolen, kjempet frem av Minneforeningen på Laksevåg og satt opp i 2011. I flere av disse ble hendelsen omtalt som «Holen-bombingen». Bombingen ble også kort nevnt i forbindelse med tidligere Holen-elever som møttes igjen, samt Holen skoles 90-årsjubileum. I alle de overnevnte innleggene var de omkomne og overlevende skolebarna i fokus.²⁵¹ I et innlegg om krigstiden i Laksevåg stod det kort om «bombetragedien som rammet Holen skole og store deler av Laksevåg for øvrig»: Bebyggelsen ble rasert og ubeboelig, 193 sivile (og tolv tyskere) døde, og det ble store skader på ubåtbunkeren.²⁵²

I en artikkel fra juni 2012 sammenlignet traumeeksperter reaksjonene etter 22. juli med Holen-barnas reaksjoner etter 4. oktober 1944. Mange av barna ble traumatisert fordi de ikke fikk lov å snakke om bombene. Det var sårbart fordi bombingene ble utført av de allierte, ifølge artikkelen. Det ble også oppgitt at 193 sivile ble drept, 180 fysisk skadet og 800 hjemløse.²⁵³ I 2012 kunne man også lese om Raftostiftelsens ulike undervisningsopplegg for elever i Bergen, med menneskerettigheter i fokus. Et av disse var drevet av Ingebjørg Jensen, der hun fortalte elever om bombingene av Laksevåg/Holen skole, blant annet gjennom lesning av sin egen bok *Bomber over barneskolen*. «Selv vokste hun opp med fortellingen om de alliertes bombing», stod det i BT-artikkelen.²⁵⁴ Mot slutten av året ble boken *Bombemål S/N 102 Bergen* utgitt (analysert under, i 4.17). I den forbindelse ble det skrevet en artikkel om noe av det som hadde blitt dokumentert i den, blant annet at bombingene av Laksevåg ble iverksatt «for å få slutt på maset fra Royal Navy», at Holen skole lå innenfor målområdet til britene og at ordføreren på Laksevåg kunne renvaskes.²⁵⁵

²⁵¹ *Bergens Tidende* 25.10.09, 25.1.10, 11.2.10, 27.5.10, 21.8.10, 10.12.10, 25.10.11, 17.4.12

²⁵² *Bergens Tidende* 31.12.09

²⁵³ *Bergens Tidende* 20.6.12

²⁵⁴ *Bergens Tidende* 23.3.12

²⁵⁵ *Bergens Tidende* 8.11.12

4.17 «Bombemål S/N 102 Bergen» (2012) – Oppgjør gjennom dokumentarisk stoff

I 2012 ble boken *Bombemål S/N 102 Bergen. De allierte angrepene på Laksevåg i 1944 og 1945* utgitt, med historiker Yngve Nedrebø (1954-) som redaktør og Paul Sedal (1963-) som billedredaktør. I tillegg bidro ti andre forfattere til innholdet. Ifølge omslagsteksten presenterte boken nytt materiale om bakgrunnen for og gjennomføringen av de allierte bombeangrepene på Laksevåg i 1944 og 1945. I omslagsteksten kan man også lese at mange av de overlevende barna etter 4. oktober måtte bære med seg sterke opplevelser, smerter og savn, uten å kunne klage, og at mange av dem ble avvist av staten da de lenge etter søkte om krigsskadeerstatning. «Det er også en del av denne historien og denne boken», står det. Det ble dermed understreket at hendelsen ikke bare omfatter det som skjedde i 1944, men at den strekker seg langt inn i ettertiden. I forordet, skrevet av Nedrebø, ble kildegrunnlaget lagt særlig vekt på. Nye kilder var gjort tilgjengelige, og det hadde ført til et omfattende arbeid, med en samlet kildefangst på 55.000 skannede sider. Forfatterne arbeidet lenge og nøye for å kunne kartlegge i detalj hva som skjedde, og deretter analysere følgene av dem. De håpet også at boken ville bidra til å løfte frem bombingene til en mer fremtredende plass i den nasjonale krigshistorien.²⁵⁶ «Vi vet at vi har funnet nytt stoff. Vi håper vi makter å presentere det skikkelig», oppsummerte Nedrebø. Han påpekte også at forfatterne hadde ulike utgangspunkt og var langt fra enige om tolkningen av materialet, hendelsene og nødvendigheten av dem. Uenigheten så han imidlertid som et godt utgangspunkt for arbeidet.²⁵⁷

Boken er på 423 sider og inneholder til sammen 16 kapitler om ulike tema som kan knyttes til de allierte bombingene, deriblant Laksevåg frem til 1944, Bergen som ubåtby, det tyske luftforsvaret, flytedokken, ubåtbunkerer «Bruno» og Det sivile luftvern. I denne analysen skal jeg ikke gå nærmere inn på disse kapitlene, men heller ta for meg de seks kapitlene som handler mer direkte om bombingene 4. oktober.²⁵⁸ Det første av dem er på 40 sider og har navnet «Opptakt og bakgrunn – årsakene til at ubåtbunkerer på Laksevåg ble bombet», skrevet av «entusiastene» Kjetil Korsnes (1970-) og Bengt Stangvik (1966-), som hadde spisskompetanse på feltet. De syntes det var slående hvor lite årsakene bak bombingene og effektene av dem hadde blitt dokumentert. Verken Lyngvi eller Fossen hadde ifølge dem klart å fange opp denne prosessen. Korsnes og Stangviks fremstilling var, så vidt de selv erfarte, den første enhetlige gjennomgangen som satte bombingene av ubåtbunkerer i et større krigshistorisk perspektiv. De redegjorde blant annet nøye for aktørene som påvirket beslutningen om bombing av Bergen.

²⁵⁶ Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 342

²⁵⁷ Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 5

²⁵⁸ Avgrensningen handler først og fremst om omfangshensyn.

Bekjempelsen av ubåtene styrte beslutningene, og det rådet en intern konflikt om utvelgelse av bombemål. Det var kraftig motstand og innsigelser når det gjaldt angrepet på Laksevåg, spesielt fra RAF Bomber Command, men på grunn av et system der den britiske marineledelsen (Admiralty) hadde stor innflytelse, ble det likevel gjennomført. Forfatterne understreket flere ganger at de allierte visste utmerket godt at de ikke hadde egnede bomber til å ødelegge ubåtbunkerne. Det hadde de erfaring med etter forsøk i Frankrike. Det eneste som til dels kunne forsvare bombingene, var ønsket om å ramme ubåtoperasjonene, men igjen viste erfaringer at dette alene ikke hadde særlig betydning. «Dette setter angrepet i et underlig lys, og det var ikke rart at Bomber Command protesterte og mente det var bortkastet innsats», skrev forfatterne. Den samlede effekten av alle angrepene på ubåtbunkerne på Laksevåg var minimal, og hadde ingen reell betydning for den operative bruken av basen, konkluderte de. Systemet klarte ikke å forhindre feilgrep, selv om flere advarsler forelå.²⁵⁹ Korsnes og Stangvik argumenterte altså for at bombingene av Laksevåg var et bortkastet feilgrep, militært sett.

Kapittelet «Dagangrepet 4. oktober 1944», skrevet av forfatter og flyspesialist Halvor Sporbund (1944-), gir en beskrivelse av angrepet slik det ble planlagt og gjennomført sett fra alliert militær side, samt forsvaret sett fra tysk militær side. «De sivile tapene, tragediene og ødeleggelsene er svært godt beskrevet i tidligere litteratur og vil derfor ikke være hovedtema her», skrev Sporbund innledningsvis. Det ble derfor bare kort omtalt. Han stilte spørsmål ved hvorfor bombingene var så unøyaktig, noe mange i ettertid oppfattet som «teppebombing». Årsaken lå i Master Bombers ordre om å «bombe midt i røyken», mente Sporbund. Han påpekte imidlertid at de fleste bombene trolig traff innenfor det generelt definerte «målområdet», som dessverre inkluderte både Kleivdals lærfabrikk og Holen skole, samt annen sivil bebyggelse.²⁶⁰ I kapittelet «Da bombene haglet» ga Bjørn Davidsen en kronologisk oversikt over 4. oktober 1944 og etterspillet, som startet som «en behagelig høstdag», der «Laksevåg våknet til liv med solskinn over byfjellene i øst». Han skrev om flyalarmen som gikk, prosedyrene som fulgte, Det sivile luftvern, Teknisk nødhjelp, flyenes bombetreff, dødsfallene, hjelpe- og opprydningsarbeidet, sorgen, begravelsene, evakueringen og behovet for økonomisk hjelp.²⁶¹ Kapittelet gir en dramatisk fremstilling i fortellende form, med fokus på menneskene.

Davidsen skrev også kapittelet «Den vanskelige freden» om fredsdagene på Laksevåg, preget av opprydding, gjenreisningsplaner, freds- og minnestevne, kronprinsbesøk og kongebesøk. På stevnene ble det holdt taler av fremtredende personligheter i kommunen, der

²⁵⁹ Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 153-155, 165, 168, 172-173, 178, 188-191

²⁶⁰ Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 207, 221

²⁶¹ Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 223-237

krigens gru og Laksevågfolkets lidelser ble tonet ned, viste Davidsen. I stedet for konsentrerte de seg om fremtiden, og om å feire freden. Da kongen og kronprinsen besøkte Laksevåg, uttrykte de dyp medfølelse, sa at flygerne trodde at Holen skole var evakuert, og ga befolkningen trøst og mening ved å si at bombingene forkortet krigen. I tillegg hadde kongen sagt rett ut at tyskerne brukte sivilbefolkningen som skjermbrett. Det ingen visste den gang, påpekte Davidsen, var at kronprinsen, som forsvarssjef i London, hadde skrevet at bombingene «synes med godt resultat», og at tapet av norske liv ikke kunne beklages over, sett i forhold til den militære nytten (som de trodde den hadde). Mange hadde hevdet at krigens gru ble lagt lokk på i etterkrigstiden, skrev Davidsen videre. Han tok ikke direkte stilling til påstanden, men la opp til at talene på freds- og minnestevnet, kronprins- og kongebesøket i så fall kan ha vært en medvirkende faktor.²⁶²

Ingebjørg Jensen skrev et kapittel om «De overlevende og staten». Hun introduserte bombingene av Laksevåg/Holen skole som «den største sivile katastrofen i Norge under krigen – og kanskje den mest fortiede». At bombingene hadde blitt fortiet etter krigen ble også nevnt i Korsnes og Stangviks fremstilling, forklart i at det var «våre» allierte som forårsaket lidelsene.²⁶³ Jensen skrev at historikerne, med få unntak, hadde bidratt til å legge et taushets slør over angrepet. Hun spurte: «Ville det skjedd dersom det var tyskerne som sådde død og ødeleggelse?». Fortielse preget de som opplevde bombingene, og de («oss») som vokste opp på Laksevåg etter krigen, skrev Jensen. Hun kunne huske sin fars saklige svar, da hun spurte om han ikke var sint på engelskmennene som drepte moren hans: «Nei, det var nødvendig for å vinne over tyskerne». De voksne snakket ikke om det som hadde skjedd, og forventet at barna skulle glemme. Det førte til at barna lærte å tie og å skamme seg over at de slet med psykiske ettervirkninger, ifølge Jensen. Resten av kapitlet handler om deres rettslige kamp for krigspensjon. Det vil ikke bli omtalt nærmere her, da hovedtrekkene allerede er gjengitt i 4.10 og 4.12.

I bokens siste kapittel, skrevet av Korsnes, Stangvik og Davidsen, er det gitt utfyllende svar på til sammen 13 «myter, påstander og spørsmål» rundt bombingene 4. oktober 1944. De håpet å kunne avslutte diskusjonene og spekulasjonene rundt noen av de mest kontroversielle påstandene. En av disse er at Milorg ble varslet i forkant av angrepet. Kildene viser at dette ikke stemmer, ifølge forfatterne. De avviste også at Laksevåg hadde blitt teppebombet, selv om de kunne forstå at befolkningen *opplevde* det slik. Angrepet ble gjennomført som presisjonsbombing, med de begrensninger som datidens forhold ga. Det var ikke en myte at bombingene

²⁶² Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 273-282

²⁶³ Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 188

av ubåthavner i Norge var en unødig innsats, skrev forfatterne, eller med andre ord; 4. oktoberbombingen bidro ikke til å redusere ubåttrusselen eller forkorte krigen, slik mange hadde hevdet. Forfatterne var også uenig i at NS-ordfører Normann på Laksevåg kunne ha forhindret tragedien på Holen. Omtalen av han som «mordføreren» var som grepet ut av luften, mente de. De kongeliges uttalelser om at de trodde skolen var evakuert, var tomme påstander, trolig for å trøste. Det fantes ingen spor i de dokumenter som var undersøkt, som sa noe annet. Tyskerne brukte heller ikke sivilbefolkningen som skjerm Brett – snarere tvert imot. Påstandene om at flymannskapene 4. oktober manglet erfaring, var ikke riktig. Forfatterne hadde heller ikke funnet dokumentasjon på at militær industri ble ødelagt for å forhindre at de kom i hendene på Sovjetunionen etter krigen. De ga også forklaringer på hvorfor bunkeren ikke ble bombet tidligere, og ulike syn på saken når det gjaldt ødeleggelser av militær verdi.²⁶⁴

Samlet sett gir *Bombemål S/N 102 Bergen* en grundig fremstilling av de allierte bombeangrepene på Laksevåg og deres ettertid. Boken er bygget på et stort kildemateriale, som ble samlet inn og gjennomgått av forfatterne over flere år. Materialet har de gjengitt og drøftet på en saklig, detaljert og stort sett objektiv måte (i Jensens kapittel om krigspensjon fortøner det seg en klar stillingtagen). I de fleste omtalte kapitlene ble det tragiske ved bombingene fremhevet i større eller mindre grad, med formuleringer som «krigens gru», at redningsmannskapene utførte et «dystert arbeid som skulle vare over lang, lang tid» og at det var «lik i nesten alle ruiner». Et annet eksempel er «Resultatet ble, som vi dessverre vet, en av de største enkeltkatastrofene i norsk historie, en katastrofe som fortsatt sitter mørkt i minnet til mange, mange mennesker og familier, og som vil gjøre det for alltid»²⁶⁵ Fremstillingen inneholder også en del bilder, blant annet av Holen skole og annen sivil bebyggelse etter bombetrefene, og et klassebilde av en gutteklasse der nesten alle hadde omkommet. Hendelsen ble oftest navngitt «angrepet» eller «bombingen», men det er også en del tilfeller av «tragedien» og «katastrofen». Om de omkomne brukes stort sett «drept».

Bombemål S/N 102 Bergen var på mange måter ment som et oppgjør med alle mytene, påstandene og spørsmålene som hadde versert rundt bombingene av ubåtbunkeren på Laksevåg. Mye av det som kom frem gjennom boken, stod i kontrast til det som tidligere hadde blitt skrevet om bombingene. Selv om mange sider ved hendelsen hadde blitt diskutert tidligere, var det var først med denne utgivelsen at argumentene ble dokumentert og begrunnet i pålitelig kildemateriale. Forfatterne søkte å gi en autoritativ tolkning og dermed blegge alle uopplarte spørsmål knyttet til bombingene, ved å erkjenne andres synspunkter og teste dem mot empirien.

²⁶⁴ Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 341-355

²⁶⁵ Nedrebø og Sedal, *Bombemål S/N 102 Bergen*, 216, 222, 227, 274

4.18 Aviser 2013-2022 – Myteknusing, minnemarkeringer og storfilm om bombingene

I løpet av de siste ti årene har bombingene av Laksevåg/Holen skole blitt diskutert, greid ut om eller nevnt i til sammen 32 innlegg/artikler i BT, og fem i Aftenposten. Ni av disse ble publisert i 2013, deriblant en anmeldelse av *Bombemål S/N 102 Bergen*, der boken fikk svært god kritikk. Flere av forfatterens konklusjoner når det gjaldt myter, påstander og spørsmål knyttet til bombingene, ble gjengitt i artikkelen.²⁶⁶ I mange artikler stod det bare kort om bombingene, der det ikke fremkom hvem som stod bak angrepet, og bare dødsfallene på Holen skole ble nevnt.²⁶⁷ Ellers kunne man lese i BT at Laksevåg lokalmuseum hadde en utstilling om det allierte bombeangrepet 4. oktober 1944, der tragedien på Holen var viet stor plass, samt at bombingene var inkludert i et nytt gitt verk: Norges første katastrofeleksikon.²⁶⁸

Mellom 2014 og 2016 var bombingene hovedtema i tre BT-artikler. Den første, fra 2014, hadde tittelen «Mytene om bombingene av Laksevåg» og var skrevet av Kjetil Korsnes med *Bombemål S/N 102 Bergen* som hovedkilde.²⁶⁹ Den 4. oktober 2014 ble det publisert en artikkel i forbindelse med at det var «70 år siden Holen Skole ble bombet av engelske bombefly». Eleanor Sætre, som var sykepleier i 1944, fortalte om sine minner fra den dagen, da hun måtte ta imot de skadede barna fra Holen som ble sendt til Haukeland. Det hadde brent seg fast i minnet. Hun var imidlertid ikke bitter på dem som gjennomførte bombingene – hun uttalte bestemt at det var en ulykke.²⁷⁰ Året etter, i en serie om tidsvitner fra krigen, fortalte Elisabeth Byrkjeland om sine minner. Hun var 21 år i 1944, og kunne enda huske lyden av bombeflyene. «Det var den verste dagen for sivile i Norge under krigen», stod det i artikkelen, sammen med tall over de omkomne. Mellom 2014 og 2016 ble bombingene ellers nevnt eller kort redegjort for i til sammen åtte artikler som i utgangspunktet handlet om noe annet. I seks av dem er hendelsen omtalt som «bombingen av Holen skole», og i de fleste av disse er bare de omkomne derfra nevnt. I artiklene hvor det totale antallet er oppgitt, er Holen-dødsfallene fremhevet. I fem av dem ble de allierte eksplisitt nevnt, og i like mange at ubåtbasen/ubåtbunkeren var målet. I én av dem ble det fortalt om psykiske ettervirkninger fra bombingene.

I 2017, på årsdagen for bombingene, ble det publisert en artikkel i BT om det en av de overlevende hadde opplevd den dagen, med dramatiske beskrivelser av døde og lemlestedede ofre og utbrente hus, og en oppsummering av antall omkomne.²⁷¹ Den neste artikkelen om

²⁶⁶ *Bergens Tidende* 7.1.13

²⁶⁷ *Bergens Tidende* 24.6.13, 27.7.13; *Aftenposten* 16.5.13

²⁶⁸ *Bergens Tidende* 8.11.13

²⁶⁹ *Bergens Tidende* 4.10.13

²⁷⁰ *Bergens Tidende* 4.10.14

²⁷¹ *Bergens Tidende* 4.10.17

bombingen ble skrevet av BT-journalist Pål Engesæter i 2019, med tittelen «De skjulte sannheten når den ikke passet». 193 mennesker døde da britiske fly bombet Laksevåg, men i årene etter krigen var dette et «ikke-tema» i historien, innledet han. De mange dødsfallene er særlig fremhevet i artikkelen, og flere av de som overlevde bombingen uttalte seg om saken. Artikkelen er hentet fra et av sitatene. Tragedien ble utelatt eller lite omtalt i krigshistorien fordi det var de allierte, «våre venner», som bombet, fortalte de.²⁷² Her ble altså fortielsesaspektet forbundet med bombingens omtale i krigshistorien. Samme år publiserte Aftenposten et portrettintervju av Vibeke Løkkeberg, der hun blant annet fortalte at hun vokste opp med at folk var sterkt preget av den allierte bombing av Laksevåg, men at katastrofen lenge ble dysset ned. «Etterpå var det bare hysj-hysj. Og kvinnene fikk ikke lov til å sørge over barna sine, for da var de upatriotiske». Det var en drøy, og tilsynelatende ubegrunnet påstand. «Vi lærte ingenting om hva som var sant», oppsummerte hun.²⁷³

I 2020 og 2021 ble bombing av Laksevåg/Holen skole aktualisert gjennom satsningen på en ny storfilm, som blir Norges hittil dyreste filmproduksjon noensinne, med planlagt utgivelse høsten 2022. Den handler om to krigsseilere som reiser ut fra Bergen og om livet til familiene deres hjemme. Den allierte bombing av Holen skole er et viktig element i filmen, ifølge produsentene. Det kan føre til at hendelsen i større grad blir en del av den nasjonale minnekulturen om krigen. Til sammen ble det publisert syv artikler om filmen der bombing ble nevnt. I noen av dem stod det litt om dødsfallene, og at det var «det største sivile tapet ved en enkelthendelse i Norge under andre verdenskrig».²⁷⁴ Hendelsen er ellers nevnt i BT fem ganger i 2020-2021, i forbindelse med minneord eller artikler med andre hovedtema. I to av dem er de allierte nevnt, og i samtlige er Holen skole særlig fremhevet. Tragedien preget hele Laksevåg i alle år etter krigen, ifølge en tidligere lærer på Holen. At hendelsen har satt dype spor lokalt, var det flere som påpekte, blant annet lederen for Minnesmerkekomiteen i Laksevågs kulturhistoriske forening: «Man kan ikke identifisere Laksevåg uten å forstå og relatere stedet til krigshandlingene».²⁷⁵ Inntrykket fra BT-artiklene det siste tiåret er at bombing stadig blir minnet på Laksevåg – gjennom utstillinger, minnesmerker, en minnepark og årlige markeringer.

²⁷² *Bergens Tidende* 2.10.19

²⁷³ *Aftenposten* 9.3.19

²⁷⁴ *Bergens Tidende* 28.2.20, 13.1.21, 22.3.21, 25.3.21, 7.7.21; *Aftenposten* 15.5.21

²⁷⁵ *Bergens Tidende* 19.8.20, 10.3.21

4.19 Kapittelkonklusjon

Kildematerialet som har blitt analysert i dette kapittelet speiler utviklingstrekkene fra krigshistorieskrivningen generelt i perioden. Det var imidlertid ikke bare historikere som skrev om bombingene disse årene; ofrene selv, og andre med en tilknytning til hendelsen, trådte frem som forfattere, og skrev sin egen historie om det som skjedde. Det har altså skjedd en forskyvning når det gjelder hvem som skriver om hendelsen. Tidligere, som vist i kapittel 2 og 3, var det mennesker som hadde deltatt militært i krigen, lokale med ulike ansvarsområder og historikere som stod bak fremstillingene. Etter 1990 kom ofrene selv på banen, de som hadde vært barn den gangen og lidd i ettertid, og de skrev ut ifra egne erfaringer. Andre var etterkommere av dødsofre, og skrev dermed en del av familiens historie. Det ble også gitt ut historiske oversiktsverk i perioden, som inkluderte fremstillinger av bombingene. Den siste større utgivelsen, *Bombemål S/N 102 Bergen*, ble skrevet av en gruppe forfattere med ulike ståsted og utgangspunkt, med en historiker som redaktør. De erkjente det som tidligere hadde blitt skrevet om bombingene og testet det mot empiri, altså vitenskapelig historiebruk, med et formål om å blegge alle spekulasjoner og diskusjoner for godt.

Ofre og etterkommere har hatt andre tilnæringer til å skrive om fortiden enn faghistorikere, og de har ikke trengt å forholde seg til de samme vitenskapelige idealene når det gjelder metode, kildekritikk og tidligere forskning på feltet. De som har skrevet ut ifra noe selvopplevd, eller familiemedlemmers erfaringer, kan ha hatt bestemte behov for fremstilling av hendelsen. Det kan sees som uttrykk for eksistensiell historiebruk, som ofte er knyttet opp mot identitet. Denne formen for historiebruk springer ut fra individers eller gruppers behov for å minnes eller glemme deler av fortiden, og for å kunne orientere seg i omverdenen. At det ikke bare var faghistorikere som skrev om hendelsen, har også ført til en større variasjon av sjangre i fremstillingen av den – først og fremst fiksjonslitteratur, i form av tegneserien *Bomber over barneskolen* og romanen *Allierte*. Slike fremstillinger fargelegger bildet av krigsårene, og gir andre og bedre veier til innlevelse, empati og forståelse enn det man får gjennom sakprosaen. Man kommer også tettere inn på tanker og følelser til enkeltpersoner. De oppsiktsvekkende påstandene i *Allierte*, eller de om fortidelse i *Bomber over barneskolen*, kan ha vært brukt som måte å markedsføre bøkene på, altså kommersiell historiebruk. Forskyvningen når det gjelder hvem som har fremstilt bombingene, viser at historikerne ikke har tolkningsmonopol på fortiden. Det er mange måter å tilskrive mening til det som hendte på, og mange ståsteder å se det fra. Fortellingene varierer når det gjelder empirisk grunnlag, og har dermed ulik begrunnelsesstatus, men uavhengig av det, vil de påvirke måten folk forstår fortiden på.

Et fremtredende mønster de siste tiårene er synliggjøring av bombingens langtidsofre, og med det en utvidelse av både offerbegrepet og selve hendelsen. Frem til 1980-tallet var det de som døde av bombingene som hadde offerstatus, og som ble offisielt anerkjent. Idet oppmerksomheten ble rettet mot langtidsofrene og deres lidelser, ble hendelsen utvidet til å strekke seg langt inn i ettertiden. Det ble tematisert gjennomgående i perioden, både i avisene (hovedsakelig BT) og i de større utgivelsene. Det ble stadig trukket frem at de ikke hadde krisepsykiatere den gang, og at mange av de som overlevde bombingene derfor måtte slite med varige psykiske senskader. Det kom frem at mange av disse hadde tidd om plagene sine – fordi det var for vanskelig å snakke om, fordi de ikke ønsket å plage andre med sine problemer eller fordi de aldri ble oppfordret til å dele. Noen hadde fortrenget minnene. Flere uttrykte at de hadde følt seg glemt i ettertid, og aldri ordentlig hørt eller forstått. Utover 2000-tallet ble den lange og vanskelige kampen for krigspensjon viet mye oppmerksomhet, først og fremst i media, der Jensen var en viktig bidragsyter. For mange av langtidsofrene det viktigste å bli trodd. I disse fremstillingene fremtrer et nytt mønster: krav om anerkjennelse. Mange hadde behov for å bli sett, hørt og tatt på alvor. Ved å skrive om lidelsene sine, eller fortelle om det til andre som satte ord på det for dem, krevde de å bli anerkjent som ofre av bombingene. I den første etterkrigstiden, som vist i kapittel 2, var det erkjennelse av hva som hadde skjedd 4. oktober 1944, derunder offisiell anerkjennelse av de døde, som var veien til forsoning. Etter 1990 synliggjøres nye behov for forsoning, som måtte skje gjennom anerkjennelse av de overlevendes lidelser i ettertid. I flere av fremstillingene ble også perspektiver fra psykologer og traumekspertter inkludert. De formidlet ny, empirisk kunnskap om traumeforskning og metoder for psykologisk hjelp, blant annet slik at folk skulle forstå bedre hva ofrene hadde gått igjennom.

Krav om anerkjennelse-mønsteret kan forstås i sammenheng med tendenser i samtiden, ettersom dette var en periode der anerkjennelses- og erstatningskrav kom fra mange ulike typer grupper. Stiftelsen Rettferd (tidligere Rettferd for taperne) ble stiftet i 1993, og har arbeidet for å bedre livssituasjonen til samfunnets utsatte²⁷⁶ og deres rettigheter og menneskeverd, blant annet ved å bistå med søknader om rettferdsvederlag/oppreisning fra stat og kommune.²⁷⁷ I 2005 sluttet Stortinget seg til regjeringens forslag i St.meld. nr. 44 (2003-2004) om erstatningsordninger for krigsbarn²⁷⁸, romanifolk/tatere og eldre utdanningskadelidende samer

²⁷⁶ Det vil si, ifølge stiftelsen, de som har vært utsatt for feilplassering i skolehjem, barnehjem og fosterhjem, manglende inngripen, seksuelle overgrep, mangelfull skolegang og mobbing.

²⁷⁷ Stiftelsen Rettferd, «Om oss»

²⁷⁸ Krigsbarn er i meldingen definert som personer født i årene 1940-1946 av norsk mor og far som var soldat i den tyske okkupasjons hæren. De som ble påført særlige lidelser, tap og urimeligheter som følge av at de var krigsbarn skulle kunne søke om kompensasjon.

og kvener, som en måte å imøtekomme «erstatningskrav fra ulike grupper i samfunnet».²⁷⁹ Antall søknader om rettferdsvederlag (statens kompensasjonsordning for erstatning til enkeltpersoner) har økt kraftig de siste tiårene.²⁸⁰ På Regjeringens sider står det at det eventuelle beløpet som blir gitt «symboliserer et plaster på såret for den uretten som du er påført». Det handler altså ikke bare om økonomi, men om anerkjennelse av urett. Eksemplene over viser at Holen-barnas krav om krigspensjon og anerkjennelse ikke var enestående. Tvert imot var de del av en tendens i tiden, som gjorde at det var rom i kulturen for å skrive seg frem som et offer og kreve anerkjennelse for sine lidelser, og forvente å bli tatt på alvor.

Et fellestrekk ved mange av fremstillingene fra perioden, som henger sammen med avsnittene over, er at de er basert på og fokusert rundt muntlige kilder. Det er en forutsetning for et annet kjennetegn ved perioden, nemlig en dreining fra det realhistoriske til det erfaringsmessige. Det er en forskyvning av fokus sett i forhold til de tidligere periodene. Folks minner og opplevelser knyttet til bombingene var hovedsaken i de fleste fremstillingene etter 1990, ofte gjengitt med deres egne ord. Det gjelder både avisene og de større utgivelsene. Det var et uttrykt ønske om å la de berørte komme til ordet og fortelle sine historier før det var for sent. Konsekvensene for sivilbefolkningen (både dødsfallene og lidelsene bombingene forårsaket den gang, og byrdene de overlevende måtte bære siden) var stort sett hovedsaken i fremstillingene, ofte med Holen skole som spesielt fremhevet – en tendens som har sett ut til å bli sterkere. Mange brukte språklige virkemidler og sterke ord og uttrykk for å fremheve det tragiske aspektet, blant annet ved å beskrive 4. oktober som en fin solskinnsdag/høstdag. Det siste tiåret har hendelsen gjentatte ganger blitt navngitt «bombingen av Holen skole». En årsak til denne dreiningen kan være at stadig flere av de som var voksne den gang, har falt fra, mens «barnas» perspektiv fortsatte å bli formidlet. Mange av de større utgivelsene inkluderte en liste over alle de som omkom 4. oktober 1944. I de fleste fremstillingene stod det også litt eller mye om andre sider ved bombingene, som bakgrunn, politisk kontekst og bombemålene.

Utover på 2000-tallet ser man en økende vilje til å ta et oppgjør med de mange påstandene og spørsmålene som verserte rundt bombingene. Det ble først forsøkt i Jensens *Bomber over barneskolen*, der hun ga ordet til tre historikere som skulle diskutere det som hadde blitt hevdet. De kunne imidlertid ikke dokumentere alle svarene sine. I Gulbrandsens skrift *Holen skole* kommenterte og rettet han opp i en rekke påstander om bombingene, basert på det han selv husket, men også andre kilder. Utgivelsen av *Bombemål S/N 102 Bergen* i 2012 var banebrytende i denne sammenheng, der et eget kapittel var viet til «myter, påstander og

²⁷⁹ St.meld. nr. 44 (2003-2004), 9, 13

²⁸⁰ Frøseth, «rettferdsvederlag»

spørsmål», bygget på pålitelig og etterprøvbart kildemateriale. Mye av det som kom frem stod i kontrast til det som tidligere hadde blitt hevdet, og funnene ble gjengitt i flere BT-artikler. Etter utgivelsen har det ikke oppstått noen nye diskusjoner i avisene, og i de tilfellene det har blitt påstått noe, har det kun handlet fortielse av hendelsen. Eneste unntak er en BT-artikkel om en overlevende som holdt fast på at det var en ulykke.

Fortellermønstrene som ble identifisert i fremstillingene i de to foregående kapitlene, har også fremtrådt i flere av utgivelsene fra 1990 til 2022. Syndsforlatelsesmønsteret når det gjaldt de allierte ble videreført i Lyngvis *Bomber over Laksevåg*, i flere avisartikler og i deler av Hjeltnes og Nøklebys *Barn i krig*. I *Norsk krigsleksikon* ble de allierte delvis unnskyldt og forsvart. Mellom 1970 og 1990 var det flere som antydte, oftest ved å stille spørsmål ved det, at det fantes grunner til å klandre de allierte for tapene, eller at bombingene ikke hadde vært verdt ofrene. Det samme ble gjort etter 1990, for eksempel av Sundsteigen og Thowsen, men ellers var kritikken av de allierte mer åpen og direkte enn tidligere, ofte som motvekt til de som forsvarte dem. Samtidig var det flere som la skylden på andre aktører. Generelt sett kan man si at de fortellermønstrene som etablerte seg forrige periode – karakterisert av nyanser, spekulasjoner og skyldtilskrivelse – ble sterkere og enda mer fremtredende etter 1990. I tillegg oppstod det debatter og diskusjon, blant annet tilknyttet fremveksten av ulike myter og påstander om bombingene (og så en tilbakevisning av disse), og ikke minst en dreining mot krigens langtidsofre.

Påstandene som verserte etter 1990, og som tidvis skapte diskusjon, handlet i stor grad om hvem som kunne klandres for de sivile tapene. Lyngvi la skylden på de kommunale myndighetene på Laksevåg, noe han fikk støtte av fra en innsender i BT. Gulbrandsen klandret de allierte i flere omganger, blant annet i BT, noe flere andre også gjorde. Thowsen, Løkkeberg og Sundsteigen la i sine utgivelser også skylden på de allierte, på hver sine måter. I hvilken grad angrepet var vellykket militært sett, og hvilke resultater de allierte egentlig hadde forventet, hersket det også uenighet om. I noen av avisartiklene ble det omtalt som en feilbombing, i andre som teppe- og terrorbombing. Løkkeberg var en av dem som omtalte det som terrorbombing. Det som imidlertid skapte størst debatt i perioden var hennes påstander om at Milorg visste om angrepet, og at de hentet ut sine barn fra skolen uten å advare andre. Noen støttet henne, men flest argumenterte mot henne, med tidligere motstandsmann August Rathke i spissen. Flere historikere engasjerte seg også i debatten. Ettersom romanen og påstandene til Løkkeberg fikk såpass stor oppmerksomhet i media, er det rimelig å tro at hun har bidratt til å forme minnekulturen om bombingene av Laksevåg/Holen skole på en bestemt måte. Debatten

førte nok også til en større usikkerhet rundt hva som egentlig skjedde, der fortellingene om det fremstod som vanskelige, verdiladde og omstridte.

Den største forskjellen på lokale og nasjonale fremstillinger mellom 1990 og 2022 er kvantitativ. I BT ble publisert i overkant av 180 artikler vedrørende bombingene, jevnt fordelt utover årene (med unntak av den store mengden i 2007-8, da Løkkeberg-debatten og ordskiftet om krigspensjon foregikk). I Aftenposten ble det skrevet 22, der den første av dem ble publisert i 2004. Det nasjonale oversiktsverket *Norsk krigsleksikon* inkluderte kun de mest sentrale opplysningene om hendelsen, men listet den opp som en sentral krigshistorisk hendelse. Faghistoriske *Barn i krig* ga mer utfyllende beskrivelser, ettersom boken var sentrert rundt barns opplevelser. De lokalhistoriske verkene *Laksevågs historie* og *Bergen i krig* inneholdt informasjon om mange sider ved bombingene, der førstnevnte var spesielt omfangsrik. De resterende utgivelsene fra perioden – som ble skrevet av ikke-faghistorikere der samtlige hadde en form for tilknytning til Laksevåg – skilte seg ut på flere vis. De inneholdt mer variert informasjon knyttet til bombingene, blant annet ved å inkludere den umiddelbare ettertiden, med begravelser, opprydning og evakuering til distriktene, i tillegg til de psykiske langtidsvirkningene. I mange av dem ser man også en sterk lokalpatriotisme, med fremheving av fellesskapet og samholdet på Laksevåg, og ordbruk som «vi», «oss» og «våre». Inntrykket fra BT-artiklene er at bombingene stadig blir minnet lokalt.

Fortellingene om bombingene av Laksevåg/Holen skole figurerer først og fremst som en lokal affære, men mye tyder på at hendelsen er på vei til å få en større plass i den nasjonale fortellingen om krigen. Forfatterne av *Bombemål S/N 102 Bergen* hadde det som et av sine formål med boken, og det er rimelig å anta at den har bidratt til det. En gjentakende navngivning av hendelsen som «den største sivile katastrofen i Norge under krigen» kan også medvirke til økt oppmerksomhet. At bombingene blir et hovedtema i en ny storfilm om krigen, er imidlertid det aller tydeligste tegnet. Norske krigsfilmer har blitt sterkt knyttet til formidlingen av historien om krigen, og de har i stor grad bidratt til å forme den nasjonale minnekulturen knyttet til ulike krigshendelser.

Etter 2000 ble påstander om fortielse fremmet i ulike former og fra mange hold. Det kom først indirekte til uttrykk ved at overlevende fortalte at de hadde tidd om det som hadde rammet dem, noe BT gjenga med overskrifter som «Snakket aldri om Holen-ulykken» og «De glemte barna på Laksevåg». Det kan ha bidratt til et inntrykk hos leserne om at bombingene var blitt fortiet, dysset ned eller at det var «glemt historie». Noen år senere uttalte flere overlevende til BT at de var blitt fortalt av foreldre og andre voksne etter krigen at de ikke skulle snakke om det som hadde skjedd, på grunn av forestillingen om at «barn glemmer», som var motivert av

et ønske om at barna skulle få slippe å slite med det som hadde skjedd. Det var også mange overlevende, både voksne og barn, som fortrenget minnene, ikke klarte å snakke om det som hadde hendt, eller følte at de ikke kunne, fordi de ikke ville belaste andre med sorgen. På 2000-tallet, da mange av «Holen-barna» søkte om krigspensjon og fikk avslag, oppfattet de det som at det de hadde opplevd, ikke ble anerkjent av det offentlige. I disse fremstillingene er det traumene som fremstår «fortiet» eller undertrykt, ikke selve bombingene og de umiddelbare konsekvensene.

I 2004 ble fortielsen for første gang påstått direkte: i både BT og Aftenposten dette året stod det at bombingene av Laksevåg/Holen skole var blitt glemt på det nasjonale plan, forsvunnet i den nasjonale historieskrivningen, og i BT at det hadde blitt lagt lokk over hendelsen. I begge ble friendly fire brukt som forklaring – at det var «våre egne allierte» som hadde forårsaket tapet. I *Bomber over barneskolen* fra 2006 ble hendelsen gjennomgående presentert som fortiet, både det som gjaldt selve angrepet og de psykiske senskadene. I flere avisartikler de neste årene uttalte overlevende fra bombingene at de ikke kunne snakke om hendelsen fordi det var de allierte som hadde bombet, noe insinuerte en bevisst eller påtvunget fortielse, fra uspesifisert hold. Løkkeberg hevdet også at det hun ønsket å si med *Allierte*, hadde blitt fortiet av historikerne og pressen. Gulbrandsen omtalte bombingene som «Den store fortielsen» både i sin egen utgivelse og i BT. Det var et tabuområde på Laksevåg for de som overlevde, og historiebøkene hadde bevisst fortiet det eller tonet det sterkt ned, hevdet han. Også i *Bombemål S/N 102 Bergen*, som bygget på et grundig kildearbeid, ble bombingene presentert som en fortiet hendelse, forklart med at det var «våre allierte» som hadde forårsaket lidelsene.

Som vist i kapittel 2 og 3, er påstandene om fortielse misvisende hvis man knytter det til omtale av selve bombingene og/eller de som døde av den. Derfor må det nødvendigvis være andre forklaringer bak påstandene enn at dette ikke ble skrevet om før på 2000-tallet. Flere av ytringene om fortielse har trolig handlet om traumene og senskadene i ettertid. Som vi har sett, ble ikke det aspektet viet offentlig oppmerksomhet før på 1980-tallet. Etter hvert som påstandene gjentok seg i ulike medier og sammenhenger, ble «fortielsen» i økende grad knyttet til hendelsen, og det kan ha blitt tolket og reproduisert som at det gjaldt selve bombingene og de umiddelbare konsekvensene i 1944. Påstandene kan også ha handlet om enkeltaspekter ved hendelsen. De første tiårene etter krigen ble de allierte unnskyldt og forsvart, eller ikke nevnt som aktører bak bombingene, og selve bombingene ble fremstilt som uunngåelig eller nødvendig. Noen av påstandene kan derfor tolkes som at det gjaldt fortielse av «sannheten» om bombingene.

En annen forklaring kan ligge i at mange av tekstene ble skrevet av mennesker med en spesiell tilknytning til hendelsen, og dermed en bestemt forståelse av den. De skrev med

utgangspunkt i egne opplevelser, familiens erfaring eller lokalsamfunnets kommunikative minner. Siden de ikke var historikere, var de heller ikke styrt av vitenskapelige idealer, som å forholde seg til tidligere forskning. At de overlevende av ulike grunner ikke snakket med hverandre om det som hadde hendt, kan ha skapt et inntrykk hos dem om at selve bombingene var tabubelagt. Det gjelder nok spesielt de som var barn den gang, som ble oppfordret av voksne til å ikke snakke om det. Påstandene om fortieelse kan sånn sett ha vært et resultat av at folk generaliserte ut ifra sine subjektive erfaringer og inntrykk. Når det er sagt, er det et faktum at bombingene 4. oktober har fått mindre oppmerksomhet på det nasjonale plan enn mange andre hendelser og fortellinger fra krigen, for eksempel motstandskampen og Holocaust. Det betyr imidlertid ikke at den ble fortiet eller dysset ned, selv om enkelte kan ha oppfattet det slik. Kommersiell historiebruk kan også være en forklaringsfaktor. Å presentere noe som nytt eller fortiet er en medielogikk som bidrar til større oppslag. Avisene fikk kommersielle eiere i denne perioden, og kan ha brukt påstandene som en måte å øke fortjenesten på. Det samme gjelder Løkkeberg og Jensen, i markedsføringen av sine utgivelser. I tillegg kan det ha vært en måte å fremheve sin egen innsats på; hvis det tidligere hadde blitt fortiet, ville deres innsats fremstå spesielt høyverdig og enestående.

Fremstillingene fra de siste tiårene har altså ført til at bombingene av Laksevåg/Holen skole i minnekulturen fremtrer som en fortiet hendelse. Hvis man snakker om det som skjedde i 1944, er det direkte misvisende å hevde. Hvis man inkluderer den lange ettertiden som en del av hendelsen, er det mer hold i påstanden, ettersom mye taler for at den delen av historien ikke ble offisielt anerkjent de første fire tiårene etter krigen. Den økende tendensen til å omtale hendelsen som fortiet, uten å spesifisere hva man legger i det, er særlig påfallende i lys av den økte opptattheten, særlig lokalt, av å minnes det som hendte. Flere av de som ønsket å bidra til å løfte frem hendelsen som en viktig del av den nasjonale krigshistorien, valgte å samtidig underkommunisere det som allerede hadde blitt skrevet om den, ved å fremheve en påstått fortieelse. De samme menneskene som ønsket anerkjennelse for sine fortellinger og fremstillinger, unngikk å anerkjenne det som hadde blitt fortalt tidligere. Satt på spissen, så fremhevet de sin egen innsats, og gyldigheten av den, ved å fortrenge den etablerte minnekulturen.

Kapittel 5: Avslutning

5.1 Oppsummering og konklusjon

Temaet for denne oppgaven har vært fremstillingen av – eller fortellingene om – den allierte bombingene av Laksevåg/Holen skole 4. oktober 1944. Problemstillingen for oppgaven har vært: *Hvordan har bombingene av Laksevåg/Holen skole blitt fremstilt, av hvem, og hva kan forklare de ulike fremstillingene?*, avgrenset til et bredt utvalg skriftlige, norske fremstillinger fra 1944 til 2022. Metoden som er anvendt er tekstanalyse, det vil si systematisk lesning av tekstene, ved hjelp av nærlesing og kontekstualisering. I tillegg har talehandlingsteorien i tråd med Skinner vært et fortolkningsredskap i lesningen av tekstene, samt perspektiver fra historiebruksfeltet. Gjennom analysen har jeg forsøkt å identifisere noen mønstre i måten bombingene har blitt fremstilt på. I tillegg førte min egen forforståelse av bombingene²⁸¹ med seg noen ekstra forskningsspørsmål i analysen: *Stemmer det at hendelsen ble fortiet? I så fall, på hvilken måte har den blitt det? Dersom påstandene om fortielse ikke stemmer, hvordan kan vi forstå dem?* Fremstillingene har blitt analysert i kronologisk rekkefølge for å få frem utvikling over tid, delt inn i tre perioder, som utgjør hvert sitt analysekapittel.

Kapittel 2 omfatter fremstillinger fra 1944 til 1970. Disse ble hovedsakelig skrevet av mennesker som hadde opplevd krigen eller deltatt i motstandsarbeid, deriblant lokale fra Laksevåg med diverse ansvarsområder. I tillegg uttalte sentrale myndighetspersoner (kongen og kronprinsen) seg om det som hadde skjedd. I fremstillingene fra denne perioden har det blitt identifisert to mønstre (sett bort ifra de nazikontrollerte avisene i 1944). Det mest fremtredende av disse to, er det som har blitt betegnet som erkjennelse og forsoning, uten skyld- eller ansvarsfordeling. Bombingen og de sivile tapene ble skrevet inn i offisielle sammenhenger, både nasjonalt og lokalt, og de omkomne ble inkludert i minneskriftene og dermed i en nasjonal minnefortelling. Fraværet av skyld og ansvarsfordeling viser seg ved at bombingene ble presentert som en ulykke i omtrent alle fremstillingene, og at de allierte sjeldent ble nevnt, slik at fokuset ble flyttet vekk fra aktørene. Det andre mønsteret som har blitt identifisert i perioden, er syndsforlatelse, altså at bombingene og de allierte ble direkte unnskyldt og rettfærdiggjort. Det kom tydeligst til uttrykk i talene til kongen og kronprinsen i 1945. Begge mønstrene vitner om en trang til å fremstille de allierte i et godt lys, noe som kan sees i sammenheng med den politiske situasjonen i Europa, med konsolideringen av NATO-samarbeidet, og konsensusen som preget historieskrivningen om krigen generelt. Påstandene om at bombingene ble fortiet i

²⁸¹ Som nevnt i 1.1 er oppgavens tema og innfallsvinkel motivert av et inntrykk om at fortellingene om hendelsen fremstår som vanskelige, verdiladde og omstridte, blant annet på grunn av påstandene som har blitt fremmet de siste tiårene (i flere utgivelser og en rekke avisartikler) om at hendelsen har vært fortiet.

perioden, som ble fremmet på 2000-tallet, fremstår direkte misvisende ut ifra omfanget av tekster som skildrer hendelsen, samt minneskriftene som inkluderte dødsofrene fra bombingene.

Kapittel 3 omfatter fremstillinger fra 1970 til 1990. Med unntak av avisartikler i BT, foreligger det ingen utgivelser fra perioden som handler spesifikt om bombingene. At hendelsen ikke ble nevnt i Aftenposten i perioden tyder på en større interesse av hendelsen lokalt enn nasjonalt. Bombingen ble skildret i tre faghistoriske oversiktsverk, der to av dem er lokalhistoriske. Mønstrene fra den foregående perioden ble til en viss grad videreført etter 1970, men det har også blitt identifisert flere brudd. For det første ble bombingene fremstilt som en bevisst handling – og ikke som en ulykke – i samtlige verk, og de allierte ble eksplisitt nevnt som aktører bak angrepet. For det andre ble det gitt rom for nyanser og gråsoner, blant annet ved å vise frem tyskernes gode gjerninger og ved å legge opp til at de allierte kunne klandres for tapene, samt at bombingene ikke hadde vært verdt ofrene. Det ser ut til å ha skapt en implisitt debatt om temaet. Det viser også at konsensusen hadde begynt å svekkes. De nye mønstrene som utfoldet seg i perioden har ut ifra dette blitt karakterisert av nyanser, spekulasjoner og skyldtilskrivelse. I tillegg ble enkeltskjebner løftet frem gjennom sitater eller korte beretninger fra overlevende, og det ble lagt større vekt på sivile skjebner generelt. Når det gjelder spørsmålet om fortielse, er det er mye som taler imot at hendelsen, altså bombingene og de umiddelbare konsekvensene, ble fortiet i perioden.

Mellom 1990 og 2022, som er rammen for kapittel 4, ble hendelsen fremstilt i en rekke verk i ulike sjangre, og gjennom en stor mengde avisinnlegg. Både historikere, lokale fra Laksevåg, ofre og etterkommere skrev om hendelsen. Det betydde at mange skrev sin egen historie, eller familiens, og at hendelsen ble fremstilt ut fra flere ståsteder enn tidligere, av mennesker med ulike tilnærminger til å skrive om fortiden. Fortellermønstrene fra de to foregående periodene ble sterkere og enda mer fremtredende etter 1990; diskusjonene i avisene ble flere og skarpere (stort sett basert på udokumenterte påstander), kritikken av de allierte var mer åpen og direkte enn tidligere, og skylden for tapene ble lagt over på flere aktører, deriblant de kommunale myndighetene. De siste tiårene har et nytt mønster fremtrådt, betegnet som synliggjøring av krigens langtidsofre, og med det en utvidelse av offerbegrepet og selve hendelsen, ved at den strekker seg langt inn i ettertiden. Det henger nært sammen med et fremtredende mønster i perioden, nemlig krav om anerkjennelse. Langtidsofrene krevde å bli anerkjent som ofre av bombingene, noe som også har kommet til uttrykk gjennom den rettslige kampen for krigspensjon. Fremstillingene etter 1990 vitner også om en forskyvning av fokus i forhold til tidligere, fra det realhistoriske til det erfaringsmessige. Enkeltpersoners minner og erfaringer kom i forgrunnen, mens kunnskap om bombingene kom i bakgrunnen. Det har også

blitt et stadig mer ensidig fokus på Holen-barna, både i omtalene av det som skjedde i 1944 og ettertiden. Det har ellers blitt påvist en kvantitativ forskjell mellom nasjonale og lokale fremstillinger, ved at hendelsen i størst grad har blitt minnet og viet oppmerksomhet lokalt. Mye tyder imidlertid på at den er på vei til å få en større plass i den nasjonale krigsfortellingen.

Etter 2000 har det blitt påstått i mange fremstillinger at hendelsen ble fortiet i lang tid etter krigen, noe som har påvirket den kollektive erindringen om bombingene. Kapittel 4 viser at den såkalte fortielsen har hatt ulike konnotasjoner. For noen handlet fortielsen om at folk på Laksevåg, av ulike grunner, ikke snakket med hverandre i ettertid om det som hadde skjedd. For andre handlet det om manglende anerkjennelse av traumene og senskadene som bombingene medførte, og avslag på søknader om krigspensjon. Begrepet ble også brukt i betydningen *tilsløring av sannheten* om det som skjedde. Disse aspektene har vist seg å ha en viss begrunnelsesstatus. Det som har derimot vist seg å være direkte misvisende, men som likevel har blitt hevdet i en rekke utgivelser, er at hendelsen har blitt fortiet i krigshistorisk sammenheng, av historikerne og pressen. Påstandene om dette kan forklares gjennom feiltolkning og reproduksjon av ytringene til de som knyttet fortielsen til andre aspekter, at folk generaliserte ut ifra sine subjektive erfaringer og inntrykk, kommersiell historiebruk eller at det ble brukt som en måte å legitimere egne oppdrag på.

5.2 Fremstillingene av bombingene og historiografiske utviklingstrekk

Funnene fra oppgaven kan settes opp mot den kunnskapen som allerede er etablert om krigshistorieskrivningen i Norge generelt, skissert i 1.3.2. Kort oppsummert har funnene fungert bekræftende for mye av denne kunnskapen. Det ble skrevet mye om bombingene umiddelbart etter krigen på grunn av folks behov for å vite hva som hadde skjedd. Utgivelsene fra 1945 til 1970 speiler den konsensuspregede historieskrivningen, noe som har vist seg gjennom fremstillingen av de allierte, det politiske fokuset og fraværet av nyanser og gråsoner. Konsensusen har i størst grad kommet til uttrykk i fremstillinger med nasjonal utbredelse. Etter 1970 ble søkelyset i stadig større grad rettet mot sivile skjebner, noe som står i samsvar med den nye sosialhistoriens inntog. I tillegg ble det gitt rom for nyanser, kontrovers og kritisk gransking i fremstillingene, noe som var typisk for krigshistorieskrivningen generelt i perioden, mye på grunn av den nye generasjonen historikere som gjorde seg gjeldende. I fremstillingene der skylden for tapene ble tilskrevet de allierte, og tyskerne stilt i et godt lys, ble det tydelig at konsensusen var i ferd med å svekkes.

På 1990-tallet skjedde det en forskyvning som innebar at folks opplevelser, erfaringer og minner ble hovedsaken i fremstillingene av bombingene, mens andre aspekter kom i

bakgrunnen. Vektlegging av det erfaringsmessige er et typisk trekk ved nyere kulturhistorie, som vant utbredelse i samme periode. Forskyvningen har imidlertid kommet tydeligst til uttrykk i tekster skrevet av ikke-historikere. Det sterke søkelyset på bombingens langtidsofre, og kravene om anerkjennelse av deres lidelser, kan sees som et uttrykk for den moralske vendingen, som også har blitt datert til 1990-årene. De siste tiårene har det igjen blitt skrevet mye om bombingene, både av historikere, ofre, etterkommere og andre med interesse for feltet. Blant utgivelsene finner man flere skjønnlitterære verk, og en storfilm som tematiserer hendelsen er under produksjon. Det støtter oppunder det Stugu omtalte som et oppsving i den kommersielle siden av minnekulturen, og det vitner om en stadig økende interesse for krigen.

5.3 Bombingen i minnekulturen

På et overordnet nivå kan funnene fra denne oppgaven knyttes til minnekultur og minneteorier, relatert til andre verdenskrig og traumatiske hendelser i fortiden generelt. Fortellingene om bombingene av Laksevåg/Holen skole og ettervirkningene sirkulerer fortsatt som kommunikative minner, ettersom mange av de som var barn i 1944 fremdeles lever og deler sine erfaringer. I tillegg har det blitt satt opp minnesmerker for de som døde av bombingene,²⁸² og hendelsen har, som vist gjennom analysen, blitt skriftlig fremstilt i en mengde utgivelser fra det hendte og frem til i dag. Det har på den måten blitt etablert kulturelle minner, som har formet både den nasjonale og lokale minnekulturen, om krigen generelt og bombingene spesielt.

Helt fra bombingene inntraff var man opptatt av å liste opp navnene på de døde – i avisene, på minnesmerker, i verk som skildret hendelsen og gjennom minneskriftene *Våre Falne* og *Lærerne som falt*. Slike opplysninger var en måte å la de døde forbli en del av denne verden, anerkjenne at de hadde levd et liv av betydning og at de betydde noe i et spesielt minnesamfunn. *Våre Falne* sier også noe om *hvem* man ønsket å minne på den tiden, altså rundt 1950. Det var alle som kjempet på «rett» side, i tillegg til de sivile ofrene, deriblant barna som døde på Laksevåg. Først flere tiår senere ble tyske og russiske dødsfall på Laksevåg ansett som betydelige i fortellingene om bombingene, skjønt ikke navngitt.

Det har også skjedd en forskyvning i hva som minnes og fortelles om, og omfanget av det. De første tiårene etter krigen var man opptatt av å erkjenne og dokumentere det som hadde skjedd, og å minnes dødsofrene. Mellom 1970 og 1990 ble det ikke gitt ut noen verk som handlet spesifikt om bombingene, og hendelsen ble omtalt mindre i avisene enn i periodene før og etter. Den ble altså bearbeidet og minnet i mindre grad på denne tiden enn i den umiddelbare

²⁸² Gjengitt i avisene (2.3, 2.9, 3.3)

ettertiden og etter tre generasjoner. Rundt 50-60 år etter bombingene, og i de påfølgende tiårene, økte tematiseringen av bombingene kraftig. Det har vist seg gjennom alle utgivelsene som handler spesifikt om hendelsen, forskjellige minnemarkeringer, den store mengden avisinnlegg og ytringer om at hendelsen burde få en større plass i den nasjonale fortellingen om krigen. Dødssofrene ble etter dette oftest omtalt som en samlet gruppe, mens minnene og traumene til de som overlevde ble løftet frem som individuelle uttrykk. Man var opptatt av at det som skjedde i 1944 ikke skulle glemmes, men først og fremst i form av at minnene til de som overlevde ikke skulle dø ut, og at deres lidelser i ettertid ikke skulle forbigås. Det kan leses som en overgang fra én form for offentlig traumbearbeiding til en annen.

Endringen i den skriftlige behandlingen av bombingene som traume, sammen med langtidsofrenes erfaringer, uttrykt gjennom nyere fremstillinger, vitner om et nytt syn på traumer og traumbehandling, og nye veier til forsoning. De første etterkrigsårene skulle man erkjenne det som hadde skjedd gjennom dokumentering, og anerkjenne de døde gjennom opplister i offisielle sammenhenger. Som trøst og forsoning søkte man etter måter å gi mening til det som skjedde på, noe eksempelvis kongen og kronprinsen gjorde i 1945 ved å fortelle lokalbefolkningen at bombingene forkortet krigen og dermed førte noe godt med seg. At hendelsen ble fremstilt som en ulykke i flere tiår, kan på én side handle om at man ønsket å forsvare de allierte. På den andre siden kan det ha fungert forsonende for de etterlatte. Det endret seg rundt 1970, ved at stadig flere ble opptatt av å tilskrive skyld. At folk søkte etter noen å klandre for smertene, kan tolkes som en form for traumehåndtering, enten på et personlig eller kollektivt plan. Barna som overlevde bombingene ble oppfordret av voksne til å ikke snakke om det, fordi man på den tiden trodde at de kom til å glemme de vonde minnene. Senere viste traumeforskning at det var en ugunstig form for krisehåndtering, som førte til at mange av dem fikk livslange traumer. Det traumatiske aspektet ved bombingene ble dermed ikke bare knyttet til dødsfallene i 1944, men til den lange ettertiden – til krigens langtidsvirkninger. Mange av fremstillingene etter 1990, der «Holen-barna» delte sine erfaringer og vonde minner, kan således leses som en forsøkt, personlig traumbearbeiding gjort offentlig.

En annen innsikt som oppgaven har gitt, er at minnekulturen har blitt formet i et samspill mellom historisk rekonstruksjon og private minner og erfaringer. Mange av fremstillingene fra de første tiårene etter krigen ble skrevet av folk som hadde deltatt militært i krigen, opplevd krigshandlingene på Laksevåg, deltatt i rydningsarbeidet etter bombingene og lignende. På denne tiden ble mennesker sitert i historiske fremstillinger, slik at erfaringene deres ble brukt som illustrasjoner og virkemidler for å få frem det som hadde skjedd. Senere ble erfaringene hovedsaken i fremstillingene, og bombeofrene og etterkommere trådte selv frem som forfattere.

Behovet for å skrive sin egen historie, eller familiens historie, viser for det første at historie er tett knyttet sammen med identitet. For det andre betyr det at private minner har blitt til kulturelle minner, og at disse forfatterne har vært vesentlige i formingen av minnekulturen. Det viser at historikerne ikke har tolkningsmonopol på fortiden, og at de bare utgjør en liten del av de som behandler den. Med andre ord har historikernes plass som autoritative fortidsfortolkere blitt utfordret, spesielt de siste tiårene. Den faglige historieskrivningen om bombingene har dermed hatt en veldig begrenset rolle i minnekulturen, til forskjell fra den som er skrevet av de som har tatt del i hendelsen på ulike måter.

Helt avslutningsvis vil jeg poengtere at denne oppgaven inngår i den minnekulturen jeg skriver om, og som nevnt i 1.6, har jeg nødvendigvis vært preget av mitt historiske ståsted og de erfaringer og kunnskapstradisjoner som jeg selv tilhører. Min tilnærming til fenomenet kan sees som en del av den utviklingen jeg har forsøkt å beskrive. Tidligere historikere har, som vist, vært opptatt av å fortelle hva som skjedde da Laksevåg ble bombet, og deretter hva som *egentlig* skjedde, i søket etter å bilegge alle diskusjoner og «myter» som hadde oppstått gjennom årene. Jeg har derimot vært opptatt av selve denne prosessen; av å beskrive og forstå måtene bombingene har blitt fremstilt på – ikke hva som faktisk skjedde, eller hva som er sant eller ikke. Dette gir et innblikk i mangfoldet i historikernes perspektiv.

Litteraturliste

- Arkivverket/Riksarkivet. «Bomber over Laksevåg i Bergen - Holen skole 1944». 6. oktober 2015. Funnet 20. oktober 2021. <https://digitaltmuseum.no/021085947956/bomber-over-laksevag-i-bergen-holen-skole-1944>.
- Assmann, Aleida. 2015. «Dialogic Memory.» I *Dialogue as a Trans-disciplinary Concept*, redigert av Paul Mendes-Flohr, 199-214. Berlin: De Gruyter.
- . 2006. «Limits of Understanding: Generational Identities in Recent German Memory Literature.» I *Victims and Perpetrators: 1933-1945*, redigert av Laurel Cohen-Pfister og Dagmar Wienroeder-Skinner, 29-45. Berlin - New York: De Gruyter.
- Assmann, Jan. 2008. «Communicative and Cultural Memory.» I *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, redigert av Astrid Erll og Ansgar Nünning, 109-118. Berlin - New York: De Gruyter.
- Brekke, Mary. 2006. *Å begripe teksten. Om grep og begrep i tekstanalyse*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Corell, Synne. 2010. *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Dahl, Hans Fredrik. «Illegale aviser». 21. oktober 2020. Funnet 6. mai 2022. <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1709-illegale-aviser.html>.
- . 1974. *Krigen i Norge*. Oslo: Pax Forlag.
- Dahl, Hans Fredrik, Guri Hjeltnes, Berit Nøkleby, Nils Johan Ringdal, og Øystein Sørensen. 1995. *Norsk krigsleksikon 1940-45*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Den norske stat. 1949-1951. *Våre Falne 1939-1945*. Oslo: Grøndahl.
- Fasmer, Hans B., Arthur Kordt, og St. Tschudi Madsen. 1949. *Det Frivillige hjelpearbeid i Bergen og Laksevåg etter krigsulykkene i 1944*. Bergen: Hovedutvalget for Pengebidragsfordelingen.
- Figueiredo, Ivo de. «En norsk historikerstrid?» *Nytt Norsk Tidsskrift* 4/1995, 357-364.
- Fossen, Kjell. 1984-1991. *Laksevåg : strandstedet, jordbruks- og fiskerlandet ved søndre led*. Bergen: Bergen kommune.

- Frøseth, Anne Marie. «rettferdsvederlag». 17. januar 2022. Funnet 4. mai 2022.
<https://snl.no/rettferdsvederlag>.
- Frichsen, Sigurd. 2000. *Sånn va' det*. Bergen: Laksevåg Kulturhistoriske Forening.
- . 2004. *Vi reiste oss igjen : et 60-års minne : 4. oktober 1944-2004*. Bergen: Minneforeningen av 4. oktober 1944.
- Greve, Tim. 1978-1979. *Bergen i krig*. Eide Forlag: Bergen.
- Grimnes, Ole Kristian. 2020. «Hvordan har historieskrivningen om okkupasjonsårene skiftet over tid?» *Nytt Norsk Tidsskrift* 3/2020, 274-286.
- Guldbrandsen, Trygve Freyvald. 2008. *Holen skole: 23. august 1920 - 4. oktober 1944*. Øystese trykkeri AS.
- Høst, Sigurd. 2009. *Mye mer enn Akersgata. Norsk pressestruktur 1945-2009*. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.
- Heiret, Jan, Teemu Ryymin, og Svein Atle Skålevåg. 2013. *Fortalt fortid: norsk historieskriving etter 1970*. Oslo: Pax Forlag.
- Jensen, Ingebjørg. 2006. *Bomber over barneskolen. Bombingen av Holen skole 4. oktober 1944*. Bergen: Sprekstrekk.
- Kaldal, Ingar. 2002. *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- . 2016. *Minner som prosesser i sosial- og kulturhistorie*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Kulturdepartementet (medienorge). «Schibsted». 3. april 2022. Funnet 6. april 2022.
<https://medienorge.uib.no/fakta/konsern/33>.
- Lange, Even. «NATO-medlemskap og blokkpolitikk». 5 november 2020. Funnet 26. mars 2022. <https://www.norgeshistorie.no/velferdsstat-og-vestvending/1814-NATO-medlemskap-og-blokkpolitikk.html>.
- Laqueur, Thomas W. 2015. *The Work of the Dead*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Larsen, Stein Ugelvik. 1999. *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Løkkeberg, Vibeke. 2007. *Allierte: roman*. Oslo: Aschehoug.

- Lokalhistoriewiki. «Laksevåg Kulturhistoriske Forening». 4. november 2021. Funnet 18. desember 2021.
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Laksev%C3%A5g_Kulturhistoriske_Forening.
- Lyngvi, Arne. 1991. *Bomber over Laksevåg. 4. oktober 1944 og tiden som fulgte*. Bergen: Alma Mater Forlag.
- Melve, Leidulf. 2015. *Globalhistoriografi*. Oslo: Dreyers forlag.
- Melve, Leidulf, og Teemu Ryymin. 2018. *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nøkleby, Berit, og Guri Hjeltnes. 2000. *Barn under krigen*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Nedrebø, Yngve, og Paul Sedal. 2012. *"Bombemål S/N 102 Bergen". De allierte bombeangrepene på Laksevåg i 1944 og 1945*. Oslo: Spartacus Forlag.
- Nielsen, Mona. «Hovedutvalget for pengebidragsfordelingen i Bergen og Laksevåg». 26. mars 2020. Funnet 12. oktober 2021.
<https://www.bergenbyarkiv.no/oppslagsverket/2020/03/26/hovedutvalget-for-pengebidragsfordelingen-i-bergen-og-laksevag-1944-1948/>.
- Norges Lærerlag, Norges Lærerinneforbund, og Norsk Lektorlag. 1949. *Lærerne som falt. Minneskrift*. Aschehoug.
- Olsen, Johanna Bugge. 1946. *Med Laksevåg opplysningskomite for gjenreisningen rundt i Laksevåg*. Bergen: Laksevågs kommunes Opplysningskomite.
- Skinner, Quentin. 2002. *Visions of Politics: Volume 1, Regarding Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skodvin, Magne (red.). 1984-1987. *Norge i krig : fremmedåk og frihetskamp 1940*. Oslo/Gjøvik: Aschehoug.
- Steen, Sverre (red.). 1947-1950. *Norges krig 1940-1945*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Steimler, Bjørn H. 1954. *Holen Skole, et festskrift ved innvielsen 1. desember 1954*. Bergen: Skolens byggekomite.
- Stiftelsen Rettferd. u.d. «Om oss». Funnet 4. mai 2022. <https://www.rettferdnorge.no/om-oss>
- St.meld. nr. 44 (2003-2004). *Erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for*

romanifolk/tatere og eldre utdanningsskadelidende samer og kvener. Oslo: Justis- og politidepartementet.

Stugu, Svein Ola. 2021. *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*. Oslo: Det Norske Samlaget.

—. 2016. *Historie i bruk*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Sundsteigen, Reidar. 1994. *Tragedien i Laksevåg. Bombeangrepet i Laksevåg 4. oktober 1944*. Bergen: Laksevåg Kultur Historiske Forening v/4. oktober komiteen.

Thowsen, Stein. 2004. *Krigsårene i Bergen - sett gjennom kameraøyet*. Bergen: Forlaget Livskunst.

Universitetet i Bergen / Bagge, Bjørn-Arvid. «Illegal news in Bergen during World War II» [Video]. Youtube. 18. mars 2020. Funnet 5. mai 2022.

https://www.youtube.com/watch?v=-jZxItk_ICw

Warring, Anette. «Erindring og historiebrug. Introduktion til et forskningsfelt.» *Temp - tidsskrift for historie*, 2/2011, 6-35.

Aviser

Aftenposten. 4.10.1944 - 15.4.2022. Morgen- og aftenutgaver. Tilgjengelig fra: Aftenposten eAvis og Atekst - retriever, (begrenset tilgang). <https://eavis.afenposten.no/>, https://app.retriever-info.com/services/archive?languageCategory=lang_NO%2Clang_SV%2Clang_FS%2Clang_SE

Bergens Tidende. 4.10.1944 - 15.4.2022. Tilgjengelig fra: Bergens Tidende arkiv og Atekst - retriever, (begrenset tilgang) <https://bt.arkiv.no>, https://app.retriever-info.com/services/archive?languageCategory=lang_NO%2Clang_SV%2Clang_FS%2Clang_SE

Fram. 7.10.1944. Tilgjengelig fra: UB Bergen – Spesialsamlingene. <https://digitalt.uib.no/handle/1956.2/2460>

Siste runde. 7.10.1944. Tilgjengelig fra: UB Bergen – Spesialsamlingene. <https://digitalt.uib.no/handle/1956.2/2772>